

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

www.gendersonline.cz

2-3/2004

Vážené čtenářky, vážení čtenáři, další číslo bulletinu Gender, rovné příležitosti, výzkum je pro Vás opět připraveno, tentokrát v podobě dvojčísla, v široké paletě odborných článků. V tomto čísle nabízíme příspěvky z velmi úspěšného panelu Rodina a gender, který proběhl letos v květnu v rámci Československých sociologických dnů. Další, zejména empirické články, jsou převážně výstupy z výzkumných projektů oddělení Gender & sociologie. Jak už se stalo téměř pravidlem, do našeho bulletinu přispívají i další externí odborníci a studenti. Na úvod v rubrice Gender nabízíme teoretickou stať profesorky Gerlindy Šmausové **Normativní heterosexuality bez nátlaku k prokreaci?**

Rubrika Rovné příležitosti je tentokrát zastoupena dvěma tématy: podíl žen na technických oborech VŠ analyzuje Zdeněk Sloboda a volby do Evropského parlamentu Petra Rakušanová. V rubrice Výzkum nabízíme výstupy z několika řešených projektů: Hana Hašková a Petra Šalamounová prezentují svými články projekt Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v české společnosti. Porodnost na Slovensku ve vztahu k profesní seberealizaci se zabývá článek slovenského výzkumného týmu vedeného Jozefem Matulníkem. Hana Maříková zkoumá situaci otců na rodičovské dovolené. Výsledky mezinárodního výzkumu násilí na ženách přináší Simona Pikálková. Doufáme, že i v tomto čísle si vyberete pro vás zajímavou četbu.

GENDER

NORMATIVNÍ HETEROSEXUALITA BEZ NÁTLAKU K PROKREACI?

Teze, že pohlaví je pouhou maškarádou, se velmi vzdálila od common sense. A přece se přesvědčení o konstruovanosti genderu objevilo až v době, ve které jeho reálná dekonstrukce dosáhla již značných rozměrů. „Společnost“ už nemá o jednoznačné bipolární genderové identity zájem a rozpouští struktury, na kterých se individua dosud mohla normativně orientovat (Beck 1986). V současnosti si členové společnosti musejí podle potřeby a zájmu vytvářet vlastní „kolážované“ identity, poskládané z tzv. mužských a ženských vlastností (Badinter 1988; Beck-Gernsheim 1997). Oslabuje se i poslední fronta obrany genderovaného uspořádání světa – normativní heterosexuality –, která se už neodvolává na nutnost přirozené reprodukce. Podle Foucaulta sexualita tvoří průsečík individuálního těla a lidstva, protože je podmínkou života obou entit. Proto je možné vystopovat reálnou dekonstrukci genderových rolí ve dvou spolu jen zdánlivě nesouvisejících diskurzích – v sexuální výchově mládeže a v celosvětové demografii. Oba diskurz (průsečíky společenského a individuálního těla) zdůrazňují zdrženlivost v plození a místo prokreativity slast.

NÁRYS VÝVOJE TEORIÍ GENDERU

Poznání, že muži a ženy jsou společenským a ne přírodním produktem, vedlo k rozlišení přírodního pohlaví a společenského rodu, který i v češtině pro jistotu označujeme jako gender. Teoreticky velmi náročný,

a proto zdoluhavý a dosud neukončený vývoj od dekonstrukce biologického pojetí rozdílnosti mezi muži a ženami až k poznání, že gender je agregátem vlastností, které se připisují celému sociálnímu univerzu a teprve potažmo i členům společnosti, zde nemůžeme rozvádět (Harding 1990; Šmausová 2002). Dekonstrukce genderu shrnutá ve zkratce „doing gender“ (Butler 1991), je dostatečně známá a ve své průkaznosti nevytržitelná. Proto se musíme s podivem pozastavit nad tím, že se i v sociologii dosud drží ontické pojetí, sice už ne pohlaví (jako v biologii), ale genderu. Ženami a muži se lidé nerodí, ale stávají se jimi v socializačním procesu. Tento proces se ale chápe tak, že vytváří homogenní a neměnné genderové identity. Jednou vychován/a jako muž či žena, všude (situace) a vždy (čas) jednající jako muž či žena. Toto pojetí genderu je v podstatě stejně deterministické jako předchozí biologické. Výzkum genderu zpravidla ustrne na zkoumání stereotypů mužů či žen nebo rolových stereotypů, namísto aby se zkoumalo skutečné hraní rolí skutečnými členy společnosti. Ti nikdy v historii nehráli jen ony beztak proměnlivé, tzv. mužské nebo ženské role; lidé nejednají jen podle normativních předloh, ale v prvé řadě podle nutnosti. Než podrobíme analýze jeden ze současných trendů k dekonstrukci genderových rolí, zmiňme ze všech možných dalších přístupů alespoň okolnost, že sociální prostor sám, ať instituce nebo tzv. privátní sféra, je genderově uspořádán a že členové společnosti v něm hrají požadovanou genderovou roli bez ohledu na pohlavní zařazení svého těla (Šmausová 2002). Ve vědě i „ženy“ hrají „mužskou“ roli, při přebalování kojence hraje i „muž“ tzv. „ženskou“ roli. Feminismus jako aktivní „-ismus“ je mužského rodu, „pečování“ ženského atd. Od výkonu všech aktivit, kterými každý člen společnosti reprodukuje svůj osobní systém (sebe sama) podle androgynního schématu AGIL², je třeba odlišit ony aktivity, kterými se výhradně dává najevo přiřazenost k genderové kategorii, jako jedné součásti individuálních rolových ensemblů. Členové společnosti skutečně hrají, dělají, produkují gender, ale analytická nerozlišenost hraní různých rolí homo sociologica (Dahrendorf 1957) od „doing“ genderových rolí nakonec vede k onomu shora kritizovanému synkretickému pojetí (Guillaumin 1992).

Ve výzkumu genderových identit, který se zpravidla redukuje na přiřazování duálních psychologických, emocionálních, „charakterologických“ či jiných vlastností abstraktním mužům či ženám, zůstala dosud přehlédnuta otázka, v čem vlastně spočívá nezastupitelná sociologická charakteristika genderového rozdílu³. Odpověď na tuto otázku je třeba hledat ne u individuí, ale v sociálních podmínkách - a tou je přebalování struktura společnosti. Nejstručněji je ji možno popsat jako extrémně nerovné rozdělení resourcí a moci podle atribuovaného pohlaví v rámci jakoby podle výkonu diferencované vertikální struktury společnosti. Je třeba zřetelně poukázat na to, že se u tohoto propojení atribuovaného biologického pohlaví a sociálních výhod či nevýhod jedná o mocenskou konstrukci tzv. hegemoniálních mužů (Connell 1995; Maihofer 1994). Pohlaví samo v sobě neskrývá význam, že ženy mají být vůči mužům diskriminovány, tento význam je oběma pohlavím hegemonicky připsán, čímž se konstruuje jejich sociální forma, tj. gender. Gender „žena“ znamená, být v genderové

Z OBSAHU ČÍSLA:

NORMATIVNÍ HETEROSEXUALITA BEZ NÁTLAKU K PROKREACI?	1
<i>GERLINDA ŠMAUSOVÁ</i>	
NOVÍ MANAŽEŘI: MUŽI V MĚNÍCÍCH SE ORGANIZACÍCH	4
<i>RADKA DUDOVÁ</i>	
VÍCE ŽEN NA TECHNICKÉ VYSOKOŠKOLSKÉ OBORY	6
<i>ZDENĚK SLOBODA</i>	
FENOMÉN BEZDĚTNOSTI V KONTEXTU SOCIÁLNÍCH ZMĚN V ČR	11
<i>HANA HAŠKOVÁ</i>	
K NĚKTERÝM VÝSLEDKŮM MEZINÁRODNÍHO VÝZKUMU NÁSILÍ NA ŽENÁCH V ČR	22
<i>SIMONA PIKÁLKOVÁ</i>	

strukturu zařazena na pozici s menším vybavením mocí a zdroji než „muž“ s jinak stejnými (*ceteris paribus*) vlastnostmi. Mít ženskou identitu v sociologickém smyslu znamená, mít nižší status než mají *-ceteris paribus-* členové s mužskou identitou. Hrát ženskou roli ve všech situacích pak znamená hrát kromě role požadované kontextem (např. ve vědě, v domácnosti) vůči mužům podřazenost.

NORMATIVNÍ HETEROSEXUALITA JAKO PŘEDPOKLAD PATRIARCHÁTU

Asymetrická genderová struktura, zvaná patriarchát, se reprodukuje prostřednictvím nerovného rozdělování *ressourcí* a mocí a ultima ratio uplatňováním násilí (Smaus 1993; Meuser 1999). Oba prostředky jsou terčem snah o zrovnoprávnění žen. Pokud přijmeme tezi, že gender je především nerovný status, ztratila by genderová struktura s vyrovnáním statusů mužů a žen svoji podstatu, ženy a muži by byli ve významném smyslu stejní. Tato vize nutí i feministky si připomenout oblast, ve které je i jim genderová diference vítána – a tou jsou heterosexuální vztahy. Kladou si otázku, jak se budou vyvíjet vztahy mezi muži a ženami, jaký osud postihne heterosexuální samotnou (Hollway 1995), pro kterou se (pokud nebyly či nejsou jinak sexuálně orientované) většinou angažovaly se „svými“ muži v privátní sféře a svoji kritikou postihovaly především veřejný patriarchát. V třeba i nevědomé snaze zachovat rozdílnost tam, kde může být skutečně komplementární (a ne nutně hierarchická), se dostávají na stranu zástupců přírodního základu nejen pohlaví, ale i gender. Tak např. vlivná teoretička genderu Landweehrová tvrdí, že se pojem gender vztahuje k reprodukci lidského rodu, a proto diference musí být zachována; gender musí být dvě, nedají se ani redukovat na jedno, ani se nedá jejich počet libovolně zvyšovat (Landweehr 1999: 28). Autorka sice dále uvádí, že se kategorizace žen jako bytostí se schopností rodit neorientuje na tom, zda skutečně rodí, ale jen na samotných rodidlech.

Toto jakoby bezprostředně srozumitelné spojení genitálií a rození ale bylo již dávno rozeznáno jako normativní konstrukce (Schelsky 1955). Rozmnožování je totiž výkon, který se uskutečňuje při naplňování jiných lidských potřeb, a to při hledání sociality a libida. Libido samo není nikterak vázáno na objekt druhého pohlaví, naopak je tomu tak, že společnosti konstruují heterosexuální jako normu, aby se zvýšila šance rozmnožování (Schelsky 1955; Bürger-Prinz 1950). Že sexualita není produktem biologických determinant, tzv. pudů, ale zásadně otevřená a založená na schopnosti navazovat vztahy, potvrzuje i Kentler, který navrhuje používat termínu *sociosexualita* (1973:13an.). Tento pojem by se měl vztahovat na všechny součásti lidské sexuality, na smyslovost i něžnost, a to na prožitky jak v anatomicky-fyzickém tak i v interpersonálním smyslu ve všech fázích lidského života. Kentler již tehdy poukázal na to, že onu malou potřebu kvalitního ejakulátu a ochotné dělohy lze zajistit značně nezávisle na převzetí otcovské a mateřské role jako sociálně konstruovaných forem. Ať se nám argument líbí nebo ne – je důkazem pro redundanci duální genderové struktury, která je sice z hlediska prokreace výhodným, ale ne nutným zařízením.⁴

Tyto starší teorie ještě před Foucaultem potvrzují, že heterosexuální je společenským nasměrováním sexuálního pudu, který by sám o sobě, bez učení a výchovného působení, zůstal neřízený, otevřený, plastický, normativně vyjádřeno: „polymorfně-perverzní“. Normativní řízení a kontrola sexuality je zpravidla součástí mocenských praktik, na což již upozornil Reich (1974, původně 1933). O normativní heterosexuální se opírá i mocenská převaha mužů, tzv. patriarchát (ibid.: 44 an.; 139an.).

Podle Foucaulta vznikly genderované, sexuálně uvědomělé, heterosexuální subjekty jako produkty mocenského sexuálního diskursu v 19. století, kdy se tvořila uvědomělá, disciplinovaná střední vrstva. (1977: 37an., 126an, 166an.). Nové politice šlo především o to, rozmožnit obyvatelstvo a jeho všeobecnou potenci, a proto ji Foucault nazývá biomocí. Biomoc vytvořila kulturní a sociální mužská a ženská těla a prohlásila heterosexuální za normu. Ženské tělo bylo pro připsanou inherentní patologii hysterizováno a podrobeno celoživotní medicínské kontrole. V osobních identitách žen má napříště být zakotvena zodpovědnost za zdraví národa (Foucault 1977:126). Individua sama sebe transformovala k subjektům tím, že se začala chápat jako subjekty (hetero-) sexuality. Foucault považuje tuto konstrukci za zvrtnou a jako protimocenskou, ze stanoviska feminismu – protipatriarchální -

strategii doporučuje vytvářet genderově subversivní identity (Foucault in Dreyfus/Rabinow 1987: 241an.). Moc a panství by se již nemohly opírat o implantované špatné svědomí subjektů, které porušují předpisy normativní heterosexuality, tj. také stereotypní vzory mužství a ženství (Schacht/ Achison 1993; Bührmann 1995).

Jako produkt mocí a panství by genderové identity (zvláště pokud zdůrazníme status) byly změníitelné až k jejich úplné faktické dekonstrukci. Tento proces by nebyl tak revoluční, jak se na první pohled zdá. V prvé řadě by totiž stačilo si uvědomit, že gender je konstrukcí, která z velké části zůstala ve „stavebních plánech“. Jinými slovy, homogenní genderové identity se vyskytují daleko více v teorii než ve skutečném životě, kde členové společnosti hrají součásti obou genderových rolí podle potřeby kontextu. Neustálé reprodukování genderových duálních stereotypů, ať chtěně či nechtěně, podporuje mýtus askriptivní jinakosti pohlaví, která konec konců legitimizuje připsaný status ve vertikální struktuře – v rozporu s ideologií výkonu⁵. Když se zaměříme na pozorování oněch nejrůznějších androgynních, kolážovaných či jinak nazvaných genderově mixovaných jednání členů společnosti, stereotypně jednoznačně ženy a muži se téměř vytratí – v životě zřejmě již dnes převažují výjimky.

FAKTIČKÁ DEKONSTRUKCE NORMATIVNÍ HETEROSEXUALITY

Patří k ironii historie, že v době, kdy se subalterní subjekty – ženy – rozhodly měnit svůj genderový status, ztrácí panství a moc na pohlaví a sexualitě svých objektů zájem. Připouštějí, aby se subjekty vymaňovaly z normativní heterosexuality a s ní svázaných životních stylů. Neomezuje, ba dokonce rozšiřuje oblast dovolené touhy. Subjektům se odepírá skutečná kompetence vytvořit si „po domáčku“ vlastní sexuální život – podobně, jak se postupně vytratila schopnost vyrábět vlastní potraviny. Sexualita se na jedné straně stala předmětem zdravotnické péče, na druhé straně se transformuje ve zboží, ať v life nebo virtuální formě. Sexualita je způsobem trávení volného času, jedno, jestli s preferencí extrémních nebo estetizovaných zážitků. Pro přítomnost lze tvrdit, že odloučení libida od prokreativity dosáhlo svého vrcholu. Ke zřetelným příznakům škrtnutí sexuality (formované v 19. století) z katalogu mocenských prostředků patří zánik mužova práva na nekonvenční, vynucený sex v manželském svazku. Pokusy zachránit definice manželství na základě generativní funkce jsou i v ČR odsouzeny k blízkému zániku, do popředí se dostávají snahy skupin, které usilují o svazky se srovnatelnými partnerskými právy. Heterosexuálními subjektům se již neposkytují odměny, které by je skutečně odškodnily za újmy spojené s prokreací, a naopak – negativní kompenzace za bezdětnost zdaleka nedosahují výše nákladů na výživu a výchovu dětí. Dřívější racionalizace, že děti zajistí své rodiče ve stáří, již dávno musela ustoupit ve prospěch anonymních generačních smluv. Na děti se nahlíží jako na rizikový faktor: Způsobují rodičům vysoké finanční náklady, u kterých není ani společensky zaručeno, že se zúročí jako odměny za novou pracovní sílu (Höpflinger 1997:64an.). Tento výčet, který zní jako nářek nad ztrátou mravů, je jen předběžnou dokumentací hypotézy, že se heterosexuální jako základní moment genderovaného světa uvolňuje z normativního sepětí. Explicitně se tento trend projevuje v sexuální výchově mládeže a ve světovém populačním diskursu.

HETEROSEXUALITA V SEXUÁLNÍ VÝCHOVĚ MLÁDEŽE A SVĚTOVÉM POPULAČNÍM DISKURSU

Reprezentativní analýza textů k oběma oborům by mohla být uskutečněna jen v rámci výzkumného projektu. Proto se musíme omezit jen na z internetu náhodně vybrané příklady z německé literatury⁶. Mediální balíček Eichholz/Niehammer/ Wendt/Lohaus z roku 1994 uvádí sexuální výchovu následovně:

„Nejde jen o to, vyhnout se problémům (jako je HIV-infekce nebo nechtěná těhotenství) jako součásti zdravotnické péče, ale také o podporu prožitků a schopnosti prožívání v kontextu sexuality“. Text se ale následně velmi „nezáživně“ zabývá prevencí infekce a nechtěných těhotenství. Cílem prevence je:

- 1) Zprostředkování vědění o alternativních formách chování, přiměřené ochrany, vyvrácení iracionálních přesvědčení.
- 2) Provedení tréninku (zlepšení komunikativních schopností, rozeznání a zacházení se sociálními pokusy o ovlivnění, zacházení s kondomy).
- 3) Změna postojů a

zdůraznění pozitivních aspektů používání kondomů, vybudování pozitivních postojů jak k všeobecné prevenci, tak zvláště ke kondomům, zdůraznění zodpovědnosti za vlastní jednání. 4) Redukce strachu a negativních postojů k sexualitě (zabránění vzniku hysterií před možností infekcí, « protistrachové » mechanismy, zachování či vytvoření postojů k sexualitě všeobecně).

K zvláštnostem této pedagogické publikace patří, že v úvodu, který pojednává o vztazích, hned po přátelství jmenuje homosexuální, a ne heterosexuální orientace.

Podobný přístup najdeme i v publikaci Graye a Phillipse „Láska v 21. století: o naší sexualitě rozhodujeme sami“. Autoři zaujmají „přející“, liberální postoj: při volbě partnera – at hetero, homo nebo bi – je všechno stejně hodnotné. Po rozhodnutí o sexuální orientaci je ovšem třeba převzít duševní a tělesnou zodpovědnost a zabránit nemocem a těhotenství. Sex se musí stát „safer“ (2000: 145). Antikoncepci diskutují na mnoha stranách, dále nechtěná nebo „nezralá“ těhotenství, interrupce, interrupční tablety, pohlavně přenášené choroby, obranu proti sexuálnímu zneužívání a násilí. Velký prostor věnují emancipačnímu hnutí žen. Kniha končí výzvou: „Buď věrný/věrná sám/sama sobě!“ a ne, jak bychom mohli od tohoto literárního žánru očekávat: „Prokaž službu reprodukci lidstva nebo národa“.

Jen publikace „Plánování rodiny a sexuální výchova v nových spolkových zemích“ od Stumpeho a Wellera (1995) připomíná, že kdysi existovala sexuální výchova, která těhotenství považovala za účel reprodukce a ne za pouhé riziko sexuálního života.

Tento zatím nesystematický přehled literatury ukazuje, že se autoři obracejí především na dívky, čímž prozrazují, že jsou vzdáleni myšlence na dekonstrukci genderové struktury. Ale kdyby se byl jen dívky samotné učily, že na prvním místě sexuality stojí slast a prevence těhotenství, odpouje se explicitně prokreativní účel heterosexuality od jejího libidonálního prožitku. Tím se postupně narušuje legitimizace duální genderové struktury – když čím dál méně žen skutečně rodí, čím pak ještě zdůvodňovat jejich společenské znevýhodnění? Systematicky se oslabuje i normativní heterosexualita sama, protože byla jen trikem (německy „List“), jak spojit libido („Lust“) s reprodukční funkcí. Byli bychom v pokušení označit orientaci jmenovaných autorů za přehnanou reakci na nebezpečí AIDS/HIV, když ale srovnáme důraz na individuální antikoncepci s obecným populačním diskurzem, shledáme, že se vzájemně doplňují.

Populační diskurz se svým způsobem zabývá agregovaným (sexuálním) jednáním individuí. Jak ve Spolkové republice německé, tak České republice jsme svědky „nářků“ politických orgánů nad úbytkem populace⁷. Přírodovědecky (a ne politicky) orientované demografické studie v SNR tento trend pozitivisticky popisují takto: Již mnoho let se rodí 1,7 dětí na dospělý pár a nic nesevědí o tom, že by se tento trend měl změnit. Počet dětí pod 10 let se při stejném počtu obyvatelstva do r. 2015 sníží o 25 %. Podíl všech ročníků do 45 let se sníží o 41 %, stoupne podíl 75-80 letých, což se označuje jako stárnutí populace (Schulz 1999: 89). Zajímavé je vysvětlení: Rozhodnutí o počtu dětí je ovlivněno vzděláním žen. Podíl žen, které nikdy nerodily, se v Západním Německu pro kohortu 1956/60 odhaduje na 25 % a očekává se, že podíl žen, které nejsou orientovány na mateřství a rodinu, bude stoupat (ibid: 93). Tomuto trendu se přizpůsobují i imigrantské ženy. V dalších publikacích se uvádí národněhospodářský kalkulo, podle kterého méně dětí znamená více konzumu, což je pozitivně hodnoceno. Pro naše téma můžeme učinit závěr, že „faktičtá“ již neobsahuje normativní nátlak⁸ mít děti. Nízká porodnost pak v žádném případě neimplikuje celoživotní nutnost jednoznačné genderové identity, která legitimizuje nízký status žen ve vertikální struktuře.

Ještě jasnější náhled do normativních očekávání populačního diskurzu umožňují společenskovedně orientované demografické studie, které mimo jiné kriticky shrnují technokratický diskurz (Hummel 2000). Podle Hummelové mají populační narace ve světovém měřítku přímo válečnou povahu. Konstatované přelidnění planety se označuje jako populační bomba nebo exploze.⁹ „Přemnožením“ je paradoxně ohrožena specie člověk. Technokratický diskurz předpokládá, že vysoký socioekonomický standard snižuje plodnost a naopak – vysoká plodnost

zmenšuje výhled na zlepšení životního standardu. To je důvodem pro všeobecnou stagnaci tzv. vývojových zemí, které se proto nutně musí podrobit kontrole fertility (ibid.: 51). Demografické, ekologické a ekonomické trendy v rozvojových zemích jsou v obranných strategiích „industriálních zemí“ vedeny jako „nevojenská rizika“, která ohrožují jejich vitální zájmy. Proto je jim třeba čelit řadou opatření, v nichž je největší důraz kladen na omezení fertility žen (ibid.: 60). Děti jsou známkou zaostalého vývoje a chudoby, (což platí mutati mutandis i ve vyspělých zemích). Když se ženám umožní přístup ke vzdělání, povolání, příjmům, kariéře, k majetku a dlouhodobým půjčkám, když jejich status již nebude redukován na mateřství, pak se jejich fertilita zmenší. Ženy jsou kontrolovány v rámci mnoha programů, např. „World Fertility Survey“, které důrazně omezují právo na individuální rozhodnutí o počtu potomků. Hummelová ovšem informuje i o protikladném diskurzu, který zdůrazňuje, že přelidnění je vždy jen relativní veličina, která se odvozuje z poměru zaměstnaných a nezaměstnaných. Přelidnění proto není dáno jako pouhá „přirozená“ fertilita (ibid.:88an.), ale jako výsledek pohybu na pracovním trhu.

Co to znamená pro naše téma? Ukázalo se, že nízká fertilita v industriálních zemích byla prohlášena za vzor ve světovém měřítku. Není proto divu, že se tento světový „preventivní diskurz“ promítá i do sexuální výchovy mládeže. Na adresu žen ve „vyvinutých“ společnostech se vysílá message, že mají své „přirozené“ určení rodit děti uskutečňovat velmi zdrženlivě. Ženy v „rozvojových“ zemích jsou explicitně vyzývány k tomu, vyrovnávat se s muži a orientovat se napříště ne na děti, ale na pracovní trh. Na druhé straně se status, a tím i genderová identita mužů mění tou měrou, jak se mění objem práce, která byla jejich doménou. Ekonomické frakci hegemoniálních mužů jde především o levnou, a ne mužskou pracovní sílu, čímž dochází k určitému genderovému (ale i etnickému) vyrovnávání, samozřejmě na celkově nižší mzdové úrovni. „Špatně placený nebo nezaměstnaný muž“ již nemůže zastávat významné součásti mužské role, čímž se stává genderově stejně obtížně zařaditelným jako bezdětná žena s kariérou. Politická frakce hegemoniálních mužů sice občas vydává výzvy ke zvýšené produkci neobecné dětí, ale příštích plátců do důchodových pokladen, ale jak je vidět, stávající populace zřejmě silněji vnímá signály o přeplněných pracovních trzích, které naznačují, že lidí je přebytek. Tento pocit přelidněnosti je jistě podporován i tím, že téměř všechny masmediální ekologické úvahy obsahují varování před populační explozí. Je tedy jen otázkou dalšího vývoje, jak dlouho ještě se bude heterosexualita a s ní spojený životní styl považovat za nutnou normativní orientaci, která dosud sloužila jako „přirozený“ základ nerovné genderové struktury společnosti. Jako jeden ze způsobů trávení volného času se stává heterosexualita irelevantní.

VYHLÍDKY DO BUDOUCA

Nejen v České republice existují diskurzy, které se snaží uchovat genderovou strukturu třeba i tím, že se pohlaví (v sociobiologii) nebo gender (v sociálních vědách) ontizuje. Bedlivě pozorování (zatím ve statu nascendi) ale nutí přijmout hypotézu, že se skutečné poměry již velmi vzdálily od normativní genderové předlohy. Volba sexuálního partnera je osvobozena od prokreativního nátlaku a může se vztahovat na druhé, stejné nebo obě pohlaví. Neexistuje ani důvod pro přijímání celoživotních genderových identit, které dosud legitimizovaly nerovný status podle tělesných reprodukčních orgánů. Hrouť se poslední bašta patriarchy - pouta hierarchicky uspořádané normativní heterosexuality (Benjamin 1990; Hollway 1984) - a přichází věk rovných či čistých vztahů (Giddens 1991).

*Gerlinda Šmausová
působí na Masarykově universitě v Brně*

Literatura:

- Badinter, Elisabeth (1988): Ich bin Du. Die neue Beziehung zwischen Mann und Frau oder Die androgyne Revolution, München.
- Beck, Ulrich (1986): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt/Main.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth (1997): Stabilität der Familie oder Stabilität des Wandels? Zur Dynamik der Familienentwicklung, in: Beck, Ulrich/Sopp, Peter (Hg.): Individualisierung und Integration. Neue Konfliktlinien und neuer Integrationsmodus? Opladen, s. 65-80.
- Benjamin, Jessica (1983): Master and Slave: the Fantasy of Erotic Domination, in: Snitow, Ann (Hg.): Powers of Desire: The Politics of Sexuality, New York, s. 305an.
- Benjamin, Jessica (1990): Die Fesseln der Liebe. Psychoanalyse, Feminismus und das

- Problem der Macht, Frankfurt/Main.
- Bürger-Prinz, Hans (1950): Motiv und Motivation, Hamburg.
- Butler, Judith (1991): Das Unbehagen der Geschlechter, Frankfurt/Main.
- Bührmann, Andrea D. (1995): Die empirischen Sexualwissenschaften als Normalisierungsinstanzen, in: Althoff, Martina/Kappel, Sibylle (Hg.): Geschlechterverhältnis und Kriminologie, Kriminologisches Journal, 5. Beiheft, Weinheim, s. 161-175.
- Connell, Robert W., (1995): Masculinities, Cambridge und Oxford.
- Dahrendorf, Ralf (1957): Homo sociologicus, Köln.
- Dreyfus, Hubert L./Rabinow, Paul (1987): Michel Foucault. Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik, Frankfurt/Main.
- Lohaus, Arnold (1994): Medienpaket zur Sozialerziehung im Jugendalter, Göttingen.
- Foucault, Michel (1977): Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit, Bd. 1, Frankfurt/Main.
- Foucault, Michel (1987): Das Subjekt und die Macht, Nachwort in: Dreyfus, Hubert L./Rabinow, Paul: Michel Foucault. Jenseits von Strukturalismus und Hermeneutik, Frankfurt/M, a. 241-261.
- Giddens, Anthony (1991): Modernity and Selfidentity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge, Polity Press.
- Gray, Heather M./Phillips, Samantha (2000): So wie ich will. Selbstbewußte Mädchen Körper - Sex - Liebe - Power, Berlin.
- Guillaumin, Colette (1992): Sexe, Race et Pratique du Pouvoir, Paris.
- Harding, Sandra (1990): Feministische Wissenschaftstheorie: Zum Verhältnis von Wissenschaft und sozialem Geschlecht, Hamburg.
- Hollway, Wendy (1984): Women's Power in Heterosexual Sex, in: Women's Studies International Forum 7, (1), s. 63-68.
- Hollway, Wendy (1995): Feminist Discourses and Women's Heterosexual Desire, in: Wilkinson, Sue/Kitzinger, Celia (Hg.): Feminism and Discourse. Psychological Perspectives, London ad., s. 86-105.
- Höplinger, Francois (1997): Bevölkerungssoziologie, Weinheim und München.
- Hummel, Diana (2000): Der Bevölkerungsdiskurs: demographisches Wissen und politische Macht, Opladen.
- Kentler, Helmut (1973): Texte zur Sozio-Sexualität, Opladen.
- Landwehr, Hilge (1999): Anthropologische, soziale und moralische Grenzen der Vervielfältigung der Geschlechter, in: Freiburger FrauenStudien, Zeitschrift für interdisziplinäre Frauenforschung, 5, (1), s. 123-140.
- Maihofer, Andrea (1994): Geschlecht als hegemonialer Diskurs. Ansätze zu einer kritischen Theorie des „Geschlechts“, in: Wobbe, Theresa/Lindemann, Gesa (Hg.): Denksachen. Zur theoretischen und institutionellen Rede vom Geschlecht, Frankfurt/Main, s. 236-263.
- Meadows, Dennis (1972): Limits to Growth, Universe Books, Ney York.
- Meuser, Michael (1999): Gewalt, hegemoniale Männlichkeit und „doing masculinity“, in: Löscher, Gabriele/Smaus, Gerlinda (Hg.): Das Patriarchat und die Kriminologie, Kriminologisches Journal, 7. Beiheft, Weinheim, s. 11-28.
- Parsons, Talcot/Bales, Robert (1956): Family. Socialization and Interaction Process, London.
- Reich, Wilhelm (1974), Die Massenpsychologie des Faschismus, Fischer Taschenbuch Verlag, Hamburg (1. vydání 1933).
- Schacht, S. P./Achison, Patricia (1993): Heterosexual Instrumentalism: Past and Future Directions, in: Feminism & Psychology 3, 1, s. 37-54.
- Schelsky, Helmut (1955): Soziologie der Sexualität, Hamburg.
- Schulz, Erika (1999): Demographische Alterung und Entwicklung der Frauenerwerbsarbeit, in: Grünheid, Evelyn/Höhn, Charlotte (Hg.): Demographische Alterung und Wirtschaftswachstum: Seminar des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung 1998 in Bingen, Opladen, s. 89-107.
- Smaus, Gerlinda (1993): Physische Gewalt und die Macht des Patriarchats, in: Galtung, Johan/Kinkelbuhr, Dieter/Nieder, Martin (Hg.): Gewalt im Alltag und in der Weltpolitik, Münster, s. 139-150.
- Smaus, Gerlinda (1999): Geschlechteridentität als kontextabhängige Variable - dargestellt am Beispiel der „eingeschlechtlichen“ Institution des Gefängnisses, in: Löscher, Gabriele/Smaus, Gerlinda (Hg.), Patriarchat und Kriminologie, Kriminologisches Journal, 7. Beiheft, Weinheim, S. 28-47.
- Smaus, Gerlinda (2004): Normative Heterosexualität ohne Gebärdzwang: Beitrag der Sexualerziehung und des Bevölkerungsdiskurses zur Auflösung der Geschlechterstruktur. In: Zwischen Anomie und Inszenierung. Interpretationen der Kriminalität und der sozialen Kontrolle, Althoff, Martina/Becker, Peter/Loeschper, Gabi/Steher, Johannes (Hg.), Baden Baden: Nomos, s. 129-152.
- Šmausová, Gerlinda (2002): Proti tvrdošíjným představám o ontické povaze gender a pohlaví, in: Sociální studia 7, Brno 2002, s. 15-27.
- Stumpe, Harald/Weller, Konrad (1995): Familienplanung und Sexualerziehung in den neuen Bundesländern. Expertise im Auftrag der Bundeszentrale für gesundheitliche Aufklärung, Verhütung und Familienplanung, Bd. 2, Köln.

Poznámky:

- 1 Abychom předešli nedorozumění – samozřejmě je již známo, že i pohled na „naturnaturans“ pohlaví je produktem dosud androcentricky smýšlejících biologů. Z epistemologického hlediska spočívá odhalování tzv. přírodních podstat vždy „jen“ v projikování antropomorfních představ do přírody. I rozdělení na askriptivní a získané znaky má arbitrární povahu – „přírozená příroda“ nemá ani znaky ani význam, a pokud je něco jako znak označeno a vybaveno významem, jedná se vždy o znaky interpretované.
- 2 Lidský organismus si jako každý systém zaručuje reprodukci tím, že se adaptuje na své prostředí (adaptation), orientuje se do budoucnosti (goal attainment), zachovává si svou celistvost (integration) a přijímá změny (learning) (Parsons/Bales 1956).
- 3 Vlastnosti jako aktivní-pasivní, emocionální-racionální, asertivní-submisivní, nadání pro matematiku-nadání pro komunikaci, promiskuitní a věrná – postrádají bez vztahu ke konkrétním aktérům v konkrétních situacích jakoukoliv sociologickou relevanci.
- 4 Při bližším pohledu se ukáže, že ony výhody se ani tak netýkají dětí, kterým správné matky mají dobrovolně obětovat rozvoj vlastní osobnosti, ale mužů. Osobní služby matek totiž v první řadě platí manželům, a pak teprve dětem.
- 5 Ženy prokazatelně pobírají menší odměny za stejný výkon; jejich askriptivní znak ženství je používán jako legitimace pro zneuznání stejnosti výkonu. Ve kvalifikaci znaků jako askriptivních si moderní, patriarchální, národnostní, etnické společnosti zakonzervovaly možnost zařazovat individua do různých kast.
- 6 Na internetu bylo v r. 2002 uvedeno 2000 nových titulů. Z těch byly vybrány ty, které byly k dispozici v sárské univerzitní knihovně. Jejich zběžná prohlídka ukázala, že ani v jedné z nich není reprodukce rodu jmenována jako cíl sexuální výchovy, naopak jde vždy

o osvobození se z ní. Málo kdy se teoretické nasycenosti dosáhne tak rychle jako v tomto oboru. Stejně „náhodný“ výběr byl proveden z demografické literatury.

- 7 Do většiny populačních diskurzů se vloudila kategoriální chyba. Tak např. Landweehrová tvrdí, že udržování kulturní tradice je závislé na reprodukci rodu a má tím na mysli, že se německá (nebo bádenbádenská) kultura může reprodukovat jen tím, že se reprodukuje německý (nebo bádenbádenský) rod. (1999, s. 128). Takovéto spojení ale není logicky nutné. Německou kulturu mohou reprodukovat i cizinci, lidský rod se může udržet třeba jako kmen v Amazonii. Kultura a rod jsou na sobě nezávislé veličiny, proto také demografická krize v národních státech ve skutečnosti znamená „pouze“ politickou krizi napojenou na státní občanství.
- 8 Normativní nátlak fakticity můžeme chápat jako veřejné mínění, conscience sociale apod.
- 9 Srov. Zprávu Římského klubu k situaci lidstva (Meadows 1972).

NOVÍ MANAŽEŘI: MUŽI V MĚNÍCÍCH SE ORGANIZACÍCH

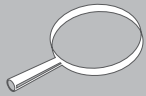
Manažerská funkce je zpravidla vnímána a prezentována jako neutrální, negenderovaná a asexuální. Stejně jako v mnoha dalších oblastech je přítomnost mužů v organizacích, a zejména v jejich vedení, pokládána za samozřejmou, ale zároveň zůstává skrytá a neproblematizovaná. Zapomíná se na to, že v průběhu historie a v různých společnostech převažovali na vedoucích postech vždy muži. Mainstreamová literatura o managementu se nezabývá souvislostí manažerialismu a maskulinity; neví si toho, že genderové vztahy a manažerské a vůdčí praktiky se mohou vzájemně ustavovat a reprodukovat. Zatím stále platí, že pokud ženy v určité oblasti nejsou přítomné, nejedná se o „genderovou problematiku“. Teprve v nedávné době začaly vznikat studie upozorňující na to, že muži v organizacích i v jiných oblastech také mají svůj gender.

MUŽI A MASKULINITY V ORGANIZACÍCH

Jeff Hearn a D. L. Collinson (1994) upozorňují na to, že o „mužích“ jako takových se nemluví. Jsou implicitní kategorií, ale zároveň kategorií středovou, jsou v centru diskurzů a jako takoví jsou pokládáni za neutrální. Jsou viditelní, ale nevyřaditelní a nejsou o nich kladeny otázky. Sociologie je plná analýz, které berou muže jako samozřejmost, jako dominantní gender, a termíny jako „společnost“, „pracující třída“ či „organizace“ jsou používány k označení mužů obecně či určité části mužů. O genderu je explicitně hovořeno jen ve vztahu k ženám a femininitě, zatímco o mužích a maskulinitě se běžně hovoří v rámci negenderovaných pojetí a konstrukcí (Hearn, Collinson 1994: 99-100).

Manažerské praktiky ale nejsou genderově neutrální, nýbrž jsou úzce svázány s muži a maskulinitami. Maskulinity je třeba chápat jako ideologické znaky určitých mužů, patřících do široké genderové kategorie mužů, a týkají se zejména jejich vztahu k reprodukci. Jde o symboly a praktiky, které daná skupina mužů používá, aby reprodukovala sama sebe jako „muže“. Podle Hearna a Collinsona je moc v organizacích genderově rozdělená a manažerské dovednosti jsou chápány jako synonyma pro mužské vlastnosti. Muži se v práci zabývají subjektivní konstrukcí a udržováním své mužské identity. Jedním ze způsobů, jak se vyrovnat s nejistotou a nestabilitou danou vysoce kompetitivní a protichůdnou povahou kapitalistických organizací, je snaha vybudovat stabilní a jasně definovaný pocit vlastní identity – a muži to dělají na jedné straně identifikováním se s jinými muži a odlišováním se od žen a od jiných mužů (Collinson, Hearn 2001: 145-149).

Počínaje prací Rosabeth Kanter z roku 1977 mnohé sociologické analýzy (Cockburn 1983; Walby 1986; Pringle 1989 ad.) odhalily, že klasický model celoživotní, nepřerušované kariéry na plný úvazek a model živitelé rodiny jsou ve své podstatě maskulinní, a zdůraznily genderovou povahu mocenských vztahů v soudobých organizacích. Zároveň upozornily na fakt, že placená práce je základním zdrojem mužské identity, statusu a mocenské pozice. Manažerské aktivity jsou charakteristické účelově-racionální instrumentalitou a snahou o kontrolu a ovládání okolí, objektivizací a sledováním abstraktních cílů (Kerfoot, Knights 1996: 80-83). Výzkumy ukázaly, že manažeři skutečně asociují muže a maskulinitu s produkcí a racionalitou, že v současných organizacích převládá paternalismus a „mužský“ laděná neformálnost, točící se kolem sexistických vtípů, konzumace alkoholu a sportu (Collinson et al. 1987). Na druhou stranu jsou ale manažerské styly a maskulinity různé, diferencované a mění se v čase.

Manažerské prostředí je charakteristické silnou kompetitivitou – nejen ve vztahu mužů k ženám, ale v první řadě mezi muži manažery samotnými. Muži jsou velmi citliví na kariérní postup, jelikož ten odpovídá jejich pojetí muže-živitele. **To vede k silnému antagonismu, podezřívání a soupeření s ostatními muži. To se podle mnohých autorů ještě zhoršilo v 90. letech**, kdy v rámci odlehčení bylo zrušeno mnoho pozic středního managementu, a zbývající střední manažeři začali být silně kontrolováni, ztratili mnohé předchozí výhody a jejich práce se stala předmětem pouze nejistých a časově omezených pracovních smluv. To vše vedlo k dalšímu zvýšení rivality mezi držiteli těchto pozic vzhledem k tomu, že úspěch jednoho muže může být dosažen jen na úkor druhého. Tento vývoj ovlivnil také genderové vztahy v organizacích a v jejich vedení, to znamená mezi muži a ženami na manažerských postech (podle Hearna a Collinsona (1995: 14) mohou boje mezi jednotlivými funkcemi posilovat genderové rozdělení a podřizovat ženy, což je patrné například ve vsudypřítomném konfliktu mezi line manažery zastoupenými hlavně muži a personnel manažery, což jsou častěji ženy. Tato nová situace v organizacích navíc má svá propojení s domácí sférou: stále silnější tlaky na výkonnost a dlouhá pracovní doba znamenají, že úspěch v managementu předem vylučuje plnění domácích odpovědností. Veškerá péče o rodinu pak spočívá na partnerce či manželce, a to vede k obrovskému stresu pro oba partnery (Hearn, Collinson 1995: 14-15).

Jedním z jevů, které provázejí zvyšování nejistoty a kompetitivity v organizacích, je tzv. prezenteismus, neboli tendence maximálně prodlužovat přítomnost na pracovišti. Pramení z toho, že na manažerských postech je velmi obtížné nějakým způsobem objektivně měřit pracovní výkonnost. Je tak přijímán předpoklad, že čím více času pracovník na pracovišti stráví, tím je výkonnější, a ti, kteří jsou schopni zůstat v zaměstnání celou noc, jsou pokládáni za hrdiny. Tento předpoklad se ale neukazuje jako oprávněný, zejména vzhledem k tomu, že s délkou pracovní doby klesá kvalita pracovního výkonu. Tento jev poukazuje na to, jak jsou mužské pracovní vzorce a praktiky normalizovány, zatímco ženské vzorce, které tradičně předpokládají menší počet hodin strávených osobně na pracovišti, jsou devalvovány (Sheridan 2004: 218).

ZMĚNY V ORGANIZACÍCH V 90. LETECH 20. STOLETÍ

Změny, ke kterým v organizacích došlo v posledních dvou desetiletích - zplošťování organizační struktury, decentralizace, zvýšení flexibility, nejistoty a nestability a nástup nových jemnějších manažerských stylů, jsou mnohými muži vnímány jako hrozba a **jejich rezistence se často obrací proti přítomnosti žen v organizacích**. Maskulinní praktiky a mechanismus se stávají součástí strategií přežití v organizaci. Muži se v zaměstnání přestávají cítit bezpečně, a to ohrožuje jejich sebepojetí jako živitelů rodiny, na němž je stále u většiny z nich založena jejich identita. Zejména na nižších pozicích jsou z nárůstu nejistoty viněny ženy společně s programy zajišťujícími rovné příležitosti obou pohlaví. V protireakci se muži uchylují ke starým tvrdým manažerským stylům, charakterizovaným paternalismem, autoritářským a informalismem (Maile 1999: 150-157). Zmiňované organizační změny, pramenící původně ze zhoršené globální ekonomické situace, znamenají změnu ve struktuře řízení podniku (decentralizace, snížení počtu hierarchických stupňů) a v dynamice kariérních vzorců jeho zaměstnanců a zaměstnankyň (větší konkurence, pomalejší postup). Zároveň s těmito transformacemi přináší potřebu nových stylů řízení, lépe odpovídajících nové organizační realitě, které se projevují v tendencích „feminizovat“ řízení - tzn. klást důraz na schopnosti, dovednosti a praktiky, které jsou tradičně v obecném povědomí pokládány za ženské.

Rob Goffee a Nigel Nicholson (1994) nabízejí vcelku optimistický pohled na důsledky zmiňovaných organizačních změn a analyzuje je v termínech psychologického kontraktu. Decentralizace, downsizing a nejistota znamenají konec tradičně chápané kariérní dráhy – celoživotního vzestupného pravidelného a předvídatelného postupu v rámci jedné firmy. **Výsledkem je model kariéry, podobající se kariérnímu vzorci převažujícímu u žen: dráha je přerušovaná, ne nutně vzestupná, časté jsou přesuny mezi různými zaměstnavateli stejně jako periody nezaměstnanosti**. V ženských kariérních dráhách jsou tyto charakteristiky dány rodinnými a domácími povinnostmi, tím, že v rodině je častěji kladen důraz na mužovu profesní dráhu, a předpoklady zaměstnavatelů o nižších schopnostech a ambicích žen. Pro ženy proto tyto

změny nepřinášejí mnoho nového, zatímco pro muže znamenají zklamání představ a očekávání, které spojovali se svou kariérou.

Goffee a Nicholson vysvětlují vztah mezi manažerem a organizací jako psychologickou smlouvu, zahrnující jak objektivní podmínky práce, tak implicitní vzájemná očekávání. Od „muže organizace“ se očekává, že jeho závazek vůči organizaci bude stát na vyšším místě než všechny jeho ostatní zájmy, včetně rodinných. Na oplátku organizace manažerovi poskytovala jistotu kariérního postupu a značnou svobodu jednání v organizaci. Tyto podmínky se ale v 90. letech změnily, a tak došlo k posunu celého psychologického kontraktu a **pracovní motivace mužů - manažerů se stala problematickou**. Oproti tomu ženy manažerky mnoho změn přímo nepocítily, vzhledem k tomu, že byly jako skupina v organizacích tradičně znevýhodněny. Posun v psychologickém kontraktu se tak podle Goffee a Nicholsona týká jen mužů. Autoři si uvědomují, že nové podmínky stále ženy znevýhodňují: intenzivnější a kratší kariérní dráhy a vysoké pracovní a časové nároky ztěžují kombinaci práce a rodiny. Na druhou stranu ale předpokládají, že nový vývoj v organizacích se odrazí ve změněných prioritách pro muže: vzhledem k tomu, že profese již neposkytuje takové uspokojení jako dřív, kdy kariérní postup byl jistý a kontinuální, budou klást větší důraz na soukromý život a ochranu mimopracovních identit. Pro ženy by tak mělo být snazší nalézt partnera, který nebude svými prioritami ohrožovat jejich vlastní profesní rozvoj. Zhoršené podmínky navíc vyústí v poznání, že dvě kariéry v rodině představují určitou pojistku v době pracovní nejistoty (Goffee, Nicholson 1994: 83-89).

Na změny, ke kterým došlo v organizacích a v managementu v průběhu 90. let, poukazují také autoři Deborah Kerfoot a David Knights (1996). Vznik nových „stihlých“ struktur si vyžádá oslabení vertikálních linií kontroly a rozbití tradičních funkčních uskupení a specializací managementu. Konvenční formy manažerské kontroly byly problematizovány. V důsledku toho spočívá úspěch moderního manažera do značné míry na jeho schopnosti vést a vyjednávat v užších skupinách zaměstnanců pomocí svého osobního vlivu a mezilidských dovedností. Od nových manažerů se očekává, že se budou projevovat jako lidské bytosti s možnými slabostmi a zranitelností, které mohly v dřívějších byrokratických režimech zůstat skryty. Manažeři mají dnes více co do činění se skutečnými lidskými bytostmi a nikoli s čísly a formuláři, jak tomu bylo v minulosti. Vzhledem k tomu, že lidské bytosti jsou mnohem méně předvídatelné a kontrolovatelné, představuje tato nová realita hrozbu. **Dovednosti v mezilidských vztazích, které nyní organizace vyžadují, jsou v obecném povědomí spojovány spíše s femininitou nežli s maskulinitou, což by mělo znamenat výhodnější výchozí postavení pro ženy v managementu**. Autoři ale zároveň poukazují na to, že sociální dovednosti mohou být přivlastněny a instrumentalizovány ve shodě s maskulinními ideologiemi a praktikami, které tradičně prostupují svět managementu (Kerfoot, Knights 1996: 93-97).

Problematikou pronikání femininních charakteristik do prostředí organizací a managementu se zabývá také socioložka Caroline Hatcher (2003). Poukazuje na to, že naše chápání toho, co je to být manažerem, je ovlivněno genderovými diskurzemi, tedy rozdělením světa na mužské a ženské. Zatímco dříve management zosobňoval hodnoty tradičně asociované s maskulinitou, dnes se připisuje nový význam emocím, které začínají mít navrch nad logickým a racionálním chováním. Racionalita přestává být valorizována a zdůrazňuje se osobní a intuitivní zkušenost, což bylo tradičně spojováno s femininitou. Postmoderní diskurz nejistoty, změny, jinkosti a začleňování způsobuje, že spojení managementu s racionalitou už není vládnoucím režimem pravdy o managementu. **Femininní charakteristiky se dnes stávají součástí manažerských praktik a jsou přístupné všem jako dovednosti, jimž se lze naučit**. Emoce mají být součástí manažerského procesu, ovšem mají být kontrolovány a užívány s určitým cílem. Ženy jsou chápány jako strategický zdroj, který je nedostatečně využíván, čímž organizace ztrácí. Tyto genderované argumenty jsou ale využívány autoritami, jejichž hlavním zájmem není zlepšení údělu žen. Některým ženám může sice tento nový režim pravdy pomoci, ale jsou tu i značná rizika: „oblast srdce“, dříve symbolicky rezervovaná ženám, se stává otevřenou pro kohokoli, a není důvod se domnívat, že tento vývoj dá ženám více příležitostí ovlivňovat dění v organizacích. **Tato instrumentalizace emocí je novou technikou (ve foucaultovském smyslu), jak řídit manažery, tedy vyžadovat po nich, aby vedli a kontrolovali sami sebe**. Může jim pomoci při zvládnutí konfliktu mezi omezenými zdroji a zvyšujícími se požadavky na

delší pracovní dobu a vyšší produktivitu. Stávají se tak snáze ovladatelní a snadněji tyto požadavky akceptují, vzhledem k tomu, že ve hře jsou city a „vášeň“ pro práci a pro samotnou organizaci. Femininní charakteristiky se tak stávají nástrojem ovládnutí zaměstnanců, mužů i žen, za účelem zvyšování produktivity organizace (Hatcher 2003: 391-412).

V obecném povědomí i ve většině literatury o managementu je manažerská funkce pokládána za genderově neutrální. Teprve v posledních letech určitá část sociologické produkce poukazuje na to, že na vedoucích postech v organizacích převažují muži a že i muži mají svůj gender, který vstupuje do hry v manažerských a organizačních praktikách. Oblast managementu je ve skutečnosti protkána maskulinními ideologiemi a hodnotami, přičemž centrální je obraz racionálního, objektivního a výkonného muže zastupujícího v organizaci patriarchální hlavu rodiny. Součástí této maskulinní etiky práce je představa nepřerušované vzestupné dlouhodobé kariéry v rámci jedné organizace, podporující konstrukt „živitele rodiny“ a vyžadující dlouhou denní osobní přítomnost v zaměstnání. V souvislosti se změnami, k nimž ve světě organizací došlo v průběhu 90. let (restrukturalizace, zplošťování hierarchie, decentralizace atd.), a s nástupem nových měkkých stylů řízení ale dochází ke zpochybnění tradičního manažerského modelu a k implantování symbolicky femininních hodnot do vedení organizací. Manažerská funkce tak získává nové charakteristiky a tvary. Otázkou zůstává, jaký skutečný vliv tento vývoj může mít na postavení žen v managementu a jakým způsobem se odrazí v životech mužů – manažerů.

Radka Dudová

Literatura:

- Cockburn C. 1983. *Brothers*. London: Pluto Press.
- Collinson D. L., Knights D., Collinson M. 1990. *Managing to Discriminate*. London: Routledge.
- Goffee R., Nicholson N. 1994. „Career Development in Male and Female Managers – Convergence or Collapse?“ P. 80-93 in Davidson M. J., Burke R. J. (ed.). *Women in Management*. London: Paul Chapman Publishing.
- Hatcher C. 2003. „Refashioning a Passionate Manager: Gender at Work.“ *Gender, Work and Organisation* 10/4: 391-412.
- Hearn J., Collinson D. L. 1994. „Theorizing Unities and Differences Between Men and Masculinities.“ P. 97-117 in Brod H., Kaufman M. (ed.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Hearn J., Collinson D. L. 1995. „Men Managing Leadership? Men and Women of the Corporation Revisited.“ *International Review of Women and Leadership* 1/2: 1-24.
- Hearn J., Collinson D. L. 2004. „Naming Men as Men: Implications for Work, Organization and Management.“ P. 144-169 in Whitehead S. M., Barret F. J. (ed.). *The Masculinities Reader*. Cambridge: Polity.
- Kanter R. M. 1977. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kerfoot D., Knights D. 1996. „The Best is Yet to Come?: The Quest for Embodiment in Managerial Work.“ P. 78-98 in Hearn J., Collinson D. L. (ed.). *Men as Managers, Managers as Men*. London: Sage.
- Maile S. 1999. „Intramanageerial Rivalries, Organizational Restructuring and the Transformation of Management Masculinities.“ P. 145-165 in Whitehead S., Moodley R. (ed.). *Transforming Managers*. London: UCL Press.
- Pringle R. 1989. *Secretaries Talk*. London: Verso.
- Sheridan A. 2004. „Chronic Presenteeism: The Multiple Dimensions to Men's Absence from Part-Time Work.“ *Gender, Work and Organization* 11/2: 207-225.
- Walby S. 1986. *Patriarchy at Work*. Cambridge: Polity.

stavu v ČR, a utváření genderových rolí ve vztahu k technickým vlohám u dětí se dotkne jen z části. Hlavními dvěma poznatky této práce jsou vysvětlení nerovného stavu a představení projektů ze SRN, které se pokouší o řešení situace.

TECHNICKÉ VLOHY CHLAPCŮ A DÍVEK, GENDER A GENDEROVÉ STEREOTYPY

Při sběru materiálů o projektech jednotlivých technických fakult a vysokých škol v Česku jeden z proděkanů Fakulty strojního inženýrství Vysokého učení technického v Brně doc. Dr. Radek Knoflíček v e-mailu ze 4. prosince 2003 odpověděl: „Je nesmysl činit rozdíl mezi mužem a ženou, kteří si sami na základě osobní a svobodné vůle vybírají studijní obor na univerzitě ... Na té, která je zajímavá a je přístupná těm, kteří o studium vážně stojí a splňují (veřejností tolik opomíjené) hledisko intelektuální zdatnosti.“ A pokračoval potom níže: „Nehleďte prosím problém tam, kde není ...“

Domnívám se, že problém tu je. Například ona „svobodná vůle“ je naprosto zásadně utvářena vlivy prostředí, ve kterém se jedinec pohybuje. Skutečně si pan docent Knoflíček myslí, když je na FSI VUT v Brně jen 9 % dívek, že o studium dívky vážně nestojí, ba co víc, nespňují (veřejností tolik opomíjené) hledisko intelektuální zdatnosti? Dal by se tento výrok interpretovat tak, že se rodí 91 % žen bez logického myšlení, schopnosti vytvářet technické výkresy, vymyslet stroje a strojní zařízení, které by studium takového oboru nemělo vůbec bavit? To první, domnívám se, nikoliv. To poslední – jestli by je to bavilo – je do jisté míry domněnka správná, ale pouze v intencích naší kultury a podmíněnosti genderových rolí.

Společnost dětí již od nízkého věku směřuje do jim patřících genderových rolí.¹ Příkladem mohou být výzkumy s preferencí hraček (viz Oakleyová, 2000, s. 46-48; Renzetti a Curran, 2003, s. 114-117), kde inklinace k genderově příslušnému druhu hraček roste s věkem, a tím pádem je sociálně podmíněná, nikoliv vrozená. (Oakleyová, 2000, s. 48)

Profesorka Britta Schinzel z Univerzity ve Freiburgu se ptá, proč si dívky nevybírají studium informatiky, která „vyžaduje, typicky ženské“ vlastnosti jako jazykový a estetický cit nebo komunikační schopnosti“ (Schinzel, 1998). Zamyslíme-li se nad tím, co například obor informatika vyžaduje, pak současný stav, kdy informatické obory studuje 98 % chlapců a jen 2 % dívek (ÚIV, 2001), je velice překvapující.

DATA A STATISTIKY

Podle statistik Ústavu pro informace ve vzdělávání za akademický rok 2000/2001, děleno podle „skupin studijních programů“, „studijních programů“ a „studijních oborů“ na všech vysokých školách v ČR, se například pro skupinu studijních programů s názvem „matematické obory“ uvádí, že podíl žen v příslušných oborech dosahuje 46,5 %. To by se dalo interpretovat tak, že vlohy jak žen, tak mužů pro matematiku jsou prakticky stejné. Vezmeme-li v úvahu, že matematika je základem a nedílnou součástí studia všech dalších technických oborů, např. ČVUT Fakulta strojní má 3 semestry matematiky, Fakulta elektrotechnická ČVUT, která vyučuje obory, jež spadají do skupiny „informatické obory“, má semestry matematiky 4. I přes to v roce 2000 bylo na informatických oborech necelých 9 % studentek – žen. Podle statistiky, kterou poskytlo samotné ČVUT se tento poměr ve školním roce 2003/2004 ještě snížil na 2,87 %.

Další skupina programů „technické vědy a nauky“, kam patří studijní programy jako „hornictví“, „strojírenství“, „elektrotechnika“, „doprava“ nebo třeba „geodézie“, obsahuje poměrně vysoký – vycházíme-li z toho, že je tato skupina masivně maskulinizována – podíl, přes 20 % žen-studentek, to je ale způsobeno studijním programem „textilní výroba a oděvnictví“, kde tvoří více jak tři čtvrtiny studentů ženy.

Jiná statistika ÚIV ukazuje podíl absolventek v akad. roce 2000/2001 na jednotlivých vysokých školách a fakultách. Více jak polovina (52 %) všech absolventů vysokých škol v ČR jsou ženy. Toto procento je ještě vyšší na Univerzitě Karlově, která prakticky nemá (s výjimkou Matematicko-fyzikální fakulty) žádnou technickou fakultu. Pro tuto práci jsou ovšem důležitější údaje z tech. univerzit. Na pražské ČVUT mají ženy 16% podíl mezi absolventy (tento průměr zvyšuje podle pohlaví víceméně vyrov-

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI

VÍCE ŽEN NA TECHNICKÉ VYSOKOŠKOLSKÉ OBORY

Tato práce vznikla jako seminární práce pro předmět Srovnávací pedagogika na PedF UK. Pokusil jsem se v ní srovnat přístup českých a německých technických vysokých škol a technických fakult univerzit k problému, proč technické obory studuje tak málo žen a dívek. Práce obsahovala genderový úvod, popis současného stavu žen v českém vysokém školství a jeho interpretace jak mnou, tak profesorkou Brittou Schinzel z univerzity ve Freiburgu, která se tímto tématem zabývá. Motivací pro napsání práce bylo přesvědčení, že vlohy žen ke studiu technických oborů nejsou zásadně odlišné a horší než u mužů, že nerovnost v technických disciplínách není způsobena biologickou vybaveností, resp. nevybaveností, ale způsobuje ji sociální struktura naší společnosti, jejímž hlavním nástrojem jsou genderové stereotypy a mechanismy. V bulletinu Gender, rovné příležitosti, výzkum vychází zkrácená verze této práce, která neobsahuje vysvětlení pojmu gender, detailní tabulky současného

naná Fakulta architektury), obzvláště nízké je číslo u Fakulty elektrotechnické – 1,5 % absolventek. Na Technické univerzitě v Liberci je poměr absolventek 55,6 %. Nebudeme-li počítat absolventy Pedagogické, Ekonomické a také hodně feminizované Textilní fakulty, pohybuje se počet absolventek kolem 12 %.

Další nerovnost podle pohlaví můžeme najít v počtech přihlášených a přijatých osob (údaje bez vícečetných přihlášek v akad. roce 2000/2001). Z těchto dat můžeme zjistit, že i když se na univerzitě hlásí více žen (54 %), je přijímáno více mužů (53,5 %). Důvody mohou být dva. Jeden je, že technické univerzity mají velké kapacity, a přijímají tak velkou část všech studentů, z nichž je většina mužů, což se významně projeví ve statistice. Druhým důvodem může být diskriminace žen, nebo na feminizovaných oborech (pedagogických, farmaceutických nebo některých uměleckých) pozitivní diskriminace mužů při přijímacím řízení.

Tato data popisují současný stav, bohužel nevysvětlují, proč se tak děje. Vysvětlení můžeme najít, podíváme-li se na vývoj podobných statistik v čase. Z Československa se mi nepodařilo získat dostatek dat, ale Britta Schinzel (1999) uvádí příklad východoněmecké Technické univerzity v Kamenici (Chemnitz), která měla v roce 1984 téměř 30 % studentek, v roce 1991, kdy padla Berlínská zeď, klesl počet z 20 % na 5 %.² Schinzel (1999) k tomuto píše: „V L-zemích (to jsou románské evropské země plus Řecko a Turecko – pozn. aut.) ženský podíl na kurzech počítačových věd je v porovnání s ASG-zeměmi (s anglo-saskými a německými zeměmi – pozn. aut.) vyšší a konstantní a dosahuje 50 %; před pádem železné opony v S-zemích (slovenské – pozn. aut.) stejně jako ve Východním Německu podíl žen v kurzech počítačových věd daleko přesáhl 50 %, ale tato čísla spadla s rozpadem Sovětského svazu. Stále ale přetrvává vyšší podíl žen v kurzech počítačových věd v S-zemích než uvnitř ASG-zemí. Rozdíl v podílu žen v kurzech počítačových věd je i v rámci sjednoceného Německa, i přestože sjednocení s sebou přineslo strmý pád podílu žen v kurzech počítačových věd i ve spolkových zemích bývalého Východního Německa.“ Data získala Schinzel od kolegů z univerzit v příslušných zemích, případně od místních úřadů. Z jejich dat je patrný i setrvalý sestup podílu žen v Nizozemí, Finsku a Španělsku.

Jiná data profesorky Schinzel (2000), která jsou ze Statistické ročenky UNESCO 1993, ukazují, že tzv. země třetího světa mají v jednotlivých technických oborech výrazný a často nadpoloviční podíl žen (Kuvajť r. 1991 – matematika a informatika 72 % žen, engineering (strojnictví a stavebnictví) 39 %; Mexiko r. 1990 – matematika a informatika 41 %, engineering 16 %; Zimbabwe r. 1991 – engineering 30 %). Z těchto dat docházím k názoru, který Schinzel (2000) naznačuje ve svém článku Ženy ve vědě (Women in Science), že jev prudkého poklesu počtu studentek a celkového zájmu žen o studium technických oborů je závislý na rozvinutosti kapitalismu. Nikoliv vrozenosti nebo spíše nevrozenosti technického myšlení u žen (viz Renzetti a Curran, 2003, s. 147). Nepředpokládám totiž, že vědomostní požadavky na studium technických oborů se v zemích třetího světa nějak výrazně liší od požadavků v zemích tzv. demokratických nebo s rozvinutým kapitalismem. Schinzel (2000) píše: „Ve slovanských zemích se situace zcela změnila po pádu kumunismu od velmi vysokého podílu žen často přesahujícího 50 % k významnému úpadku. Většinou ale daleko přesahuje úroveň severozápadní Evropy. Počítačové vědy zpravidla byly součástí matematiky a vyučovaly se velice teoreticky a matematicky. Až v pozdních 80. letech začaly vznikat kurzy počítačových věd na technických univerzitách.“ Profesorka Schinzel (2000) ve své práci také strukturuje důvody, které vedou k výraznému zastoupení žen v počítačových vědách v zemích třetího světa: „Běžně se fakt, že Jihovýchodní Asie a Jižní Amerika mají 50 % studentek-žen ve vědách (Science) a technice (Technology), vysvětluje strukturálními důvody, tj. především jako důsledek třídního systému.

- Jen vyšší třídy si mohou dovolit posílat své děti na univerzity a nechávají studovat stejně chlapce i dívky.

- Starost o dům a děti je delegována na zaměstnance, což je fakt, který umožňuje ženám, aby se zapojily do pracovního trhu stejně jako muži, a před tím, aby navštěvovaly vzdělávací kurzy.

- Univerzitní standardy se považují za ne tak vysoké jako v „průmyslově rozvinutých“ zemích, protože jsou méně soutěživé a stresující.

- Univerzity kladou důraz spíše na výchovu (vzdělávání) než na vědec-

kou úroveň, což je okolnost, která přivádí studium a profesionalizaci blíže k standardní ženské genderové roli.

- Poplatky na univerzitách jsou nízké.“

To, že genderové stereotypy a rozdíly mezi ženami a muži stále existují a jsou udržovány, je otázkou rozložení moci. Ekonomická moc je zásadní pro fungování naší společnosti. V komunismu a ve třetím světě ekonomiky neakumulují tolik moci. Moc je soustředěna v politice, ideologii, armádě atd., informatika tím pádem není tolik významná, a proto ji ženy mohou studovat (viz data Schinzel (1999), kde nedávno transformované země Litva a Lotyšsko nebo Kypr mají stále vysoký podíl žen. Také země třetího světa podle dat Schinzel (2000) vykazují vysoký podíl žen ve studiu technických a hlavně informatických oborů). V naší společnosti (rozvinutého kapitalismu) je moc soustředěna v rukou manažerů velkých firem, kterými jsou až na výjimky muži. Nebudeme-li zužovat držení moci pouze na průmysl, pak i další elity – politické i jiné ekonomické (bankovníctví, energetika atd.) – tvoří v naprosté většině muži. Protože se informatika – počítače, software, ale i technologie médií – vyprofilovala jako ekonomicky produktivní odvětví, byly ženy už na úrovni studií systémem ne/motivace eliminovány z podílu na této ekonomické moci. Schinzel (2000) to podporuje názorem: „Pozorování situace v počítačových kurzech ve školách ukázalo, že si chlapci usurpují počítač jako svépole působnosti, vytlačují děvčata od počítačů a aktivně jim snižují sebevědomí. Tento vývoj šel ruku v ruce s rostoucí důležitostí informačních technologií, počítačů a softwaru, což pomohlo tomu, aby se počítače staly objektem mužské identifikace.“ To podporují i Renzetti a Curran (2003, s. 147): „Maskuliní orientace je patrná také u počítačového softwaru a zejména pak počítačových her. Matematické softwarové programy se obvykle točí kolem mužských témat dobrodružství a násilí...“. Oba pak pokračují dále (Renzetti a Curran, 2003, s. 148): „Podle jedné studie by přitom 85 % dívek považovalo počítače za atraktivnější zdroj zábavy, kdyby byly hry lépe přizpůsobeny jejich zájmům.“ Pokud tedy informatika, strojírenství, ale také maskulinizované právní vědy nebo lékařství (to vysoce odborné) budou dobře placené, pak je více než pravděpodobné, že tyto obory budou ženy studovat jen zřídka.

Tento jev není zdravý. Technické školy přijímají (hlavně u nás) velký počet studentů. Pokud uchazeči o studium jsou jen muži, pak kvalita uchazečů musí významně klesat, protože takto široký výběr v této populaci je tím redukovaný.³ Pokud mezi uchazeči o studium techniky budou (ve větší míře než dosud) zastoupeny ženy, pak je více než pravděpodobné, že kvalita uchazečů bude vyšší. Škola přijme stejný počet studentů, kteří ale budou kvalitnější (nebude přijata část mužů, kteří nejsou dost kvalitní, ale byli by přijati, kvůli kapacitním možnostem). A kvalita studentů (pro výzkumné a jiné projekty, image školy atd.) je pro technickou univerzitu nebo jakoukoliv jinou školu důležitá.

Jak jsem se snažil dokázat, to, že se dívky nehlásí na technické fakulty a obory, není způsobeno tím, že by nebyly pro tyto obory kvalitní – čili podle stereotypu, že by se ženy s takovými kvalitami nerodily, ale je to způsobeno tím, že nejsou společenským systémem motivovány, ba dokonce naopak, jsou demotivovány takové obory studovat (i přesto, že potřebné kvality prokazují).⁴

POHLED DO SOUČASNÉ SITUACE V NĚMECKU

Ke stejnému závěru došli na jednotlivých technických univerzitách v Německu i na ministerstvech spolkových zemí. Již několik let vznikají z popudu různých organizací, ministerstev, univerzit, odborných vysokých škol i jednotlivých fakult a oborů projekty na podporu dívek během studia na technických oborech a hlavně na motivování dívek na středních školách v období rozhodování o výběru vysoké školy. Uvedu zde výčet jednotlivých projektů a koncepcí, který, i přes svou rozsáhlost, popisuje jen část z nich. Mnoho z těchto projektů již dnes neběží nebo se mi k nim nepodařilo najít jakékoliv nebo alespoň dostatečné materiály, abych je mohl zevrubně popsat.⁵

Hlavním zdrojem informací o takových projektech je Kompetenzzentrum – a jeho server Kompetenzz.de, který je společným projektem Spolkového ministerstva pro vzdělávání a vědu a Spolkového ministerstva pro rodinu, seniory, ženy a mládež. Je to hlavní rozcestník, který obsahuje snad všechny projekty jednotlivých ministerstev spolkových zemí a vysokých škol.

Hlavními projekty jsou:

Ženy na síti – Frauen ans Netz: Projekt funguje od září 1998 a snaží se přivést ženy ve velkém měřítku k internetu. Hlavní činností jsou kurzy internetu vedené ženami a pro ženy. Iniciátorem projektu je Spolkový úřad pro práci, divize společnosti Deutsche Telekom – T-Online, časopis Brigitte a spolek Ženy dávají technice nové impulzy. (www.frauen-ans-netz.de)

Idee_it – Založilo Spolkové ministerstvo pro rodinu, seniory, ženy a mládež ve spolupráci s Iniciativou D21. Jde o vzdělávací projekt, který má celoněmecký rozsah, internetovými chaty (on-line konferencemi) a jinými akcemi umožňuje mladým dívkám, aby se setkávaly a komunikovaly se ženami, které se pohybují ve vědě. Chtějí tak dívky motivovat k volbě technického oboru na vysoké škole. (www.ideoe-it.de)

Girls@D21.ibm – Pilotní projekt se konal v zimě 2001 a umožňuje dívkám v 11. třídě, aby byly přítomny celodennímu provozu v IT (informační technologie) firmách. (www.girls-d21.de) Sesterský projekt Train TheTeacher@D21.ibm umožňuje školení školních poradkyň a poradců, kteří studentům a studentkám pomáhají při výběru budoucího vysokéhoškolského studia. (www.teacher-d21.de)

Girls' Day – Den dívek – Iniciovalo jej Spolkové ministerstvo pro vzdělání a vědu a Spolkové ministerstvo pro rodinu, seniory, ženy a mládež spolu se sdruženími a spolky německého průmyslu. Cílem projektu je ukázat dívkám možnosti práce v technických oborech a rozšířit jejich zkušenosti a znalosti v této oblasti. Již tři roky čtvrtý čtvrtek čtvrtého měsíce se v desítkách městech a institucích průmyslových spolků konají různé pohovory a exkurze. (www.girls-day.de)

Be.it / Be. Ing – (překlad Bud.IT / Bud.inženýr(ka)) – Projekt Spolkového ministerstva pro vzdělávání a vědu má za úkol sbírat informace o vzdělávacích kurzech a studijních oborech v oblasti IT a techniky. Dále sbírá a rozšiřuje zájemkyním – mladým ženám, rodičům, pedagogům a personalistům informace o zaměstnání v těchto oborech. (www.be-ing.de, www.werde-informatikerin.de)

Dále uvedu, členěno podle spolkových zemí, projekty a koncepty, které se mi podařilo získat z dalších zdrojů.

Sasko-Anhaltsko. V rámci Evropského sociálního fondu (ESF) se v roce 2000 podílely univerzity Sasko-Anhaltska (Halle, Magdeburg, Anhalt, Merseburg a Harz) na vytvoření 120 výzkumných projektů z oblasti přírodních a technických věd. Dívky z gymnázií a odborných škol si mohly vybrat jeden z projektů, s nímž pak strávily čtyři letní měsíce. Každá z účastnic obdržela měsíční stipendium 500 DM.

Univerzita v Mersburgu v roce 2002 nabízela dvouměsíční praktické kurzy, během kterých dívky (po maturitě, 97 % 18 až 20 let) mohou navštěvovat kurzy a semináře technických a přírodovědných oborů. Navíc je pro ně připraven i další společný program. (www.frauenpraktikum.de)

Univerzita Magdeburg v roce 2003 pořádala podzimní kurz pro dívky, které se zajímají o přírodní a technické vědy, plus mnoho jednodenních akcí víceméně poradenského typu. Mimo to také různí ministři vydávají tisková stanoviska oslovující mladé dívky a nabádající je, aby se akcí zúčastnily. Ministerstva také vyhlašují soutěže na školní a jiné projekty, které se zabývají rovnými příležitostmi ve vzdělávání.

Niedersachsen/Dolní Sasko. Na Odborné vysoké škole ve Wilhelmshavenu bylo v roce 2003 otevřeno jako první v Německu magisterské studium technicko-hospodářské, určené jen ženám. (www.fh-ooow.de/fbwi/studien/frauen/index.php)

Porýní-Vestfálsko. Od roku 1997 v rámci Ada-Lovelace-Projektu jsou přímo ve školách, na studijních veletrzích apod. oslovovány u učitelky, rodiče a studentky středních škol. Projekt vytváří síť mentorek na různých úrovních (vysoko i středoškolských), které mají za úkol získávat pro studium přírodních a technických věd dívky. Na každé vysoké škole v Porýní-Vestfálsku (10 univerzit) je odpovědná koordinátorka. Centrum je na Univerzitě v Koblenzi. (www.ada-lovelace.com)

Bavorsko má agenturu HWP – Chancengleichheit für Frauen in Forschung und Lehre, která podporuje různé projekty univerzit (nejen v Bavorsku). Často podporuje jednotlivé studentky-vědkyně v habilitačních, doktorských a jiných pracích.

Technická univerzita v Mnichově má tři druhy programů. První je prázdninový a školní program pro dívky 10 až 14 let. Pro starší dívky končící střední školu připravuje také prázdninové kurzy, ale i týdenní technická cvičení na spřátelené mnichovské střední škole. Jako třetí je projekt podzimní univerzity na jednotlivých fakultách. Projekt je tzv. Orientierung-

skurs, čili kurz, jehož hlavní náplní je to, aby si dívky zvolily své budoucí zaměření. (www.am.ze.tu-muenchen.de/programme.htm)

Brémy. Univerzita v Brémách pracuje na virtuální univerzitě (nejen) pro ženy. (<http://dimeb.informatik.uni-bremen.de/projekte>)

Dalších projektů je mnoho, proto uvedu již jen univerzity (a vysoké školy (HS – Hochschule) a odborné VŠ (FH – Fachhochschule), které (podle brožury Kompetenzzentrum (2003)) mají **studijní program pro ženy**: HS Brémy (Softwarové inženýrství), FHs Furtwangen (bakalářské studium Hospodářská informatika), FH Kiel (Management a marketing telekomunikací a energetiky, inženýrský program), FH Stralsund (obor Hospodářský technik/technička), FH Wilhelmshaven (Technické vědy).

Na závěr výčet (podle brožury Kompetenzzentrum (2003)) univerzit, vysokých škol a odborných vysokých škol, které mají speciální projekty pro dívky, jako například letní kurzy, možnost účastnit se seminářů a přednášek atd. Jsou to školy ve městech: Aachen, Berlín, Brémy, Braunschweig, Dortmund, Essen, Darmstadt, Furtwangen, Hamburg, Hamburg-Harburg, Ilmenau, Koblenz-Landau, Sankt Augustin, Niedersachsen, Nordostniedersachsen, Oldenburg a projekt pro dívky má i Štýrská univerzita v Rakousku.

POHLED NA ČESKÉ UNIVERZITY

Když jsem získával podklady pro tuto stať, samozřejmě jsem se pokoušel zjistit situaci na českých vysokých školách a fakultách s technickým zaměřením. Oslovil jsem zhruba dvě desítky prorektorů a proděkanů a proděkanek a dostalo se mi poměrně vstřícných odpovědí. Odpovědi zněly většinou tak, že české technické vysoké školy a fakulty žádné projekty ani koncepce řešení tohoto problému nemají a nepodnikají v tomto ohledu žádné kroky. Představitelé fakult a univerzit často zmiňovali, že přijímací řízení je pro všechny uchazeče stejné bez rozdílu pohlaví, a tak kdo o studium skutečně stojí, má stejnou šanci se na školu dostat.

Fakulty architektury jsou spokojeny s poměrem studentek, protože tento podíl je poměrně velký (např. F. architektury TU Liberec – 44 % dívek), i fakulty dopravní jsou s počtem studujících žen-dívek spokojeny. Tyto fakulty (a i některé jiné) často poukazyvaly na to, že ženy mohou studovat na jejich fakultách management určitého technického oboru, kde je často podíl dívek již nyní velký. Tím ovšem pouze utvrzují stereotyp, že dívky na techniku jako takovou nestačí, „tolerováno“ je u dívek tedy jen hospodaření.

Fakulty mnou zmiňovaných oborů informatiky a počítačových věd, pro které by podle stereotypů byly dívky nejhodnější – elektrotechnické a informačních technologií, a kde podle předvedených statistik je studentek-žen daleko nejméně, se vyjádřily, že s tímto stavem nejsou (na různých úrovních) spokojeny. Prorektor ČVUT v Praze Josef Macháček napsal, že „otázka se diskutuje na úrovni senátu ČVUT, někteří jsou pro pozitivní diskriminaci“. Proděkan Fakulty elektrotechnické ČVUT Pavel Mach uvedl, že projekty na přilákání více studentek-žen „jsou ve stadiu primární přípravy“. Proděkan Fakulty informačních technologií VUT v Brně Jan M. Honzík napsal, že se o tento problém, proč tomu tak je, že o studium jeví zájem tak málo žen-dívek, (spíše) pasivně zajímá a uvádí důležitý fakt, že **maskulinizovanost oboru vede k jeho deformaci**.

ZÁVĚR

Věřím, že příklady ze Spolkové republiky Německo ukáží možné směry chápání a řešení tohoto problému, a jsem rád, že - sice minimálně, ale přece - se tento problém podařilo rozpoznat i představitelům českých technických vysokých škol. Jak jsem se v článku pokusil dokázat, nejde tolik o absenci vloh a intelektových předpokladů pro takové studium u žen, ale o kulturně podmíněný stav společnosti, která dívky k takovému studiu již od útlého dětství nemotivuje. Langmeier (1999, s. 200) ve své Vývojové psychologii k tomu ještě píše: „Ostatně ve všech oborech lidské myšlenkové a tvořivé činnosti, ať vyžaduje spíše vědeckou dedukci, nebo uměleckou tvůrčí intuici, se vyskytují jak muži, tak ženy. Rozdíly v jejich zastoupení mohou být skutečně z části dány biologickými odlišnostmi, ale v převážné většině to bylo a dostud často je jinou dostupností vzdělání i způsobem kulturních předpokladů a společenských tlaků.“ Proto se domnívám, že přes motivaci dívek v mladším věku, a tím vyrovnání

genderových rozdílů (eliminaci společenských tlaků) ve výchově dětí, především na úrovni základního a středního vzdělání, vede cesta ke zlepšení této situace a ozdravení současného stavu.

Bc. Zdeněk Sloboda
student FSV a PedF UK
e-mail: zdenek.sloboda@seznam.cz

Literatura:

- Čermáková, M.; Hašková, H.; Křížková, A.; Linková, M.. (2000): Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech. Sociologický ústav AV ČR. Praha. Kompetenzzentrum (2003): Studien- und Hochschulangebote für Frauen. Frauen in Informationsgesellschaft und Technologie. Brožura. Kompetenzzentrum. Beilefeld. Langmeier, Josef; Krejčířová, Dana (1998): Vývojová psychologie. Grada. Praha. Oakleyová, Ann (2002): Pohlaví, gender a společnost. Portál. Praha. ÚIV (2001): Statistická ročenka školství 2001/2002 – Výkonové ukazatele. Ústav pro informace ve vzdělávání, MŠMT ČR. Praha.
- Renzetti, Claire M.; Curran, Danile J. (2003): Ženy, muži a společnost. Karolinum. Praha. Schinzel, Britta⁶ (1999): The Contingent Construction of the Relationship Between Gender and Computer Science. In: Brown, A.; Morton, D. (eds.): Proceedings of the 1999 International Symposium on Technology and Society: Women and Technology: Historical, Societal and Professional Perspectives. Rutgers University, New Brunswick, New Jersey. Schinzel, Britta (2000): Women in Science and Engineering. Přednáška INES-Konferenz. Stockholm. Červen 2000.
- Schinzel, Britta; Kleinn, Karin; Wegerle, Andrea (1998): Die Studiensituation von Informatikstudientinnen und –studenten im Vergleich. (Teil 1, Ergebnisse, Der Zugang zum Informatikstudium). Institut für Informatik und Gesellschaft, Universität Freiburg.

Prameny:

- dimeb.informatik.uni-bremen.de/projekte
Kompetenzzentrum (2003): Studien- und Hochschulangebote für Frauen. Frauen in Informationsgesellschaft und Technologie. brožura. Kompetenzzentrum. Beilefeld.
www.ada-lovelace.com
www.am.ze.tu-muenchen.de/programme.htm
www.be-ing.de
www.fh-ooe.de/fbwi/studien/frauen/index.php
www.frauen-ans-netz.de
www.frauen-technik-impulse.de
www.frauenpraktikum.de
www.girls-d21.de
www.girls-day.de
www.idee-it.de
www.kompetenzz.de
www.teacher-d21.de
www.werde-informatikerin.de

Poznámky:

- Langmeier (1998, s. 202-203) k tomu píše: „Děti samy si své pohlaví a jemu připisované charakteristiky poměrně brzy uvědomují. Tříleté děti již rozlišují chlapecké a dívčí hračky, čtyřleté děti „mužské a ženské barvy“ a pětileté děti i pro pohlaví typické povahové vlastnosti. Vědomí vlastního pohlaví a současně i vědomá snaha chovat se očekávaným způsobem (vzácněji pak snaha odlišit se od stereotypu) je pak mimořádně silná v období dospívání v souvislosti s propracováváním vlastní identity.“
- V současné době se toto číslo opět zvyšuje hlavně díky celoněmecké politice rovných příležitostí, která vyústila v různé projekty pro přilákání dívek na technické obory – viz dále.
- Čermáková a kolektiv (2000, s. 21) uvádí, že v roce 1999 celá jedna třetina uchazečů o studium - mužů se hlásila na technické obory a podle Statistické ročenky 1999 úspěšnost jejich přijetí dosahovala 70 %. (Zatímco přijetí na přírodní vědy je u mužů bezmála 40 % (u žen mírně přes 25 %), na ekonomické vědy pro obě pohlaví zhruba 32 % a na humanitní a společenské vědy pro muže 26 % a ženy 19 % (čísla jsou přibližná, protože jsou odečítána z grafu, kde nebyla přesně uvedena)).
- „... často dochází k tomu, že nejen široká, ale i odborná veřejnost vysvětluje rozdíly mezi pohlavími čistě na základě „přirozených“ nebo biologických rozdílů mezi ženami a muži a neuvědomuje si, že biologická a sociální dimenze se nacházejí ve vzájemné interakci.“ Renzetti a Curran (2003, s. 61)
- Dokumenty ve formátu .pdf o běžících nebo minulých projektech, které archivuje organizace Frauen Geben Technik Neue Impulse, jsou volně ke stažení na: <http://www.frauen-technik-impulse.de/D/materialien.html>. Nebo viz brožuru Kompetenzzentrum (2003).
- Uvedené články může zaslat autor tohoto článku Zdeněk Sloboda – zdenek.sloboda@seznam.cz nebo je možno kontaktovat prof. Brittu Schinzel z Univerzity ve Freiburgu <http://mod.iig.uni-freiburg.de/users/schinzel/> (biografie) na e-mailu: schinzel@modell.iig.uni-freiburg.de.

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI V POLITICE

Pravidelní čtenáři bulletinu GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI A VÝZKUM se již v minulosti setkali s informacemi o zdrojích informací o rovných příležitostech na internetu. Zatímco v minulosti jsme se zaměřovali především na domácí i zahraniční institucionální aktéry na poli rovných příležitostí, budeme v tomto čísle věnovat pozornost oblastí politiky. Vedle zajímavého projektu Hlídací fena, jehož internetové stránky vám představíme, se zaměříme na to, jakou pozornost věnují vybrané politické strany v České republice otázkám rovných příležitostí mužů a žen.

V hodnocení www stránek se vrátíme k již zavedené kategorizaci zdrojů - na konci každé informace uvádím celkové hodnocení kvality strán-

ky (od * do ****, nejlepší hodnocení je pět hvězdiček). Mezi jednotlivé faktory patří přehlednost stránek, množství a kvalita informací týkajících se problematiky rovných příležitostí, grafická úprava atd.

Hlídací fena

Internetové stránky Hlídací fena jsou nezávislým občanským projektem skupiny žen, které se pod hlavičkou tohoto projektu snaží o proměnu české politické sféry. Tato proměna by se měla uskutečnit v několika aspektech: (1) měla by aktivizovat ženy a přispět ke zvýšení jejich volební účasti; (2) měla by podpořit ženský politický aktivismus, především vyhledávání žen-politiků na všech úrovních od komunální po centrální; (3) přispět k proměně postoje mužů politiků a přesvědčit je o nutnosti a prospěšnosti podpory většího zapojování žen do politiky. Projekt byl podpořen německou Nadací Friedricha Eberta (Friedrich Ebert Stiftung). Hlídací fena je zajímavá jak po obsahové, tak po grafické stránce. Pozitivně hodnotím především dynamiku stránek a důraz na interaktivní komunikaci se čtenáři/čtenářkami, již mají možnost hodnotit obsahovou stránku jednotlivých příspěvků, komentovat je a/nebo se zapojit do diskuse. Jedinou výtkou je jistá nesystematičnost, s níž jsou články řazeny do níže představených kategorií – například příspěvky o aktuálních volbách do Evropského parlamentu najde čtenář/ka v logické kategorii Volby do EP, ale také v řadě dalších.

Na první stránce nalezneme přehledně členění do sedmnácti kategorií, z nichž některé představíme podrobněji. V kategorii **Vize** nacházíme jakousi všehochuť příspěvků různých autorek informující o aktuálních tématech v dané oblasti, a to nejen u nás, ale také v zahraničí. Jsou zde rovněž představovány progresivní zahraniční projekty, které by mohly být pro domácí politiku inspirací. V kategorii **Rozhovory** oslovují autorky zajímavé osobnosti, jako jsou například vybrané kandidátky do Evropského parlamentu, poslanci a další osobnosti (řazeno chronologicky od nejaktuálnějších příspěvků).

Kategorie **Anketa** má dvě subkategorie – Ženy o ženách a Muži o ženách, jejich náplň je shodná, respondentky a respondenti z řad veřejně činných mužů a žen se vyjadřují k otázkám politické participace žen. V kategorii **Ideální politička** Hlídací fena hledá a představuje ideální političku. Zamýšlí se rovněž nad tím, jaké vlastnosti by měla ideální politička mít. Kategorie **Ideální volička** hloubá nad tím, jaká by měla být ideální volič/volička, a jak by se měla chovat. Apeluje proti politické apatii a podporuje aktivní diskusi na poli politiky.

Kategorie **Ženy v politice** obsahuje aktuální informace o volbách do Evropského parlamentu, a to nejen u nás, ale také na Slovensku. Autorky/autoři jednotlivých článků se věnují různým tématům, například se zamýšlejí nad výsledky voleb nebo analyzují volební programy vybraných politických stran z pohledu rovných příležitostí mužů. Kategorie **Fakta** nabízí příspěvky o ženách v politice doma i v zahraničí, včetně detailního zpracování voleb, volebních programů a kandidátů/kandidátek. Kategorie **Otevřený dopis** přináší informace a příspěvky o aktuálních akcích Hlídací feny a zveřejňuje otevřené dopisy například premiéroví nebo kandidátkám v parlamentních volbách.

Slovník pojmů vysvětluje některé základní pojmy, například genderové rozpočtování, ženská politika nebo ženský politický mentoring. **Monitoring tisku** přináší řadu zajímavých analytických příspěvků, jež se zamýšlejí nad postavením a prezentací žen v médiích obecně, i v konkrétních domácích titulech. Poslední kategorií, kterou představíme, jsou **Volby do EP**, zde může čtenář najít celou řadu příspěvků k tématům spojeným s nedávnými volbami do Evropského parlamentu. Velmi zajímavé jsou například odpovědi vybraných kandidátů a kandidátek na otázky, které jim položila Hlídací fena.

Celkově lze jak projektu, tak jeho internetovým stránkám, aplaudovat a popřát hodně štěstí v další práci.

<http://www.hlidacifena.cz>

Hodnocení: ** + 1/2**

Ve své druhé části se příspěvek pokusí popsat, jaký prostor věnují vybrané parlamentní politické strany na svých internetových stránkách rovným příležitostem mužů a žen. Budeme se věnovat středo-levé části politického spektra a konkrétně se zaměříme na ČSSD, KSČM a KDU-ČSL.

Česká strana sociálně demokratická (ČSSD)

ČSSD je jedinou ze sledovaných stran, která má v rámci strany institucionalizovanou platformu žen – **Sociálně demokratické ženy (SDŽ)** – jsou zájmovým hnutím, které na dobrovolné bázi sdružuje členky ČSSD. Řídícím tělesem SDŽ je pětičlenné předsednictvo Ústřední rady SDŽ. Pro své fungování si klade několik cílů: (1) prosazovat ženy do politického, hospodářského a veřejného života na principu rovných příležitostí; (2) utváření programu zaměřeného na rovné příležitosti a problematiku rodiny; (3) obhajovat zájmy žen, iniciovat a účastnit se řešení jejich problémů; (4) pomáhat při vzdělávání a zapojování žen do aktivního politického života; (5) prosazovat zastoupení žen v orgánech ČSSD a na jejich kandidátních listinách na všech úrovních. Ve svém programovém prohlášení z 8. 3. 2004 si SDŽ jako jednu z hlavních priorit vytyčilo prosazení paritního zákona.

Internetové stránky SDŽ jsou součástí stránek ČSSD, a kopírují proto jejich strukturu. Jsou přehledně členěny do šesti kategorií: **Kontakt, Kdo jsme, Orgány SDŽ, Základní dokumenty SDŽ, Semináře a školení a Fotografie**. Kategorie **Kdo jsme** detailně představuje SDŽ, jejich cíle, podmínky členství a strukturu. Kategorie **Orgány SDŽ** seznamuje čtenáře/čtenářky s jednotlivými organizačními složkami SDŽ. **Základní dokumenty** obsahují plné verze Statutu SDŽ a Programové prohlášení SDŽ. **Semináře a školení** pak nabízejí kalendář akcí a dokumenty – semináře, konference a další akce připravované za účasti SDŽ – již uplynulé akce mají obrazovou dokumentaci v kategorii **Fotografie**.

Celkově lze internetové stránky SDŽ hodnotit po obsahové stránce jako velmi zajímavé a po grafické jako přehledné. Lze pouze doufat, že SDŽ budou stejně úspěšné v prosazování své agendy jako v její prezentaci na internetu.

<http://www.cssd.cz>

Hodnocení: * + 1/2**

Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM)

KSČM je levicovou stranou, která se hlásí k myšlenkám socialismu a komunismu. Uvnitř strany není institucionalizovaná platforma žen. Na druhém letošním zasedání Ústředního výboru KSČM však byly otázky rovných příležitostí mužů a žen a zapojení žen do politiky obecně i v rámci KSČM velmi frekventované. V příspěvku Ženy chtějí dosáhnout paritní zastoupení je nejen deklarován cíl dosáhnout v dlouhodobém horizontu parity mužů a žen, ale na základě detailní diskuse byl ÚV KSČM pověřen do října letošního roku rozpracovat problematiku rovného postavení žen a mužů v KSČM do konkrétních bloků. S mírou nadsázky je tedy možné říci, že budoucnost žen v KSČM je růžová - nebo rudá :o).

<http://www.kscm.cz>

Hodnocení: **

Křesťanská a demokratická unie – Čs. strana lidová (KDU-ČSL)

KDU-ČSL je stranou prosazující tradiční křesťanské konzervativní hodnoty. Přestože se již určitou dobu diskutuje o ustavení ženské platformy uvnitř strany, nebyla tato idea dosud realizována. Strana se na svých internetových stránkách otázkám rovných příležitostí mužů a žen nevěnuje. V tiskové zprávě z 15. 5. 2004 však deklaruje snahu o posílení postavení žen ve společnosti, a to v kontextu rodinné politiky. KDU-ČSL tedy vnímá ženu jako matku a k posílení jejího postavení má věst zvýhodnění zaměstnavatelů, kteří zaměstnávají matky s dětmi, a podpora neziskových organizací nabízejících služby rodinám s dětmi.

<http://www.kdu.cz>

Hodnocení: *

V druhé části příspěvku jsme se pokusili zmapovat tři velké politické strany v levo-středové části českého politického spektra. S trochou optimismu můžeme konstatovat, že se politika rovných příležitostí postupně stává tématem levicových stran. Je však nutné zdůraznit, že strany vnímají „politiku žen“ vždy v kontextu své ideologie, a tomu přízpůsobují nejen nástroje, ale také oblasti, v nichž má být dosaženo rovných příležitostí mužů a žen.

Ve sledované oblasti bude pro všechny zmíněné politické subjekty hrát důležitou roli spolupráce na evropské úrovni – **Evropská socialisté (PES)**, součástí jejichž klubu se v evropském parlamentu stanou zástupci ČSSD i **Evropská sjednocená levice/Severská zelená levice (GUE/NGL)**, v níž zakotví zástupci KSČM, patří na půdě Evropského parlamentu (EP) dlouhodobě k zastáncům a propagátorům politiky rov-

ných příležitostí. Lze se tedy domnívat, že evropeizace levicových politických subjektů povede zároveň k jejich větší citlivosti na problematiku žen. Ve vztahu ke KDU-ČSL nelze tento optimismus sdílet, protože frakce **Křesťanských demokratů a konzervativců (EPP-ED)**, jejíž součástí se v EP strana stala, vnímá postavení žen ve společnosti shodně se svým českým protějškem.

Pokud víte o zajímavých internetových stránkách v oblasti rovných příležitostí, rádi je v některém z dalších čísel představíme našim čtenářům. Svoje odkazy, stejně jako komentáře a připomínky, nám můžete zaslat na níže uvedenou e-mailovou adresu.

Petra Rakušanová
rakusan@soc.cas.cz

VOLBY DO EVROPSKÉHO PARLAMENTU Z POHLEDU GENDERU – GENDEROVĚ DIFERENCOVANÝ POHLED NA KANDIDÁTNÍ LISTINY POLITICKÝCH STRAN A VOLEBNÍ ÚČAST

Otázka rovných příležitostí mužů a žen nebyla dlouhou dobu v České republice politickým tématem. Situace se však výrazně změnila v průběhu prohlubující se evropské integrace. Přesto je možné konstatovat, že otázka rovných příležitostí je dosud v české politice pouze okrajovým tématem.

Na základě analýzy kandidátních listin ve volbách do Evropského parlamentu a komparace vybraných dlouhodobých trendů můžeme konstatovat, že ve volbách do EP došlo při nepatrném poklesu procenta kandidátek ke zvýšení počtu zvolených poslankyň a k výraznému nárůstu poměru kandidátek a zvolených. Jedním z možných vysvětlení je pozitivní efekt volebního systému. Nacházíme také pokračování trendu větší otevřenosti menších politických stran ženám. Menší strany, včetně KDU-ČSL a US-DEU, nominovaly ženy na lepší místa na kandidátních listinách než větší politické strany (ODS, KSČM, ČSSD).

Dalším zajímavým zjištěním je fakt, že ženy kandidátky jsou schopné získat velmi vysoký počet preferenčních hlasů, a to jak proporčně, tak v absolutních číslech. Toto by mělo být argumentem nebo spíše výzvou pro politické strany, aby dávaly více příležitostí ženám-kandidátkám. Zatímco vzdělanostní a věková struktura mužů a žen je velmi podobná, nacházíme rozdíly ve struktuře profesní a do menší míry také v možnostech uplatnění v jednotlivých krajích ČR.

Analýzy dat z dotazníkového šetření rovněž vyvracejí archaický argument o podobnosti postojů mužů a žen k volbám. Samozřejmě je možné namítnout, že ve výzkumu se jedná o projekci výrazně se odchylující od reality (to potvrzuje například deklarovaná a reálná volební účast), a tedy, že zjištěné rozdíly jsou rozdíly v postojích a nemají dopad na reálné jednání. Způsobem, jak toto tvrzení vyvrátit, je srovnání reálné volební účasti mužů a žen. Pro volby do Evropského parlamentu, které se uskutečnily v červnu letošního roku, se nám podařilo takové údaje získat. Ve volebních obvodech, které označíme A a B, bylo umožněno prosté sečtení mužů a žen, kteří/teré mají v daném obvodu hlasovací právo a těch, kteří/teré se voleb zúčastnili/y.

Naše zjištění nejen potvrzují zjištěné rozdíly v postojích k volební účasti mezi muži a ženami, ale naopak ještě zdůrazňují jejich naléhavost. Celková volební účast ve volbách do Evropského parlamentu v červnu 2004 byla 28, 32%; v okrsku A byla volební účast 31, 85% a v okrsku B 31, 82%. Vzhledem k tomu, že se jedná o městské okrsky, můžeme konstatovat, že jsou průměrné. V obou okrscích byla vyšší volební účast žen – v okrsku A se jedná o 47, 18% a v okrsku B o 46, 94% účast.

Můžeme tedy shrnout, že přestože jsou ženy v politice v České republice značně odrepresentovány, a to na všech úrovních, tvoří významnou

voličskou skupinu. Ženy méně než muži diskutují ve svém volném čase o politice, to však v žádném případě neznamená, že nemají zájem politiku aktivně ovlivnit. Tento fakt je pravidelně potvrzován empirickými šetřeními. Na základě našich zjištění je však možné konstatovat, že existující nástroje nedostatečně měří zájem žen o politiku. Je rovněž zřejmé, že současné komunikační kanály ženy-voličky dostatečně neoslovují, a je jen otázkou flexibility politických stran, zda a jakým způsobem ženy-voličky osloví.

Petra Rakušanová

VÝZKUM

FENOMÉN BEZDĚTNOSTI V KONTEXTU SOCIÁLNÍCH ZMĚN V ČR

V tomto textu je krátce představen tříletý výzkumný projekt s názvem Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v ČR.¹ Jak již jeho název napovídá, je projekt zaměřen na téma bezdětnosti, a to především v českém prostředí.² Kromě studia nedobrovolné bezdětnosti (tedy i neplodnosti a sterility) je výzkum zaměřen také na dobrovolnou (zvolenou) bezdětnost. Zahraniční odborné studie totiž ukazují, že hranice mezi těmito dvěma dimenzemi bezdětnosti je často nejasná, a v životě jedince je ji možné až několikrát překročit, a to jak na úrovni sebestylizace, tak i definice vlastní identity (např. Ireland 1993; Gerson 1986; May 1997).

Řešení výzkumného projektu bylo zahájeno v roce 2004 v rámci Sociologického ústavu AV ČR. První dílčí výsledky výzkumného projektu jsou prezentovány na dalších stránkách tohoto čísla časopisu Gender, rovně příležitosti, výzkum, a to sice v článku s názvem „Rodičovství a bezdětnost očima českých mužů a žen“ a článku nesoucím název „Podíly bezdětných žen podle dosaženého vzdělání“. Uvedené články tematicky navazují na texty „Hranice mateřství“ a „Bezdětní na trhu práce“, publikované v rámci předešlých čísel tohoto časopisu (1-2/2003 a 2-3/2002).

Důraz je ve výzkumu kladen na kvalitativní analýzu podmínek, životních strategií a identit bezdětných mužů a žen starších 30 let tří věkových skupin, a to za účelem vysvětlení různorodosti bezdětnosti, osvětlení faktorů, které tento jev formují a výzkumu životních strategií, které volí v různých socioekonomických kontextech ti, kteří založení rodiny dlouhodobě odkládají či nezaloží vlastní rodinu vůbec. Bezdětnost je v rámci projektu zkoumána nicméně komplexně: prováděna je tedy také historická a demografická analýza bezdětnosti; zkoumáno je veřejné mínění české populace týkající se poklesu porodnosti, bezdětných a hodnoty rodičovství; a v neposlední řadě je součástí výzkumu také mediální analýza tematiky bezdětnosti, neplodnosti a poklesu porodnosti.

SOUČASNÝ STAV ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY, VÝCHODISKA VÝZKUMU A VÝZKUMNÉ OKRUHY, OTÁZKY A HYPOTÉZY

Bezdětnost je v současné době studována v rámci několika vědních disciplín. V medicíně zaznamenal výzkum bezdětnosti extenzivní rozvoj především v době významných pokroků v asistované reprodukci. V psychologii je bezdětnost studována převážně v kontextu psychologické pomoci infertilním a sterilním párům či jedincům. Spolu s rozvojem asistované reprodukce se otevřely otázky s problematikou bezdětnosti, neplodnosti a sterility související také v oblasti etiky a právní vědy, jelikož v důsledku rozvoje asistované reprodukce došlo k radikálnímu oddělení biologického, fyzického a právního rodičovství, a k narušení dříve porodem vázané nepopiratelnosti biologického mateřství.³

V demografii a sociologii se stala bezdětnost samostatným vědeckým problémem především v období reflexe významných a dlouhodobých změn partnerského, rodinného a reprodukčního chování, mezi než patří mimo jiné i pokles porodnosti, nárůst mimomanželské plodnosti, odklad prvních porodů do pozdějšího věku, nárůst počtu bezdětných lidí, kteří si daný způsob života zvolili a oslabení manželské/partnerské stability.

Tyto změny jsou v demografii někdy souhrnně označovány jako druhý demografický přechod a v sociologii se zase někdy hovoří o tomto období jako o počátku postmoderní doby (vzniku postmoderních partnerství a vztahů). V souvislosti s těmito koncepty je kladen důraz na dlouhodobé hodnotové proměny ve společnosti od hodnot rodinné solidarity, dlouhodobých závazků, ale i jistot k hodnotám individualismu, autonomie, diverzity, sebevyjádření, svobodné volby a tolerance heterogenity politických, kulturních, sexuálních i rodinných preferencí, hodnot a životních stylů (např. Inglehart 1990). Obdobně Giddens (1992) hovoří o postmoderních společnostech jako o společnostech, v nichž se změnil samy principy, na nichž se zakládají vztahy. V jeho „confluent - plynoucím“ nebo „pure - čistém“ relationship - vztahu již nejde o nalezení toho jediného a pravého partnera na celý život, ale o samotnou emocionální vazbu, která trvá jen do té doby, kdy v ní oba partneri nacházejí uspokojení. Také podle De Singlyho (1999) už není soudobá rodina založená především na ekonomických a statusových potřebách (které nahrazují do značné míry veřejné instituce), ale zejména na potřebě uspokojení emocionálních potřeb, což jsou ovšem velice křehké základy stability, jelikož hodnoty a preference člověka se v průběhu jeho života mění. Taktéž Beck (1992) upozorňuje, že život v soudobých západních společnostech vytváří hodnotový rámec, jenž vyhovuje spíše než rodinnému životu principu racionality soudobých společností, které preferují mobilní, svobodné a bezdětné jedince bez závazků, připravené reagovat na měnící se požadavky trhu.

Oproti těmto normativním teoriím vysvětlujícím novodobé demografické změny (např. pokles porodnosti, odklady prvních porodů a nárůst počtu bezdětných lidí, kteří si daný způsob života zvolili) lze postavit teorie racionální volby, které vysvětlují změny rodinného, partnerského a reprodukčního chování skrze ekonomické a institucionální faktory. Např. Becker (1991) se domnívá, že vzdělání, ale zejména participace žen na trhu práce, snižuje výhodnost založení rodiny. Oppenheimer a Lew (1995) také staví na myšlenku vlivu vzdělání a zejména uplatnění na trhu práce na rodinné chování, i když docházejí k jiným závěrům než Becker. Easterlin, Schaeffer a Macunovic (1993) spojují slabé preference pro zakládání rodiny se situací silných populačních ročníků na trhu práce. Blossfeld a Millssová (2000) obdobně zdůrazňují vliv nároků současného trhu práce na odkládání dlouhodobých závazků, jako je např. vstup do manželství nebo založení rodiny.

K vědecké diskusi proměn rodinného, partnerského a reprodukčního chování přispěla v nezanedbatelné míře také studia genderu a genderově senzitivní přístup v sociálních vědách. V jeho rámci bylo poukázáno nejen na vliv měnících se rolí žen v soudobých společnostech, rozličných podmínek na trhu práce a nejrůznějších typů sociálních států (např. Montoro 2003) na reprodukční a rodinné strategie mužů a žen, ale důraz byl položen také na vliv přetrvávajících genderových nerovností v rodině, na trhu práce a v dalších společenských oblastech na reprodukční a rodinné strategie žen (např. Crompton 1997; Gerson 1986; Tantury 2003).

V ČR se začali výzkumníci a výzkumnice z oborů sociologie a demografie intenzivně zabývat tematikou bezdětnosti zejména v 90. letech 20. století, a to sice v souvislosti s rapidním poklesem porodnosti a dalšími demografickými změnami, které se v daném období výrazně projevily ve střední a východní Evropě. Normativní teorie a teorie racionální volby aplikují v českém prostředí např. Rabušic (2001), Možný (2000) nebo Hamplová, Rychtaříková a Pikálková (2003). Výzkumných prací, zabývajících se bezdětností v české společnosti před rokem 1989 nebo z historického úhlu pohledu je nicméně málo. Přispěl k tomu jednoznačně fakt velmi nízkého podílu celoživotně bezdětných žen v tehdejší české společnosti.⁴ Ty výzkumné práce, v nichž byla problematika bezdětnosti tematizována z historického úhlu pohledu nebo před rokem 1989, se soustředily především na nalézání vztahů mezi celoživotní bezdětností ženy a jejím nejvyšším dosaženým vzděláním (Zuzánková 1976), jejím oborem v rámci vysokoškolského vzdělání (Možný 1983) a její pozicí na trhu práce (Horská 1999), nebo se soustředily zejména na nalézání vztahu mezi celoživotní bezdětností v manželství a jeho charakteristikami, jako např. věkovým poměrem mezi manželkou a manželem (Jureček 1968a, b).⁵

V současné době realizovaný výzkumný projekt „Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v ČR“ navazuje jak na „předrevoluční

ni“ české výzkumné práce, tak i na současně probíhající širokou sociálněvědní diskusi na téma bezdětnosti, poklesu porodnosti a odkladů porodů v ČR i v zahraničí. Mezi základní výzkumné okruhy, otázky a hypotézy od počátku výzkumu přitom patří např.: a) Rodičovství je považováno za základní součást identity dospělého člověka; b) Bezdětnost, neplodnost a sterilita může být chápána jako faktor způsobující problémy s vlastní identitou dospělého muže či ženy. Za jakých okolností tomu tak je a za jakých okolností tomu tak není?; c) Ženy jsou vystaveny veřejnému tlaku očekávání rodičovství více než muži. Role matky je spjata s identitou ženy silněji než role otce s identitou muže; d) Dospělé bezdětné ženy a muži nejsou homogenní skupinou. V rovině konstrukce životních strategií, vlastních identit a jejich prezentace se tak vzájemně odlišují. Jak?; e) Pod tlakem veřejného očekávání rodičovství vytvářejí někteří dospělí bezdětní muži a ženy k dominantnímu modelu alternativní konstrukce mužství a ženství; f) Jaké souvislosti lze nalézt v demografických datech mezi bezdětností a základními socio-demografickými charakteristikami (např. nejvyšší dosažené vzdělání, vystudovaný obor, apod.); g) Cesta k celoživotní bezdětnosti není zpravidla započata radikálním rozhodnutím. Spíše je dlouhodobou sérií odkládání rodičovství, které lze chápat v kontextu nacházení bariér k založení rodiny na straně jedné a nalézání jiných životních preferencí, rodičovství konkurujících, na straně druhé. O jaké preference a bariéry se jedná?; h) Bezdětní zdůrazňují jednotlivé momenty ve svém životě, kterým připisují zásadní význam pro nemožnost založení rodiny, odklad rodičovství či rozhodování pro bezdětnost, a vědomě tak konstruují svou životní dráhu bezdětné/ho. Tyto rozhodující momenty se v jednotlivých životních příbězích liší, a to i v závislosti na historickém a socio-ekonomickém kontextu; i) Bezdětnost může být chápána buď jako součást vědomé životní strategie, jako její vedlejší produkt nebo naopak jako zlom v životních strategiích, který vyvolává potřebu jejich rekonstrukce; j) Do jakých explanačních rámců je zasazován pokles porodnosti v rámci veřejných a odborných médií? (např. do rámce socio-ekonomických problémů transformující se společnosti, společenské krize a civilizačního ohrožení, proměn hodnotových orientací, emancipace žen a genderových nerovností apod.); k) Jak a jaké zjištěné explanační rámce využívají dospělí bezdětní ve svých životních příbězích?; l) Jakým způsobem a do jaké míry vstupují nové reprodukční technologie do životních strategií a plánů bezdětných mužů a žen? V jakých kontextech jsou vnímána a konstruována rizika nových reprodukčních technologií?; apod.

METODICKÉ POSTUPY

V první fázi výzkumu byla shromážděna a v současnosti jsou analyzována demografická data pro zmapování vývoje počtu a sociální struktury bezdětných žen. Kromě toho je prováděna sekundární analýza dat dostupných databázích kvantitativních sociologických šetření, zaměřených na zkoumání hodnot, rodiny a reprodukce. Analyzována jsou především data mezinárodních a zároveň v čase opakovaných šetření, jelikož ta umožňují kromě mezinárodních komparací také analýzu vývoje hodnotových orientací uvnitř jednotlivých věkových kohort v čase, s možností filtrace některých vlivů (například založení rodiny) na odpovědi respondentů. V první roční výzkumu bylo realizováno ve spolupráci s CVVM také dotazníkové šetření, specificky zacílené na mapování názorů české populace na hodnotu rodičovství, biologického rodičovství, nové reprodukční technologie, pokles porodnosti, celoživotní bezdětnost a na současné podmínky pro zakládání rodiny a rodinný život.

V dalších fázích výzkumu bude provedena analýza mediálního diskursu na téma bezdětnosti, neplodnosti, sterility, odkladů porodů do pozdějšího věku a poklesu porodnosti, která bude postavena na rozboru článků, které byly publikovány v českých novinách a časopisech mezi lety 1978-2004. Kromě toho bude provedena kvalitativní analýza s tématem souvisejících článků ve vybraných ženských a mužských časopisech.

Stěžejní fází výzkumu je kvalitativní studie podmínek, životních strategií a identit bezdětných lidí starších 30 let, prováděná metodou hloubkových polostrukturovaných rozhovorů.⁶ Předpokládán konečný počet dotazovaných bezdětných tvoří 30 mužů a 30 žen ze 3 věkových skupin. Ve věkové skupině 30-39letých budou provedeny hloubkové rozhovory s každým z dotazovaných celkem 2krát, a to v prvním a třetím roce výzkumu tak, aby bylo možno analyzovat vývoj jejich životních strategií,

podmínek a identit v období, které je pro početí prvního dítěte rozhodné. Hranice 30 let se totiž jeví jako sociální věková hranice pro založení rodiny; dosažení 35 let jako hranice, kterou označuje současná medicína za rizikovou pro početí dítěte; a dosažení 40 let jako hranice, která je definována omezením možnosti účasti v programu pro umělé oplodnění ženy. Druhou věkovou skupinu dotazovaných (v níž mohou ženy podstoupit umělé oplodnění na vlastní náklady) tvoří 40-49leté ženy a muži. Poslední věková skupina dotazovaných je složena z žen a mužů starších 40 let (v ní jsou již ženy z programu asistované reprodukce zcela vyloučeny). Finální počet rozhovorů v každé ze skupin však bude stanoven v závislosti na tzv. saturaci výzkumného problému.

VÝZKUMNÁ INOVACE

Realizovaný výzkum bezdětnosti by měl rozšiřovat a obohacovat současně probíhající diskusi na téma bezdětnosti, poklesu porodnosti a odkladu porodů. V důsledku toho by pak měl přispívat nejen k poznání, ale především k pochopení současných společenských trendů v ČR a v rámci evropského kontextu. Přínosný může být zejména díky aplikaci výzkumných metod a přístupů v kontextu výzkumu problematiky bezdětnosti (nebo v kontextu českého výzkumu problematiky bezdětnosti) zatím nepřilís využívaných, jako je např.: a) výzkumná kombinace demografických a kvalitativních i kvantitativních sociologických dat; b) výzkum a komparace životních podmínek a strategií nejen bezdětných žen ale i mužů; nejen bezdětných lidí v nejmladší sledované věkové skupině, ale i starších bezdětných mužů a žen; a nejen těch, kteří sami sebe charakterizují z nejrůznějších důvodů (biologických či sociálních) jako „bez-dětné“, ale i těch, kteří chápou život bez rodičovství jako součást svojí životní strategie; nebo c) aplikace v českém akademickém prostředí zatím všeobecně málo využívané techniky opakovaných hloubkových rozhovorů.

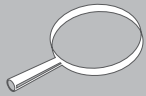
Hana Hašková

Literatura:

- Beck, U. 1992. Risk Society. Towards a New Modernity. London: Sage Publications.
 Becker, G. S. 1991. A Treatise on the Family. Cambridge: Harvard University Press.
 Blossfeld, H. P.; Mills, M. 2001. A Causal Approach to Interrelated Family Events: A Cross-national Comparison of Cohabitation, Non-marital Conception and Marriage. Globalife project. Working Paper 14. Bielefeld: University of Bielefeld.
 Crompton, R. (ed.) 1999. The Restructuring of Gender Relations and Employment. Oxford: Oxford University Press.
 De Singly, F. 1999. Sociologie současné rodiny. Praha: Portál.
 Easterlin, R. A.; Schaeffer, C. M.; Macunovic, D. J. 1993. „Will the Baby Boomers Be Less Well Off Than Their Parents? Income, Wealth and Family Circumstances Over the Life Cycle in the United States“. Population and Development Review 3: 497-522.
 Gerson, K. 1986. Hard Choices: How Women decide About Work, Career and Motherhood. University of California Press.
 Giddens, A. 1992. The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Cambridge: Polity Press.
 Hamplová, D.; Rychtaříková, J.; Pikálková, S. 2003. České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina. Praha: SoU AV ČR.
 Hašková, H. 2002. Bezdětní na trhu práce: Vliv vzdělání a zaměstnanosti na reprodukční chování. Gender, rovné příležitosti, výzkum 2-3: 3-5.
 Hašková, H. 2003. Hranice mateřství. Gender, rovné příležitosti, výzkum 1-2:4.
 Horská, P. 1999. Naše prababičky feministky. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Inglehart, R. 1990. Culture Shift in Advanced Society. Princeton: Princeton University Press.
 Ireland, M. S. 1993. Reconciling Women: Separating Motherhood from Female Identity. New York: The Guilford Press.
 Jureček, Z. 1968a. Bezdětná manželství. Demografie 1.
 Jureček, Z. 1968b. Bezdětná manželství. Demografie 2.
 May, E. T. 1997. Barren in the Promised Land : Childless Americans and the Pursuit of Happiness. Cambridge: Harvard University Press.
 Montoro, C. 2003. „Relationships Between Fertility, Female Labour participation and Family Policies“ at the conference Second demographic Transition in Europe. Belgium: Spa: 19-24.6.2003.
 Možný, I. 1983. Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů. Brno: Univerzita J.E. Purkyně.
 Možný, I. 2002. Sociologie rodiny. Praha: SLOM.
 Oppenheimer, V. K.; Lew, V. 1995. „American Marriage Formation in the 1980s: How Important was Womens' Economic Independence? Pp. 105-138 in Mason, K.; Nenssen, A. (eds.) Gender and Family Change in Industrialized Countries. Oxford: Oxford University Press.
 Rabušic, L. 2001. Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě. Praha: SLOM.
 Tantury, M. L. 2003. „Evidence and Implications of Voluntary Childlessness: A focus on Italy“ at the conference Second demographic Transition in Europe. Belgium: Spa: 19-24.6.2003.
 Zuzánková, N. 1976. „Bezdětná manželství“. Demografie 2.

Poznámky:

- 1 Tento článek vznikl v rámci grantu „Fenomén bezdětnosti v kontextu společenských změn v ČR“ uděleného řešitelce grantu Mgr. H. Haškové (SoU AV ČR) a spoluřešitelce grantu PhDr. L. Zamykalové (ÚLE LF UK) Grantovou Agenturou AV ČR (reg.č.: KJB7028402).
 2 Studium bezdětnosti v českém prostředí je nicméně zasazeno do širšího kontextu. V současné době probíhá v rámci grantového projektu např. rozbor textů z mezinárodního

e-mailového diskusního fóra tzv. „childfree“ mužů a žen. Tito lidé odmítli běžně užívané označení „the childless“, jakožto označení pro jejich životní situaci nepřesné, a začali užívat označení „the childfree“. Namísto označení „the childless – lidé „bez“ „dětí“/ lidé, „kterým děti chybí“, začali sami sebe nazývat „the childfree – lidé od dětí „osvobození“/ „volní“.

- 3 V současné době vyvstává nutnost vymezení biologického, fyzického a sociálního mateřství např. v případech, kdy žena fyzicky porodí dítě poté, co jí bylo implantováno oplodněné vajíčko jiné ženy, jelikož by bez tohoto lékařského zásahu otěhotnět nemohla. Z hlediska etiky se řeší dále např. situace, kdy žena porodí dítě pro ženu druhou.
- 4 Na konci 80. let byl průměrný věk ženy při prvním porodu 22 let a bezdětnost u žen 40-45letých, u nichž se již předpokládá ukončená fertilita, nepřekračovala 6 %.
- 5 Více souhrnných informací lze o těchto textech najít v článku „Bezdětní na trhu práce“.
- 6 Výhodou kvalitativní metody hloubkových polostrukturovaných rozhovorů je možnost porozumět zkoumané problematice komplexně a redukovat zkreslení mnohdimenzionální sociální reality, které kvantitativní postup implikuje tím, že badatel/ka již předem redukuje počet proměnných a vztahů mezi nimi na malý počet. Metoda polostrukturovaného rozhovoru je totiž flexibilní a umožňuje pružně reagovat na konkrétní průběh dotazování.

RODIČOVSTVÍ A BEZDĚTNOST OČIMA ČESKÝCH MUŽŮ A ŽEN

Rodičovství je v soudobé české společnosti považováno za jednu ze základních komponent identity dospělého člověka, a znamená tak silnou sociální normu. Rodičovství může být chápáno jako nezbytná součást naplnění lidského života, případně dokonce jako jeho poslání. Z daného hlediska je bezdětnost odchylkou od sociální normy.

DŮLEŽITOST RODIČOVSTVÍ

Více než 90 % Čechů se domnívá, že „největší radostí v životě je sledování růstu dětí“ (R02), téměř 2/3 české populace souhlasí s výrokem, že „člověk musí mít děti, aby byl jeho život naplněn“ (EVS99), a více než polovina českých mužů a žen dokonce tvrdí, že „lidé, kteří nikdy neměli děti, vedou prázdny život“ (R02). Ženy přitom přispívají rodičovství o něco vyšší hodnotu než muži. Statisticky významně častěji než muži totiž charakterizují rodičovství jako naplnění života a sledování růstu dětí jako největší radost v životě. S klesajícím věkem a rostoucí výší vzdělání nicméně souhlas se všemi výše uvedenými výroky u mužů i žen statisticky významně klesá (R02; EVS99).

Ačkoliv je rodičovství v rámci české populace do značné míry chápáno jako největší radost a naplnění života, při posuzování rodičovství jako

Tabulka 1: Míra souhlasu s výrokem „Žena musí mít dítě, aby se naplnilo její poslání“ v české populaci mezi lety 1991 a 1999 (v %)

Věk respondenta (respondentky)/ rok výzkumu	1991	1999
18-25	53	33
26-33	65	31
34-41	66	38
42-49	67	45

Zdroj: EVS91 a EVS99 podle Rabušice 2001. Poznámky: V tabulce jsou uvedeny podíly respondentů, kteří v roce 1991 a 1999 vybrali na otázku „Myslíte si, že žena musí mít děti, aby se splnilo její poslání, nebo to není nutné?“ ze dvou variant odpovědí „Potřebuje děti“ a „Není to nutné“ tu první z nich.

Tabulka 2: Charakteristika úspěšného muže a ženy očima veřejnosti: Důležitost dosažení významného postavení v zaměstnání a harmonické rodiny pro „úspěšného“ muže a ženu (v %)

	rozhodně důležitě	spíše důležitě	ani důležité, ani nedůležité	spíše nedůležité	rozhodně nedůležitě	neví
A: úspěšný muž – zaměstnání	37	43	14	5	1	0
B: úspěšný muž – rodina	50	39	7	3	0	1
C: úspěšná žena – zaměstnání	16	35	32	14	2	1
D: úspěšná žena - rodina	66	29	3	1	0	1

Zdroj: B04. N = 1040. Poznámky: U reakcí respondentů na výroky A a C a na výroky B a D byl prokázán statisticky významný rozdíl (Sig. < 0.05). Ve výzkumu B04 byla zjišťována také důležitost „úspěšné harmonizace práce a rodiny“ (Sig. < 0.05) a „jiných faktorů“ (Sig. > 0.05) pro definici „úspěšnosti“ muže a ženy.

životního poslání je již česká populace zdrženlivější – pouze o málo více než dvě pětiny českých mužů a žen souhlasí s výrokem, že žena musí mít dítě, aby se naplnilo její poslání.

Obdobně jako u názorů na všechny výše uvedené výroky, došlo i v reakcích na tento výrok od začátku 90. let k výrazným změnám. Tyto postojové změny, které se odehrály v rámci české populace, ilustruje tabulka č.1. Hodnoty v řádcích tabulky totiž ukazují nárůst nesouhlasu s výrokem „žena musí mít dítě, aby se naplnilo její poslání“ mezi lety 1991 a 1999. Hodnoty ve sloupcích tabulky dále ukazují, že mladší lidé s výše uvedeným názorem souhlasí méně často než lidé starší. A hodnoty, které jsou v tabulce v liniích diagonálních, signalizují, že k obdobným změnám v názorech na nutnost spojení identity ženy s identitou matky došlo v průběhu 90. let v rámci každé ze zkoumaných věkových kohort. Ten, kdo patřil do věkové skupiny 18-25letých v roce 1991, totiž spadl v roce 1999 do skupiny 26-33letých (apod. u ostatních věkových kohort). Co se názorů na rodičovství týče, bylo by možné obdobně postojové posuny ilustrovat i na ostatních výše uvedených výroky.

Ačkoliv je rodičovství vysoce ceněno jak českými ženami, tak i muži, srovnáme-li nezbytné charakteristiky „úspěšné ženy“ a „úspěšného muže“ tak, jak je definuje česká populace, zjišťujeme statisticky významné genderové odlišnosti. Zatímco muž musí mít harmonickou rodinu, aby mohl být považován za „úspěšného“, podle poloviny české veřejnosti, žena nemůže být za úspěšnou považována bez zajištění harmonické rodiny podle celých 2/3 Čechů a Češek. Naopak, podle 37 % lidí je bezpodmínečnou podmínkou úspěšnosti muže dosažení významného postavení v zaměstnání, zatímco jednoznačnou podmínkou úspěšnosti ženy je dosažení významného postavení v zaměstnání jen pro 16 % respondentů a respondentek.¹ Z výše uvedeného tedy plyne, že kromě toho, že ženy kladou na rodičovství větší důraz než muži, tak také celá společnost (muži i ženy dohromady) přisuzuje větší důležitost mateřství pro ženy než otcovství pro muže.

NAČASOVÁNÍ RODIČOVSTVÍ

Pokles míry souhlasu s nezbytností rodičovství pro „šťastný, a „naplněný, život člověka, k němuž došlo v rámci české veřejnosti od začátku 90. let, byl doprovázen také změnou názorů na to, v jakém věku by se měl člověk stát rodičem. Zatímco v roce 1990 byl průměrný věk matky při porodu prvního dítěte 22 let, v současné době se modální věkovou kategorií při porodu prvního dítěte stala kategorie 25-29letých žen (ÚZIS 2004). Je přitom zřejmé, že tento posun souvisí kromě jiných faktorů také se změnou v postojích k načasování rodičovství.

V současné době považují lidé ve věkové skupině 20-29letých za ideální věk ženy při porodu prvního dítěte v průměru 25 let. Ideální věk muže při porodu prvního dítěte stanovili mladí 20-29letí lidé v průměru na 28 let (B04).²

Se zvyšujícím se věkem a počtem vlastních dětí respondenta/respondentky zvolený ideální věk ženy i muže statisticky významně klesá. Se zvyšujícím se vzděláním respondenta/respondentky naopak zvolený ideální věk ženy i muže pro porod jejich prvního dítěte statisticky významně roste. Diferenciace odpovědí na základě hlavních socio-demografických charakteristik je nejvíce patrná v rozložení odpovědí respondentů. Při zaokrouhlení „ideálních, let na celé roky se však v průměrných hodno-

tách vliv věku a vzdělání projevuje pouze zanedbatelně. Např.: ideální věk ženy při porodu prvního dítěte je podle respondentů a respondentek 20-29letých v průměru 24,9 let (ideální věk muže 28,1 let), zatímco podle respondentů a respondentek starších 59 let je to v průměru 23,1 let (ideální věk muže 27,7let). Obdobně podle respondentů a respondentek s neúplným základním vzděláním je ideální věk ženy při porodu prvního dítěte v průměru 23,4 let (ideální věk muže 26,8 let), zatímco podle respondentů a respondentek s vyšším než středoškolským vzděláním je to v průměru 24,8 let (ideální věk ženy 28,3 let). Při kombinaci socio-demografických znaků pak vychází např. v kategorii 20-29letých vysokoškoláků a vysokoškolaček průměrně zvolený ideální věk ženy při prvním porodu na 25,3 let (B04).³

Ve výzkumu B04 jsme se ovšem nezaměřili pouze na zjišťování názorů veřejnosti na ideální věk ženy a muže při porodu prvního dítěte, ale zeptali jsme se také na to, jaký by měl být podle jejich názoru nejvyšší věk, v němž by se měli lidé pokoušet o zplodění prvního dítěte. Pro muže stanovila česká veřejnost v průměru věkovou hranici 36 let. Pro ženy zvolila česká veřejnost nejvyšší vhodný věk pro porod prvního dítěte v průměru na 32 let.⁴ S rostoucím vzděláním respondenta/respondenty se tyto horní věkové hranice opět statisticky významně zvyšují, ale ve smyslu celých roků se v průměrných hodnotách vliv vzdělání opět projevuje pouze zanedbatelně. V kategorii 20-44letých vysokoškolsky vzdělaných respondentů a respondentek tak zůstala např. průměrná vhodná nejvyšší věková hranice pro prvoroďičky na 32 letech (B04).

Reálně je v současné době mezi prvoroďičkami zhruba 13 % starších 29 let, z toho téměř pětina je starších 34 let. Vzhledem k tomu, že je mezi nimi relativně vyšší podíl matek s vícečetným porodem než u mladších prvoroďiček, lze se domnívat, že jsou mezi nimi v relativně vyšší míře zastoupeny ženy, které se zúčastnily programu asistované reprodukce (ÚZIS 2004, tzn. data za rok 2002). Podle posledního sčítání lidu z roku 2001 bylo navíc mezi vysokoškolačkami ve věku 35 let ještě celých 12 % bezdětných žen, mezi třicetiletými vysokoškolačkami téměř třetina bezdětných žen a mezi třicetiletými ženami s nižším stupněm vzdělání o málo více než desetina bezdětných žen. Je zřejmé, že jistá část těchto bezdětných žen rodičovství ve svém životě neplánuje vůbec. Vzhledem k vysoké hodnotě rodičovství v rámci české populace lze ovšem předpokládat, že nemalá část z nich rodičovství ve svém životě ještě realizovat chce. Na základě výzkumu o představách ideálního a nejvyššího vhodného věku pro porod prvního dítěte je nicméně také jasné, že i když se matkami ve svém životě stanou, podstatná část z nich do rodičovství nevstoupí ani v souladu se svými představami o ideálním načasování rodičovství, ale ani v souladu se svými představami o nejvyšším vhodném věku pro porod prvního dítěte. Důvody k tomu mohou být nejružnějšího charakteru, od biologických až po sociální. Jak velká část z výše uvedené poměrně velké skupiny dosud bezdětných třicátnic ve svém životě mateřství ještě zrealizuje, ukáže budoucnost.

BIOLOGICKÉ RODIČOVSTVÍ

Pro celou čtvrtinu českých mužů a žen není důležité pouze rodičovství, ale specificky biologické rodičovství. Kromě toho sice téměř dvě třetiny respondentů tvrdí, že vychovávat adoptované nebo osvojené dítě má stejný (významně častěji skoro stejný) smysl jako výchova dítěte vlast-

ního, ale obdobný podíl mužů a žen také soudí, že „pokud člověk zjistí, že je pro něj ze zdravotních důvodů obtížné počít nebo porodit vlastní děti, měl by udělat vše proto, aby tento úděl zvrátil,“ (B04).

V ČR se lze v určitých případech např. zapojit do programu asistované reprodukce. Ne vždy je však zapojení do takového programu možné. Možnost účasti ženy v programu je například právně limitována jejím věkem a účast muže je vázána na jeho partnerku. Navíc, ne vždy je účast v programu bezplatná a ne vždy končí porodem dítěte. Co se široké veřejnosti týče, je nicméně přístup k umělému oplodnění v ČR relativně liberální. Pouze 4 % lidí se domnívají, že by metody umělého oplodnění neměly být využívány vůbec. Naopak více než dvě pětiny respondentů a respondentek by nekladly přístup žen do klinik asistované reprodukce překážky ani v podobě nutnosti prokázání heterosexuálního partnerského vztahu.

ZDŮVODNĚNÍ ŽIVOTA BEZ DĚTÍ A MÍRA JEJICH VEŘEJNÉ AKCEPTACE

Z výše uvedeného plyne, že celoživotní bezdětnost je v české společnosti vesměs vnímána jako stav ne zcela uspokojivý, jemuž je důležité předejít. Mezi akceptovatelné důvody rozhodnutí pro celoživotní bezdětnost nebo trvalé odkládání rodičovství patří pro více než polovinu české populace pouze ohrožení zdraví dítěte (např. vzhledem k vysoké pravděpodobnosti přenosu smrtelné nemoci – 78 % populace), ohrožení vlastního zdraví (67 % populace), případně stav nedostatečného hmotného zabezpečení (64 % populace). Zdůvodnění typu nedůvěry v bezpečný vývoj společnosti, pochybností o vlastních rodičovských schopnostech, slibu církevního celibátu, pracovních nebo volnočasových preferencí, důrazu na vlastní nezávislost nebo vyčerpání kvůli péči o jiné členy rodiny (např. rodiče, partnera, apod.) nejsou všeobecně přijímána jako přijatelná zdůvodnění rozhodnutí pro celoživotní bezdětnost či dlouhodobé odkládání rodičovství. Všeobecně však platí, že s klesajícím věkem respondenta/respondentky statisticky významně narůstá tolerance k výše uvedeným zdůvodněním. Naopak statisticky signifikantně méně akceptovatelná by byla všechna výše uvedená zdůvodnění pro českou veřejnost v případě, že by některé z nich mělo být důvodem neustálého odkládání rodičovství nebo rozhodnutí pro celoživotní bezdětnost dcery či syna respondenta/respondenty. Výjimkou by bylo v takovém případě pouze ohrožení její(ji)ho zdraví (B04).

Pravdou nicméně zůstává, že bezdětní o svých důvodech dlouholeté bezdětnosti, dlouhodobého odkládání rodičovství, případně rozhodnutí pro celoživotní bezdětnost, ne vždy hovoří. Ačkoliv v našem výzkumném souboru (B04) znali bezdětného muže nebo bezdětnou ženu starší 35 let celé dvě pětiny respondentů a respondentek, více než polovina z nich (60 %) s tímto svým známým (svojí známou) o důvodech jeho/její bezdětnosti nehovořila. Není však pravdou, že by se naprostá většina nich o důvody bezdětnosti těchto svých známých nezajímala. Citlivost tématu a emoce, které jsou s rodičovstvím, bezdětností a cestami k rodičovství spojeny, ale také negativní předsudky, které se k bezdětným vztahují, mohou lidem v komunikaci na toto téma bránit.

Na žádost, ať se respondenti/respondentky zamyslí nad tím, zda-li si s lidmi, kteří dlouhodobě odkládají rodičovství (případně se rozhodují pro

Tabulka 3: Přijatelnost důvodů pro dlouhodobé odkládání rodičovství nebo pro rozhodnutí k celoživotní bezdětnosti (v %)

	Rozhodně přijatelné	Spíše přijatelné	Spíše nepřijatelné	Rozhodně nepřijatelné	neví
Obava o zdraví dítěte	35	43	12	5	5
Obava o vlastní zdraví	23	44	20	7	6
Obava z neschopnosti zabezpečit rodinu finančně	18	46	28	5	3
Náboženské přesvědčení	18	27	17	27	11
Upřednostnění péče o jiného člena rodiny	7	26	41	18	8
Obava z budoucího vývoje společnosti	9	23	36	24	8
Nedůvěra ve vlastní rodičovské schopnosti	5	25	44	21	5
Upřednostnění práce	7	17	37	36	3
Obava ze ztráty nezávislosti	6	13	35	41	5
Upřednostnění zálib	5	12	31	48	4

Zdroj: B04. N=1040.

celoživotní bezdětnost), spojují nějakou pro ně „typickou“ charakteristiku, totiž pouze 5 % uvedlo, že ne, a dalších 12 % nedokázalo odpovědět. Ze všech „typických“ charakteristik, které uvedlo zbývajících 83 % respondentů a respondentek, by nicméně bylo možné souhrnně označit celých 70 % jako neochotu přijmout ta omezení životního stylu, která rodičovství přináší. Takový důvod dlouhodobého odkládání rodičovství a bezdětnosti však většina respondentů zároveň nepovažuje za akceptovatelný (B04).

Z těch respondentů a respondentek, kteří uvedli, že znají důvody bezdětnosti svého známé/ho staršího 35 let, vypsala nicméně jedna třetina důvody zdravotní, jedna pětina důvod života bez partnera/partnerky (případně partnerské problémy), další pětina důvod preference nezávislosti, práce či zálib a 15 % důvody sociální (zejména finanční a bytové problémy) (B04).

A PROČ LIDÉ DĚTI NAOPAK MAJÍ?

Na tuto otevřenou otázku jsme obdrželi 1886 rozličných odpovědí. Téměř 60 % odpovědí definovalo rodičovství v termínech radosti, životního naplnění a „přirozenosti“: Skoro pětina odpovědí se týkala lidské vůle k zachování a pokračování rodu. 14 % z nich se týkalo „biologické potřeby člověka“ rodit děti nebo „přirozenosti“ a „normality“ rození dětí. 11 % odpovědí definovalo tendenci k rodičovství v termínech lásky k dětem a potřebě starat se a pomáhat druhým, 7 % z nich definovalo rodičovství jako životní radost a 7 % jako naplnění života člověka. Pětina odpovědí ovšem spojila rodičovství s povinností nebo řešením nějaké specifické situace či strachu z osamění: 7 % odpovědí se pojilo k povinnosti, správnosti a tradici rodičovství, dalších 7 % odpovědí odkazovalo k rodičovství jako řešení nějaké specifické situace (např. neplánovaného otěhotnění, nátlaku rodičů apod.) a 6 % odpovědí charakterizovalo tendenci k rodičovství potřebou zajištění na stáří a obavami ze samoty. Další, více než pětinu odpovědí jsme vydělili jak samostatnou skupinu, a to z toho důvodu, že odkazovala specificky k tomu, že děti patří k partnerství – naplňují ho a posilují nebo přispívají alespoň k jeho udržování v krizových obdobích (B04).

Kromě výše uvedené otevřené otázky však byli v našem výzkumu B04 respondenti a respondentky následně ještě požádáni, aby od-

pověděli, nakolik souhlasí nebo nesouhlasí s několika výroky ohledně rodičovství, které byly výzkumníky a výzkumnice předem na-definovány. Aplikací faktorové analýzy na odpovědi respondentů a respondentek na tyto výroky bylo možné vyextrahovat 3 faktory.⁵ První faktor (F1) zahrnuje výroky, které charakterizují rodičovství jako společenskou povinnost. Ačkoliv je takové pojetí rodičovství přijímané mezi českou populací nejčastěji, nejvíce se s tímto pojetím rodičovství ztotožňují lidé relativně starší, s relativně nižším počtem let strávených na studiích, kteří žijí v současné době s partnerem/partnerkou a více než jedním nezaopatřeným dítětem v malých obcích a na venkově. Druhý faktor (F2) zahrnuje výroky, které charakterizují rodičovství jako individuální volbu, a co se životního naplnění a uspokojení týče, staví jej na roveň zájmům a práci zcela jiného charakteru. Míra souhlasu s tímto pojetím rodičovství není závislá na obvyklých socio-demografických charakteristikách. Lidé, kteří upřednostňují toto pojetí rodičovství, proto pocházejí ze všech vzdělanostních, věkových, příjmových a dalších základních socio-demografických skupin. Třetí faktor (F3) zahrnuje výroky, jež charakterizují rodičovství jako zodpovědnost dospělých vůči jejich dětem. Relativně nejčastěji se k tomuto pojetí rodičovství hlásí muži bez partnerky, žijící na vesnici.

SHRNUTÍ

Závěrem lze tedy říci, že i přes pokles míry souhlasu s nezbytností rodičovství pro „šťastný“ a „naplněný“ život člověka, k němuž došlo v rámci české veřejnosti od začátku 90. let do současnosti, zůstává rodičovství, a to především biologické rodičovství, v představách českých mužů a žen nedílnou součástí života. Ačkoliv jsou současní mladí lidé oproti generaci jejich svých rodičů (a ještě častěji prarodičů) více tolerantní ke všem důvodům dlouhodobého odkládání bezdětnosti či dokonce rozhodnutí pro celoživotní bezdětnost, nadpoloviční většina z nich akceptuje z těchto zdůvodnění (obdobně jako jejich (pra)rodiče) pouze zdravotní a finanční důvody. Co se finančních důvodů týče, akceptují je ovšem (na rozdíl od svých (pra)rodičů) téměř tři čtvrtiny mladých lidí mladších 30 let.

Při srovnání současných demografických ukazatelů a výsledků názoru veřejnosti na rodičovství a jeho časování je zřejmé, že nemalá část současných mladých žen nerealizuje rodičovství v souladu se svými

Tabulka 4: Míra souhlasu s různými pojetím rodičovství a výroky k nim se vztahujícím (v %)

	Faktor	rozh. souhl.	spíše souhl.	ani souhl., ani nesouhl.	spíše nesouhl.	rozh. nesouhl.	neví
Člověk by měl zajistit pokračování svého rodu tím, že bude mít děti.	F1	45	37	11	4	2	1
Klesající míra porodnosti je hrozbou pro budoucnost ČR.	F1	42	36	13	5	2	2
Nemít možnost předat svým dětem to, co člověk během svého života získal, musí být velmi smutné.	-	32	41	16	6	2	3
Pokud je člověk zdravý a dobře se mu daří, je jeho společenskou povinností přivést na svět děti a vychovat je.	F1	34	34	17	9	4	2
Pokud člověk zjistí, že je pro něj ze zdravotních důvodů obtížné počít nebo porodit vlastní děti, měl by udělat vše proto, aby tento úděl zvrátil.	F1	21	38	24	7	1	9
Přivést na svět dítě nemá smysl, pokud pro něj předem neexistuje zázemí v podobě fungujícího manželství.	F3	17	32	27	18	4	2
Pokud nejsou lidé schopni zajistit pro svoje potomky dobré materiální podmínky, měli by od toho mít děti raději upustit.	F3	7	29	31	23	6	4
Věnovat se cizím dětem (např. jako učitel/ka, vychovatel/ka nebo zdravotník/zdravotnice) může přinášet stejně velké uspokojení jako mít a vychovávat vlastní děti.	F2	4	19	26	27	13	9
Žít se svým partnerem bez dětí, věnovat se jemu, svému zaměstnání nebo svým koníčkům může člověku přinášet stejně uspokojení jako mít a vychovávat děti.	F2	5	14	25	30	19	7
Umožnit většímu počtu cizinců získat v naší zemi státní občanství je dobrým řešením toho, že se dnes v ČR rodí méně dětí než dříve.	F2	3	15	26	26	22	8
Vzhledem k celosvětovým problémům, jako je přelidnění planety, chudoba, zhoršující se životní prostředí, nemoci, terorismus, války a zločinnost, není zodpovědné přivést do tohoto světa děti.	F3	3	9	25	38	21	4
Na světě je tolik opuštěných dětí, o které by se člověk mohl starat, že mít vlastní děti je nadbytečné.	F2	2	5	17	35	37	4

Zdroj: B04. N=1040.

ideálními představami o jeho načasování. Nejedná se přitom již tak často o předčasně realizované mateřství z důvodu neplánovaného otěhotnění, ale spíše o odkládání rodičovství za (těmito ženami stanovené) ideální věkové hranice realizace rodičovství. Jak velká část ze skupiny dosud bezdětných třicátnic ve svém životě mateřství ještě realizuje, ukáže budoucnost. Již nyní lze ovšem předpokládat, že se míra celoživotní bezdětnosti oproti minulým desetiletím významně zvedne. Důvody dlouhodobého odkládání rodičovství i rozhodnutí pro celoživotní bezdětnost, a to nejen v generaci současných 30-40letých mužů a žen žijících v ČR (ale i starších), budou předmětem dalšího šetření.

Hana Hašková

Zdroje:

B04 – Výzkum rodičovství a bezdětnosti z roku 2004 (reprezentativní šetření české populace). EVS91 a EVS99 – European Value Survey z roku 1991 a 1999 (mezinárodní výzkum, zahrnující také reprezentativní šetření české populace).

R02 – ISSP Family and Changing Gender Roles z roku 2002 (mezinárodní výzkum, zahrnující také reprezentativní šetření české populace).

Rabušic, L. (2001) Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě. Praha: SLON.

ÚZIS (2004) Rodička a novorozenec 2002. Praha: ÚZIS: Zdravotnická statistika.

Poznámky:

1 Důraz na důležitost dosažení významného postavení v zaměstnání pro „úspěšné“ muže i ženy roste s klesajícím věkem, počtem dětí a rostoucí výší vzdělání (B04).

2 Co se ideálního věku ženy při porodu prvního dítěte týče, uvedly téměř dvě třetiny respondentů věk v rozmezí 23-27 let, téměř pětina věk nižší než 23 let a 16 % věk v rozmezí 28-30 let. Co se ideálního věku muže při porodu prvního dítěte týče, zvolilo téměř 70 % respondentů věk v rozmezí 26-30 let, méně než čtvrtina věk nižší než 26 let a téměř desetina věk v rozmezí 31-40 let. Při čtení zvolených „ideálních let“, pro vstup do rodičovství je třeba vzít v potaz, že koncentrace respondentů (respondentek) v rámci jednotlivých uvedených „ideálních let“, byla ovlivněna symbolikou kulatých čísel, tzn. tendenci stanovovat věkové hranice spíše na 30, 25 nebo 20 let než na 29, 26 nebo 21 let.

3 Přičemž 25 let zvolila za ideální věk ženy více než polovina těchto respondentů, téměř třetina vybrala věk od 26 do 28 let a 14% zvolilo věk 22 nebo 23 let.

4 Co se nejvyššího vhodného věku, v němž by se podle názoru české populace měli muži pokoušet o zplodění prvního dítěte, týče, více než třetina respondentů a respondentek zvolila věk v rozmezí 33-39 let. Obdobný podíl respondentů a respondentek zvolil věk v rozmezí 40-50 let a zbylá méně než třetina výzkumného souboru stanovila nejvyšší vhodný věk muže při narození prvního dítěte nižší než 33 let. Co se nejvyššího vhodného věku, v němž by se podle názoru české populace měly pokoušet ženy o zplodění prvního dítěte, týče, vešlo se do rozmezí 29-35 let téměř 45 % odpovědí respondentů a respondentek. Do rozmezí 36-40 let se vešla zhruba třetina odpovědí a nižší věk než 29 let stanovila zhruba pětina respondentů a respondentek.

5 Procento vysvětlení faktorů jednotlivými položkami je 54 %. Výrok „Nemít možnost předat svým dětem to, co člověk během svého života získal, musí být velmi smutné“, byl z faktorové analýzy pro nejednoznačnost zařazení vyloučen.

PODÍLY BEZDĚTNÝCH ŽEN PODLE DOSAŽENÉHO VZDĚLÁNÍ¹

Jedním z nejvýznamnějších faktorů, které ovlivňují úroveň bezdětnosti, je stupeň dosaženého vzdělání. Vliv může být v některých případech i opačný, tedy že mateřství zamezí dříve dosáhnout plánovaného vzdělání. Nejvíce bezdětných na konci reprodukčního období bylo ve skupině žen s nejvyšším stupněm vzdělání. Tento trend byl podobný i v některých dalších zemích, přestože celková bezdětnost tam dosahovala mnohem vyšších hodnot (např. Lappegard, 2002).

V České republice je nejlepším zdrojem dat o bezdětnosti žen sčítání lidu, domů a bytů. Bohužel se tyto informace netýkají vůbec mužů. V příspěvku srovnáváme roky 1991 a 2001, protože tyto dva censy jsou počítačově zpracovány, a je tedy možné kombinovat ženy podle počtu narozených dětí s ukončeným vzděláním ženy a dalšími charak-

teristikami.

BEZDĚTNOST PODLE VZDĚLÁNÍ

Jak již bylo zmíněno v úvodu, ve věku 50 let zůstávaly nejčastěji bez narození potomka absolventky vysokých škol. Rozdíly oproti ostatním stupňům vzdělání nebyly ale příliš výrazné. V roce 1991 neporodilo do padesátých narozenin ani jedno dítě 11 vysokoškolaček ze sta. V novějším sčítání jich bezdětných zůstalo ještě méně, jen zhruba 9 %. Nejméně bezdětných bylo mezi ženami s vyučením nebo se střední školou bez maturity - necelá 3 %. Ve všech kategoriích vzdělání se v roce 2001 podíl bezdětných na konci reprodukčního období snížil oproti minulému sčítání. Ženy, kterým bylo padesát v roce 2001, totiž rodily převážně v sedmdesátých letech, kdy bylo výrazně prorodinné klima. Stejně staré ženy ze sčítání 1991 dorůstaly do věku nejvyšší plodnosti v šedesátých letech, kdy byly podmínky pro zakládání rodin méně příhodné. Tyto společenské změny měly vliv na všechny ženy, bez rozdílu podle dosaženého vzdělání. Důvodů, proč to jsou právě vysokoškolačky, které zůstávaly nejčastěji celoživotně bezdětné, je více. V této kategorii jsou častěji ženy, které upřednostňují kariéru a další uplatnění mimo okruh rodiny. Dále tyto ženy mohou hůře hledat životního partnera. Nejčastěji ze všech skupin také odkládají narození potomka do vyššího věku a pak se jim již nedaří plány zrealizovat.

Mezi mladými ženami byly rozdíly v bezdětnosti podle míry dosaženého vzdělání ještě výrazněji vyšší.

Nejmenší změny v reprodukčním chování nastaly během poslední dekády 20. století u žen bez vzdělání. Ty stejně jako v dřívějších obdobích rodily své první dítě ve velmi nízkém věku. U ostatních vzdělanostních kategorií byl patrný především prudký nárůst bezdětných u žen do 25 let. Mezi ženami, které neměly maturitní vzdělání, od tohoto věku rychle roste podíl matek alespoň jednoho dítěte a rozdíly oproti ženám bez vzdělání se rychle srovnávaly.

U žen s maturitou a vyšším vzděláním je oproti předchozímu censu více bezdětných i mezi 25-30ti letými. Např. ve věku 28 byla bezdětná ještě každá druhá vysokoškolačka. U třicátnic a starších žen jsou již rozdíly mezi těmito dvěma sčítáními relativně malé. Z těchto dat ale bohužel nelze říci, nakolik již docházelo k realizaci odkládaných narození dětí a nakolik byl nízký podíl bezdětných mezi třicetiletými a staršími ženami ovlivněn ještě starým modelem reprodukčního chování.

Ještě významnější rozdíly v úrovni bezdětnosti byly mezi svobodnými ženami. Mladé ženy se základním vzděláním měly nejčastěji ze všech svobodných žen dítě, i když se nevдалy. V jejich případě byl také patrný prudký pokles bezdětných oproti roku 1991 již od nízkého věku. Dvě třetiny svobodných žen ve věku 28 porodily již alespoň jedno dítě. U žen s vyšším vzděláním stoupl od roku 1991 podíl svobodných žen s dětmi až u starších žen, což souviselo s tím, jak lidé celkově odkládali začátek reprodukční kariéry. U žen nad 35 let nebyly prakticky žádné rozdíly mezi vyučenými a ženami se základním vzděláním. Podíl nikdy vdaných žen v tomto věku byl velmi nízký, proto čísla velmi kolísají. Nejvyšší podíl bezdětných je mezi svobodnými vysokoškolačkami. Ve třiceti letech zůstávalo bezdětných 9 z 10ti nikdy neprovdaných žen s vysokoškolským diplomem. Ale i v jejich případě narostl podíl bezdětných svobodných žen u starších ročníků. Důvodem změny ve starším věku bude patrně změna struktury podle rodinného stavu. Stále více žen prošlo alespoň jedním manželstvím, a tak počet svobodných zůstal v tomto věku nízký, a proto i malý počet matek výrazně snížil úroveň bezdětnosti.

Tab. 1: Podíl bezdětných žen podle věku a stupně vzdělání, sčítání 1991 a 2001

	1991				2001			
	základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ
20	48,3	58,8	81,0		62,7	80,5	97,1	
25	16,1	14,3	22,5	48,8	20,9	31,5	59,5	89,8
30	10,1	6,4	8,8	16,9	11,1	8,1	13,8	31,3
35	6,2	4,2	5,9	10,9	7,0	4,5	5,9	11,8
40	5,5	3,7	5,2	9,9	6,6	3,5	4,6	7,4
45	5,9	4,2	6,0	10,0	4,6	3,2	4,2	7,9
50	6,0	4,9	7,7	11,4	4,3	2,9	4,5	8,8

Naopak mezi těmi, které žily v době sčítání v manželství, nebyly u starších žen prakticky žádné rozdíly podle vzdělání. U žen do 32 let jsou to opět vysokoškolačky, jež zůstávaly nejčastěji bezdětné. Změna chování nastala i u žen s maturitou. Bohužel v jejich případě nelze odlišit ty, které ještě studovaly na vyšším stupni vzdělávání a ty, které již považovaly své vzdělání za dokončené. U mladých vdaných žen s vyučením byly změny méně výrazné a provdané ženy bez vzdělání se chovaly stále stejně.

Trude Lappegard (2002) se ve své práci zabývá rozdíly v úrovni bezdětnosti a počtu dětí na ženu podle typu dosaženého stupně vzdělání. Vychází z předpokladu, že ženy, které jsou orientované na rodinu, spíše zvolí vzdělání a následně zaměstnání, kde je možné kombinovat rodinu a zaměstnání. Lappegard uvádí, že to jsou především zaměstnání, kde je převaha žen. V nich jsou podle něj menší postihy při přerušování kariéry a další výhody pro pracující matky. Svou teorii testoval na norských datech. Teorie se potvrdila jen částečně. Kromě žen, které vystudovaly kterýkoliv umělecký směr, zůstávalo ve věku 40 let relativně nejvíce bezdětných mezi absolventkami humanitních oborů. Naopak mezi ženami z technických směrů nebyl příliš vysoký podíl bezdětných. Předpokládaná nízká míra bezdětnosti byla u učitelských a u zdravotnických oborů.

V Čechách se rozdíly mezi vysokoškolsky vzdělanými ženami podle oboru studia zabýval na začátku osmdesátých let Ivo Možný (1983). Podle něj v oborech, které nejsou feminizované, mají ženy větší tendenci nezakládat rodinu, nebo toto odkládat až do pozdního věku. Pokud ale v oboru již delší dobu převládají ženy, ubývá mezi nimi bezdětných a snižuje se věk při narození prvního dítěte.

V současné době se tato informace o chování obyvatel České republiky dá opět nejlépe zjišťovat ze sčítání. Protože mezi roky 1991 a 2001 došlo k významné změně klasifikace jednotlivých oborů, není možné

srovnání a zaměřujeme se jen na rok 2001. Pro zjednodušení pracujeme se všemi absolventkami VŠ bez rozdílu dosaženého vzdělání (tedy dohromady bakalářky až ženy s PhD. titulem). Jednotlivé typy oborů jsme zvolili tak, jak to umožňovala sesbíraná data. V některých případech se jednalo o samostatnou kategorii (např. pedagogické směry), jinde jsme spojili příbuzné obory (např. technické směry) tak, aby byly vždy dostatek žen a výsledné číslo nebylo ovlivňováno malými čísly. Pro lepší orientaci jsme vybrali jen tři věkové kategorie – 30, 40 a 50 let. Ve všech třech případech zůstávaly nejčastěji bez narození potomka absolventky společenských věd a na druhém místě po nich byly právnické a politologické. Matkami se naopak v nejvíce případech staly učitelky a další ženy, které absolvovaly pedagogické směry, a ty, které vystudovaly zemědělské a lesnické obory. Mezi mladšími ženami (30 a 40 let) se staly častěji matkami i ženy, které se věnovaly na studiích technickým směrům. Mezi padesátnicemi jich ale bylo relativně více bezdětných. Rozdíly mezi jednotlivými obory přitom byly významnější než mezi jednotlivými stupni vzdělání.

Ani na současných českých datech se nepotvrdila domněnka, že absolventky „ženských“ oborů mají častěji děti. Podle ČSÚ je největší podíl absolventů ženského pohlaví mezi lidmi do 50ti let na pedagogických směrech, na lékařských a farmaceutických oborech, na společenských vědách a ženy lehce převažují i mezi vystudovanými ekonomy. Převaha mužů je naopak na technice, v zemědělských oborech a na přírodních vědách. Mezi absolventy práv a politologie je zhruba stejně mužů i žen.

I v Čechách se dá předpokládat, že ženy pracující ve výrazně mužském oboru, např. technickém, budou čelit větší konkurenci ze strany mužů a pracovní podmínky budou hůře přizpůsobeny dvojroli zaměstnání-mateřství. Z reálných dat ale právě tyto ženy jsou méně často bezdětné. Jedním z možných vysvětlení jsou šance najít vhodného partnera. Dívky, které studují a poté zpravidla i pracují v mužském kolektivu, toto mohou mít výrazně snazší. Tuto teorii ale příliš nepotvrzu-

Tab. 2: Podíl bezdětných svobodných žen podle věku a stupně vzdělání, sčítání 1991 a 2001

	1991				2001			
	základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ
20	77,8	94,0	99,2		72,0	90,4	99,2	
25	59,2	76,3	91,0	97,6	38,7	72,4	93,6	99,2
30	62,5	69,1	78,0	89,6	37,6	52,0	73,8	89,0
35	62,7	66,6	74,2	80,2	42,4	50,2	63,8	77,2
40	64,3	66,2	72,5	78,2	52,8	52,6	62,3	70,7
45	70,6	70,2	77,5	80,9	55,0	55,5	65,6	71,8
50	74,3	82,2	84,0	86,1	57,0	58,0	66,6	74,7

Tab. 3: Podíl bezdětných vdaných žen podle věku a stupně vzdělání, sčítání 1991 a 2001

	1991				2001			
	základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ	základní	SŠ bez maturity	SŠ s maturitou	VŠ
20	21,4	31,5	46,0		19,0	29,3	54,2	
25	7,5	7,2	10,6	30,4	7,6	12,2	28,6	65,5
30	4,3	3,3	3,7	7,5	3,7	3,2	5,8	15,8
35	3,0	2,2	2,4	4,0	3,2	2,1	2,3	4,3
40	2,8	2,1	2,4	4,1	3,2	1,7	1,9	2,6
45	3,4	2,8	3,3	4,6	2,5	1,9	2,1	3,3
50	4,0	3,3	4,4	6,2	2,4	1,9	2,5	4,4

Tab. 4: Podíl bezdětných žen s vysokoškolským diplomem podle typu studia, sčítání 2001

Věk	30	Věk	40	Věk	50
Společenské vědy	44,1	Společenské vědy	14,1	Společenské vědy	14,7
Práva, politologie	41,2	Práva, politologie	10,5	Práva, politologie	12,1
Přírodní vědy	34,8	Přírodní vědy	9,7	Technika	9,7
Ekonomie	34,4	Zdravotnictví	9,4	Ekonomie	8,7
Zdravotnictví	32,9	Ekonomie	7,7	Přírodní vědy	8,3
Technika	28,2	Zemědělství	5,8	Zdravotnictví	7,5
Zemědělství	24,3	Technika	5,3	Pedagogika	6,4
Pedagogika	23,4	Pedagogika	5,2	Zemědělství	5,0

je nízká míra bezdětnosti u absolventek pedagogických oborů.

To, zda žena má či nemá v určitém věku dítě, je zjevně ovlivněno řadou dalších okolností, které není možné analyzovat z dat sčítání.

Celkově lze říci, že jak stupeň dosaženého vzdělání, tak v případě vysokoškoláků i typ absolvovaného studia měl velký vliv na úroveň bezdětnosti. Ženy se základním vzděláním posouvaly věk, ve kterém zakládaly rodinu, jen nepatrně. Se zvyšujícím se vzděláním rostl podíl bezdětných oproti roku 1991 i ve vyšších jednotkách věku. U žen nad 35 let byly ale již rozdíly jak mezi vzdělanostními kategoriemi, tak podle jednotlivých sčítání velmi malé. Tyto ženy ale z velké části rodily první dítě před rokem 1990, tedy podle starého modelu. Nelze tedy říci, nakoľik budou v budoucnu realizována odkládaná narození dětí. Na celkovou míru bezdětnosti ale určitě bude mít vliv fakt, že roste podíl žen s nejvyšším stupněm vzdělání. Mezi vysokoškolačkami měly největší pravděpodobnost zůstat bezdětnými absolventky sociálních věd a práv.

Petra Šalamounová, Ondřej Nývlt

Literatura:

Možný, I. 1983. „Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů.“ Brno, Universita J. E. Purkyně
Lappegird, T. 2002. „Education attainment and fertility pattern among Norwegian women“, *Documents* 2002/18, Statistics Norway, Department of Social Statistics, Oslo.
http://www.ssb.no/emner/02/02/10/doc_200218/doc_200218.pdf
ČSÚ. 2004. „Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu.“
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/4113-03>

Poznámky:

1 Tento článek vznikl v rámci grantu „Fenomén bezdětnosti v kontextu sociálních změn v české společnosti“ uděleného řešitelce grantu Mgr. H. Haškové a spolurešitelce grantu PhDr. L. Zamykalové Grantovou Agenturou AV ČR (reg.č.: KJB7028402).

KU VZTAHU MEDZI PROFESIOVOU SEBAREALIZÁCIOU A PÔRODNOSŤOU NA SLOVENSKU

V článku sú prezentované niektoré poznatky získané vo dvoch sociologických výskumoch, ktoré sa uskutočnili v rámci riešenia výskumnej úlohy Makrospoločenské faktory vývoja pôrodnosti na Slovensku (doba riešenia 2000-2002). Prvý z nich sa uskutočnil na kvótnom reprezentatívnom výberovom súbore občanov SR vo veku od 20 do 40 rokov. Údaje sa získali štandardizovaným rozhovorom od 1223 respondentov. Druhý bol výskum vysokoškolákov, poslucháčov 1. a 2. ročníka. Uskutočnil sa na súbore 608 respondentov pomocou rozdávaných dotazníkov na šiestich univerzitách v rozličných regiónoch Slovenska. V týchto výskumoch sa analyzovalo pôsobenie širokého okruhu kultúrno-hodnotových, sociálno-ekonomických a inštitucionálnych faktorov pôrodnosti. Získané poznatky sa v súčasnosti využívajú pri riešení nadväzujúcej výskumnej úlohy Sociálne a zdravotné dôsledky zmien demografického správania na Slovensku (riešená v rokoch 2003-2005).

V tomto článku sme sa zamerali na problematiku vzťahu medzi pôrodnosťou a profesiovou sebarealizáciou. Analyzovali sme vzťahy medzi zamýšľanou plodnosťou a výškou vzdelania a úrovňou využívania vzdelania v praxi. V ďalšej časti sa venujeme problematike životných plánov vysokoškolákov, otázky odkladu vstupu do manželstva a ich profesiovým plánom. V poslednej časti článku rozoberáme vzťah medzi zamýšľanou plodnosťou a hodnotami, ktoré preferujú vysokoškoláci pri výbere svojho budúceho zamestnania.

DRUHÁ DEMOGRAFICKÁ REVOLÚCIA A PROFESIOVÁ DRÁHA

Od začiatku 90. rokov 20. storočia zaznamenávame na Slovensku výrazný pokles pôrodnosti, ktorý dlhodobo zotrúva pod hladinou zachovania jednoduchéj reprodukcie. Výsledky sociologických výskumov a demografických analýz nasvedčujú tomu, že tento vývoj môže byť vo významnej miere ovplyvnený pôsobením kultúrno-hodnotových faktorov druhej demografickej revolúcie (pozri napr. Matulník, J., Ritomský, A., Pastor, K., 2003, Pastor, K., 1998, Mládek, J., 1998).

V teórii druhej demografickej revolúcie sa pripisuje mimoriadny význam vplyvu kultúrnych činiteľov na demografické správanie obyvateľstva,

osobitne pôsobeniu zmien v hodnotových orientáciách ľudí. Ako zdôrazňuje jeden z tvorcov tejto teórie Dirk J. van de Kaa „... druhú demografickú revolúciu odlišuje od prvej najmä markantný rozdiel v kultúrnych znakoch“ (van de Kaa, D., J., 1999, s. 28, pozri tiež van de Kaa, D., J., 1987). Pripomeňme, že k hlavným demografickým znakom druhej demografickej revolúcie patrí dlhodobý pokles pôrodnosti pod hranicu zachovania jednoduchéj reprodukcie obyvateľstva.

V súčasnosti je predmetom analýz i pôsobenie druhej demografickej revolúcie na profesiové dráhy žien a mužov. Pritom sa napr. poukazuje na oslabovanie modelu delenia rodových rol na muža-živiteľa a ženu v domácnosti, vo viacerých krajinách dochádza tiež k zvyšovaniu zamestnanosti žien a pod. (pozri napr. Lenczová, T., 2003, Piscová, M., 2002, Bausová, M., 2002, Chorvát, I., 1999). Do popredia vystupujú témy, ktoré sú dôležité z hľadiska prognózovania budúceho demografického vývoja. Napríklad taliansky demograf Gueseppe Gesano si kladie otázku či predĺžovanie doby zamestnanosti slobodných žien v krajinách južnej Európy predstavuje odklad manželstva, alebo či už tieto ženy do manželstva nevstupia, v dôsledku čoho by sa tam drasticky znížila kohortná fertilita. (porovnaj Gesano, G., 1999). Poukazuje sa na to, že rozličné skupiny obyvateľstva sú v nerovnakej miere ovplyvnené týmito zmenami, napr. dôležitú úlohu zohráva vzdelanie žien. Nastoluje sa otázka, aký kultúrny rámec vytvára druhá demografická revolúcia pre profesiové dráhy žien a mužov, pre ich profesiové plány a aspirácie. Ako je tento rámec ovplyvnený individualizmom a postmodernými postojmi, charakterizujúcimi druhú demografickú revolúciu. Aké hodnoty a postoje ovplyvňujú ich plány a aspirácie. K tejto problematike sme získali v našich výskumoch niektoré údaje. Predtým však ešte poukážeme na súvislosti medzi vzdelaním a pôrodnosťou.

VZDELANIE A ZAMÝŠĽANÁ PLODNOSŤ

V našom hlavnom výskume občanov SR 20 až 40 ročných sme zisťovali zamýšľanú plodnosť ako súčet už realizovanej a ďalšej zamýšľanej plodnosti. V nadväzujúcom výskume vysokoškolákov sa zisťovala zamýšľaná plodnosť (Koliko detí by ste chceli mať?). Väčšina životných situácií sa nedá presne naplánovať, ľudia to vedia a spravidla ani takto presne neplánujú. Vychádzajúc z toho, že muži i ženy u nás nemajú presné plány, v našom výskume sme na otázku „Koliko detí chcete ešte mať?“ okrem jednoznačných celočíselných odpovedí umožnili odpovedať aj nejednoznačne pomocou alternatív 1 až 2, 2 až 3, 3 až 4. Túto možnosť využilo celkovo 22 % respondentov, čím sme znížili percento odpovedí „neviem“ na 4 %. Vo výskume vysokoškolákov nejednoznačnú odpoveď využilo až 51 % respondentov a ďalších 8 % možnosť „neviem“. Vo výpočte ďalšej zamýšľanej plodnosti sme v prípade nejednoznačných odpovedí použili priemer (napr. 1,5 pre možnosť „1 až 2“). Napriek tomu, že takýto výpočet nesie so sebou riziko skreslenia, celkový odhad možno považovať za presnejší a umožňujúci jemnejšie rozlíšenie, potrebné pre ďalšie analýzy (podrobnejšie pozri Matulník, J., Ritomský, A., Pastor, K., 2003).

Hodnoty ukazovateľa zamýšľanej plodnosti nie sú podľa nášho reprezentatívneho výskumu na Slovensku príliš vysoké. Za celý súbor je to priemerne 2,16 dieťaťa a zistili sme, že ženatí/vydatí plánujú mať v priemere 2,35 dieťaťa, slobodní/é plánujú v priemere len 1,95 dieťaťa a priemer za ovdovených a rozvedených je 1,81. Hodnota ukazovateľa zamýšľanej plodnosti vysokoškolákov je 2,07.

Údaje o zamýšľanej plodnosti sme analyzovali v súvislosti s mnohými ďalšími znakmi. V tabuľke 1 uvádzame údaje o zamýšľanej plodnosti

Tab.1: Zamýšľaná plodnosť podľa vzdelania (priemerné hodnoty)

Zamýšľaná plodnosť ¹	n (ženy)= 578, n(muži)=516		
	Ženy	Muži	Spolu
Základné	2,57	1,67	2,13
Vyučený/á/ bez maturity	2,29	2,13	2,21
Úplne stredné	2,15	2,13	2,14
Vysokoškolské	2,22	2,30	2,26
Spolu	2,25	2,11	2,18

Poznámka: ¹ Údaje sú za slobodných a ženatých/vydatých. Rozvedení a ovdovení nie sú zahrnutí.

podľa výšky vzdelania z výskumu obyvateľov SR vo veku od 20 do 40 rokov. Analýzou rozptylu sme zistili, že sú rozdiely v zamýšľanej plodnosti podľa vzdelania štatisticky významné za ženy ($F(3,577)=3,249, p=0,022$) aj za mužov ($F(3,515)=6156, p<0,001$). U žien i u mužov zisťujeme signifikantný rozdiel (na hladine významnosti 0,05) len medzi hodnotami zamýšľanej plodnosti kategórie obyvateľov so základným vzdelaním a hodnotami tohto ukazovateľa u ostatných kategórií. Podľa údajov za celý súbor rozdiely nie sú štatisticky významné.

Štatisticky významné rozdiely v zamýšľanej plodnosti vyšli i podľa odpovedí na otázku, ktorou sme zisťovali mieru využitia kvalifikácie v praxi, ($F(5,759)=2,345, p=0,04$). Prehľad o hodnotách ukazovateľa zamýšľanej plodnosti podľa tohto znaku uvádzame tabuľke 2. Rozdiely sú štatisticky významné podľa údajov za celý súbor žien a mužov spolu. Podľa údajov vypočítaných osobitne za ženy a osobitne za mužov nie sú rozdiely signifikantné. Vidíme, že najviac detí chcú mať tí, ktorí najviac využívajú v praxi poznatky získané v škole. Zistili sme, že miera využitia poznatkov získaných v škole narastá so vzdelaním ale závislosť nie je veľmi silná, Cramerovo $V=0,134, p<0,001$ a napríklad až 37,8 % zo všetkých respondentov s vysokoškolským vzdelaním využíva tieto poznatky na 40 % alebo menej.

Tab. 2: Zamýšľaná plodnosť podľa odpovedí na otázku: Uvážte, prosím, do akej miery (nakolko percent) využívate v praxi poznatky získané v škole (vysokej, strednej, učňovskej, podľa najvyššieho dosiahnutého stupňa vzdelania). (priemerné hodnoty)

Využitie poznatkov	n (ženy)= 374, n(muži)=391		
	Ženy	Muži	Spolu
na 100% alebo takmer na 100%	2,29	2,45	2,36
asi tak na 80%	2,27	2,22	2,25
asi tak na 60%	2,06	2,04	2,05
asi tak na 40%	2,09	2,11	2,10
asi tak na 20%	2,07	2,09	2,08
vôbec, alebo takmer vôbec nevyužívam	2,16	2,18	2,17
Spolu	2,17	2,16	2,16

Tieto údaje naznačujú, že odborná sebarealizácia nemusí byť nevyhnutne v rozpore s vyššou pôrodnosťou. Musíme mať však na pamäti, že to, či niekto využíva v praxi svoju kvalifikáciu, nemusí závisieť celkom len od neho. V podmienkach vysokej nezamestnanosti môžu mať mnohí občania problémy s hľadaním zamestnania zodpovedajúceho ich kvalifikácii o pod. Preto sme sa tejto tematike venovali i v nadväzujúcom výskume vysokoškolákov. Údaje o tom podávame nižšie.

MANŽELSTVO V PLÁNOCH VYSOKOŠKOLÁKOV

Zistili sme, že len malá časť vysokoškolákov si vôbec nechce založiť rodinu a málo je i tých, ktorí sa chcú oženiť/vydať počas štúdia. Prehľad o tom podáva tabuľka 3.

Tab. 3: Odpovede na otázku: Chcete si v budúcnosti založiť rodinu, oženiť sa, vydať sa? Ak áno kedy by ste to chceli urobiť, resp. kedy by to bolo pre Vás ideálne?

Variants odpovede	Abs.	%
Áno, v blízkej budúcnosti, najneskôr do roka	5	0,8
Áno, počas môjho štúdia, ale neskôr ako o rok	18	3,0
Áno, krátko po tom ako doštudujem, do roka	139	23,0
Neskôr	380	62,8
Nie, vôbec sa nechcem oženiť/vydať	21	3,5
Neviem	42	6,9
Spolu	605	100,0

Podľa odpovedí na túto otázku sme zistili signifikantné rozdiely v zamýšľanej plodnosti. Viac detí chcú mať študenti, ktorí si chcú založiť rodinu už počas štúdia alebo krátko potom ako doštudujú ako tí, čo odkladajú manželstvo na neskôr alebo si vôbec nechcú založiť rodinu ($F(4,552)=25,637, p<0,001$). Prehľad o tom podáva tabuľka 4.

Tab. 4: Zamýšľaná plodnosť podľa odpovedí na otázku: Chcete si v budúcnosti založiť rodinu, oženiť sa, vydať sa? Ak áno, kedy by ste to chceli urobiť, resp. kedy by to bolo pre Vás ideálne? (priemerné hodnoty)

Variants odpovede	Zamýšl. plodnosť
Počas štúdia	2,50
Krátko po tom, ako doštudujem	2,36
Neskôr	2,01
Nie, vôbec sa nechcem oženiť/vydať	0,65
Neviem	1,97
Spolu	2,06

Študenti, ktorí si chcú založiť rodinu neskôr ako rok po skončení školy uvádzali, že „sa chcú najprv dostatočne materiálne zabezpečiť (priemer 3,14 bodov na 5 bodovej škále od 0 bodov – vôbec neovplyvňuje rozhodnutie, po 4 body – maximálne sa zohľadňuje) a že „si chcú najprv získať dobré postavenie v zamestnaní (2,49 bodov). Ostatné dôvody boli menej zastúpené.

ZAMESTNANIE V PLÁNOCH VYSOKOŠKOLÁKOV

Študenti boli vyzvaní aby uviedli do akej miery preferujú jednotlivé možnosti svojho ďalšieho uplatnenia po skončení vysokej školy. Pri piatich možnostiach ich ďalšieho uplatnenia uvedených v dotazníku vyjadrovali svoje preferencie na 11 bodovej škále, od -5 bodov, ak danú možnosť celkom odmieta po +5 bodov ak ju uprednostňuje v maximálnej miere. V tabuľke 5 uvádzame jednotlivé možnosti a priemerné bodové hodnotenie.

Tab. 5: Odpovede na otázku: Zamyslíte sa, prosím nad tým, čo by ste chceli robiť po skončení Vášho vysokoškolského štúdia. Priemer z odpovedí na škále od -5 do +5.

Uplatnenie po skončení školy	Priemer
Zamestnať sa v krají, v ktorom bývate,	
máte svoje trvalé bydlisko	2,10
Pracovať v zahraničí	1,63
Pokračovať v štúdiu na Slovensku	
napr. v internej forme doktorand. štúdia	0,97
Zamestnať sa inde na Slovensku	0,43
Študovať v zahraničí	0,03

Podľa žiadneho z týchto znakov sme nezistili rozdiely v zamýšľanej plodnosti.

Študentom sme položili i projektívnu otázku, ktorou sme zisťovali aké hodnoty by uprednostnili pri výbere svojho povolania – či príjem alebo odbornú sebarealizáciu. V tabuľke 6 uvádzame odpovede študentov na túto otázku.

Tab. 6: Odpovede na otázku: Predstavte si, že by ste si raz mohli vybrať medzi dvoma zamestnaniami.

V prvom z nich by ste mali možnosť pracovať vo svojom odbore a v rozhodujúcej miere využívať poznatky získané štúdiom na vysokej škole. V druhom z nich by ste vykonávali inú prácu a poznatky získané štúdiom by ste využívali na menej ako 50 %. V druhom zamestnaní by ste však mali o polovicu vyšší plat. Pre ktoré by ste sa rozhodli?

Variants odpovede	Abs.	%	Kumul. %
Určite pre prácu v odbore	45	7,4	7,4
Skôr pre prácu v odbore	133	21,9	29,4
Skôr pre vyšší príje	232	38,3	67,7
Určite pre vyšší príjem	138	22,8	90,4
Neviem	58	9,6	100,0
Spolu	606	100,0	

Z údajov vidíme, že výrazne viac bolo preferované povolanie, ktoré by poskytovalo vyšší príjem – skôr alebo určite by sa preň rozhodli takmer 2/3 študentov (61,2 %). Podľa odpovedí na túto otázku sme však zistili i signifikantné rozdiely v zamýšľanej plodnosti. Viac detí chcú mať tí študenti, ktorí by v takejto situácii dali prednosť odbornej sebarealizácii pred

materiálním prospěchem ($F(4,552)=5,003, p=0,001$). Přehled o tom podává tabulka 7.

Tab. 7: Zamýšlená plodnost podle odpovědi na projektivní otázku, v které si mali respondenti vybrat mezi dvoma zaměstnaními, pričom prvé by im zabezpečovalo dobré podmienky pre sebarealizáciu v študovanom odbore a druhé vysoký príjem.

Variant odpovede	Zamýšl. plodnosť
Určite pre prácu v odbore	2,45
Skôr pre prácu v odbore	2,21
Skôr pre vyšší príjem	2,02
Určite pre vyšší príjem	1,90
Neviem	2,03
Spolu	2,07

Okrem toho sme zistili, že tí vysokoškolační, ktorí uprednostnili zamestnanie umožňujúce plnú odbornú sebarealizáciu, prisudzujú vyššiu hodnotu manželstvu ako trvalému zväzku muža a ženy než ako študenti, ktorí uprednostnili zárobkovú výhodnejšie zamestnanie. (porovnaj Matulník, J., Ritomský, A., Pastor, K., 2003).

ZÁVER

Z uvedených údajov vyplýva, že vyššia miera pôrodnosti nemusí byť nevyhnutne v protiklade s odbornou sebarealizáciou. Vzdelanejší ľudia nechcú mať menej detí než ľudia s nižším vzdelaním. Výnimkou sú len ženy s najnižším vzdelaním. Vyššie hodnoty v ukazovateli zamýšľanej plodnosti sa spájajú s vyššou úrovňou využitia získanej kvalifikácie v praxi i s uprednostňovaním možnosti odbornej sebarealizácie pri výbere zamestnania. Prítom je treba mať na pamäti, že ani respondenti, ktorí vykazovali vyššie hodnoty v zamýšľanej plodnosti zväčša nechcú mať veľa detí. Naopak, podľa údajov z reprezentatívneho výskumu obyvateľov SR vo veku od 20 do 40 rokov dve tretiny zo všetkých respondentov (65,9 %) uvádzalo, že chcú mať 2 alebo menej detí, a viac ako 3 deti chce mať 7 % zo všetkých. Dôležité je však i to, že u tých skupín respondentov, ktorí chcú mať viac detí, sú hodnoty zamýšľanej plodnosti nad hranicou zachovania jednoduchej reprodukcie a u tých, ktorí chcú mať menej detí sú pod touto hranicou. Budúci vývoj bude závisieť od toho, ako početné budú tieto navzájom odlišné skupiny a aké materiálne a iné podmienky bude spoločnosť vytvárať svojim občanom, aby sa mohli slobodne rozhodovať i pre vyšší počet detí.

Jozef Matulník, Alojz Ritomský, Karol Pastor

Literatúra:

- Bausová, M., 2002: Premeny rodových rolí v kontexte európskej rodiny (Menia sa otcovia v súčasnej rodine?). In.: Matulník, J., Minichová, M., Vavrová, Z.: Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, s. 174-178
- Gesano, G., 1999: Who is working in Europe? In: European Populations: Unity and Diversity, Kluwer, Dordrecht, pp 77-139
- Chorvát, I., 1999: Muž-otec v súčasnej rodine. Ekonomická fakulta UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 62 s.
- Lenczová, T., 2003: Vývoj vnímania makroekonomických a spoločenských súvislostí materstva a otcovstva vo výskume na Slovensku. In: Lenczová, T., (ed): Úkoha otca a matky v rodinnej – radikálne spoločenské zmeny ako výzva a šanca, Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, Bratislava, s. 89-94
- Mládek, J., 1998: Druhý demografický prechod a Slovensko. In: Acta Facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis, Folia geographica 2, roč. XXX, Prešovská univerzita, Prešov, s. 42-52
- Matulník, J., Ritomský A., Pastor, K., 2003: Analýza makrospoločenských faktorov súčasného vývoja pôrodnosti na Slovensku. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, 232 s.
- Pastor, K., 1997: Súčasný populačný vývoj na Slovensku a demografické teórie. Slovenská štatistika a demografia 7, č. 4, s. 45-58.
- Pisovná, M., 2002: Rodina optikou názorov v rozmedzí rokov 1991-1999. In.: Matulník, J., Minichová, M., Vavrová, Z.: Rodina v ohrození – výzva pre sociálne vedy. Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, Trnava, s.162-173
- Van de Kaa, D., J., 1999: Europe and its Population: The Long View. In: European Populations: Unity and Diversity, Kluwer, Dordrecht, pp 1-49
- Van de Kaa, D., J., 1987: Europe's Second Demographic Transition. In: Population Bulletin 42, No1, 59 p.

Poznámky:

- 1 Doc. PhDr. Jozef Matulník, PhD., Fakulta humanistiky, Trnavská univerzita, Trnava
 Doc. PhDr. Alojz Ritomský, CSc., Fakulta sociálno-ekonomických štúdií, Univerzita Komenského, Bratislava
 Doc. RNDr. Karol Pastor, CSc., Fakulta matematiky, fyziky a informatiky, Univerzita Komenského, Bratislava

KDO JSOU OTCOVÉ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ II?

Tento príspevok navazuje na predchádzajúci text „Kdo jsou otcové na rodičovské dovolené?“¹ uverejnený v čísle 1/2004 tohoto čtvrtletníku, neboť typologii otců na rodičovské dovolené dále rozpracovává.

1. Typologie a klasifikace otců na rodičovské dovolené

Kromě socio-demografických znaků uvedených v předchozím příspěvku můžeme na skupinu mužů pečujících o malé děti (mužů na „rodičovské dovolené“) nahlížet ze sociologického hlediska z různých zorných úhlů, kdy základními hledisky jsou:

i míra intervence vnějších okolností a vnitřní motivace na učiněné rozhodnutí

i podíl na péči o dítě

i podíl na domácích pracích

i možnost přístupu na trh práce, profesní šance a perspektivy.

Podle toho, co je hlavním, zásadním, určujícím důvodem nebo motívem rozhodnutí zůstat doma, můžeme vydělit v zásadě dva ideální typy, které byly sice již uvedeny v předešlém textu, zde je však jejich pojetí dále rozpracováno:

1. Otcové pečující z donucení, což Badinter (1999) označuje termínem „vynucené rodičovství“

Tito otcové o dítě sice pečují, ale vykonávají jen to nejnужnější ve vztahu k dítěti – jejich komunikace s dítětem je omezená, vztah otce k dítěti není příliš vřelý, péče o dítě je spíše „technického“ než citového charakteru. Muži situaci, kdy jsou doma s dítětem, nevnímají jako uspokojivou, ba dokonce ani jako příliš žádoucí – setrvávají ve své podstatě na tradičním přístupu k výkonu otcovské role. (Podle jejich názoru „matka je nejlepší“, „umí se nejlépe postarat o dítě“, „ví nejlépe, co dítě chce, co potřebuje“...).

Často jsou těmito pečujícími otci z donucení muži v nepříznivých životních situacích (úmrť partnerky, opuštění partnerkou, nezpůsobilost partnerky pečovat o dítě – kdy bývá soudně zbavena výkonu péče o dítě). Může se však jednat i o muže dlouhodobě nezaměstnané, kterým hrozí vyřazení z této evidence. Pobytem na rodičovské dovolené do ní mohou být opět vřazeni. Profesní šance a perspektivy těchto mužů bývají horší v porovnání s partnerkou. Jedná se o muže se základním vzděláním, nízkou kvalifikací, některých dělnických profesí, kteří nejsou ochotni nebo schopni se rekválifikovat.

Muže pečující „z nutnosti“ o své dítě v našem výzkumu reprezentovali většinou muži, kteří tuto péči neprováděli příliš zainteresovaně. Pokud nežili s partnerkou, museli být schopni se postarat i o celý chod domácnosti, ale tato situace zpravidla netrvala dlouho. Často jim pomáhali prarodiče a muži si zpravidla brzy našli novou partnerku, která se ujala výkonu ženské role v dané rodině. Dělnba práce v úplných rodinách těchto mužů byla nejvíce tradiční v porovnání s rodinami ostatními. Tito muži zastávali i poměrně konzervativní názory na roli matky a roli otce, a pokud měli možnost, tak se chovali relativně nejvíce stereotypně (většinou nebyli u porodu svého dítěte apod., na rozdíl od jiných mužů).

Je zřejmé, že situace, kdy „muž je doma s dítětem“, nemusí být všemi muži vnímána jako vnitřně uspokojivá, ba vůbec jako žádoucí. Přímá a častá interakce otce s dítětem tedy nemusí mít vliv na redefinici vztahu k dítěti, pokud muž není ochoten nebo schopen redefinovat svou otcovskou roli, případně konstruovat nově – jinak, než bývá u mužů obvyklé, svou identitu.

II. Dobrovolně pečující otcové neboli otcové pečující z přesvědčení

U těchto mužů je zřejmé odhodlání, chuť, touha zkusit být doma s dítětem. V jejich rozhodnutí bývá často přítomna i zvědavost, neboť daná situace představuje „něco nového“ v jejich životě, „něco“, co do té doby nepoznali, o co bývají muži zpravidla ochuzeni.

Tito muži jsou aktivními a zainteresovanými, angažovanými otci, kte-

ří mají ke svému dítěti blízký vztah. Jsou vnímaví k jeho potřebám, péče o dítě jim nevádí a v dané době ji vnímají jako vnitřně uspokojující atp. (projevovali radost, potěšení). Někteří muži vnímají pobyt doma s dítětem jako zdroj vnitřního obohacení i jako zdroj inspirace. Péče o dítě a soužití s ním jsou jimi vnímány jako zisky.

Sledování další dimenze (a sice podílu na dělbě domácích prací) potvrdilo, že ani zainteresovaná péče o dítě nemusí vždy nutně znamenat výraznější zapojení muže do výkonu domácích prací a nemusí ve svém důsledku vést k nastolení větší rovnosti mezi partnery, zejména spočívá-li na ženě hlavní díl výkonu domácích prací (vedle finančního zajištění rodiny). Existují totiž muži, kteří sice o dítě pečují intenzivně, zainteresovaně, angažovaně, ale příliš se nevěnují výkonu domácích prací („dělají jen to nejnnutnější“) v situaci, kdy jsou s dítětem doma.

III. Otcové naplno, partneri „napůl“

Těchto mužů je poměrně dost (s velkou pravděpodobností většina). Do jejich rozhodnutí být doma s dítětem se promítají jak vnější faktory (podstatnou roli sehrává zpravidla skutečnost, že pozice jejich partnerky na trhu práce bývá lepší než ta jejich, nebo že partnerka má lepší perspektivu v zaměstnání), tak větší či menší měrou i vnitřní „důvody“ (resp. motivy). Tito muži zpravidla novou roli zvládají a cítí se v ní dobře. I když je práce v jejich životě důležitá, nepřikládají jí největší význam (obvykle nekladou vůbec žádný nebo jen malý důraz na kariéru). Tito muži často vykonávají intelektuální profese související s péčí a výchovou (jako učitelé), či komunikací s druhými (redaktoři apod.) nebo profese umělecké (vysoce tvořivé na jedné straně a senzitivní na straně druhé). Ženy těchto mužů mívají vyšší socio-profesní status, vyšší příjem, kariérové aspirace a často i lepší pracovní perspektivu. V každém případě jsou ochotné přenechat část péče o dítě muži a jsou k výkonu jeho role poměrně tolerantní. I když se tento typ velice blíží typu následujícímu, odlišuje se od něj v aspektu dělby domácích prací. Ukazuje se, že i když mnozí muži rádi a s chutí pečují o své dítě, nepečují o něj zpravidla celý den, ani nevykonávají většinu domácích prací. Přestože v rodinách těchto mužů dochází k výraznému posunu ve výkonu role otce i ve výkonu domácích prací směrem k větší participaci na nich, není míra této participace stále ještě shodná s mírou participace běžně požadované od ženy, pokud je doma s dítětem ona. Dá se dokonce předpokládat, že když tito muži začnou znovu pracovat, „vrátí“ se děla práce a děla rolí uvnitř rodiny do tradičnější polohy (model „čas-těčné záměny“ genderových rolí).

IV. Muži jako otcové i jako partneri

Tato skupina v zásadě zahrnuje dva případy, resp. dvě podskupiny: V případě realizace modelu „střídání se“, kdy se partneri střídají v péči o dítě a ve výkonu domácích prací, stejně tak jako ve výkonu své profese (obvykle v průběhu pracovního týdne), dochází ke sdílení role rodičovské i role živatele. Tento model představuje nejvíce egalitární uspořádání rolí v rodině. Bývá obvyklý v rodinách, kde socio-profesní status obou partnerů je víceméně rovnocenný, kde oba mají podobné profesní aspirace a kde muž-otec má velice liberální postoj k uspořádání genderových rolí v rodině. Rodina a práce má pro tyto muže obvykle rovnocennou hodnotu. Tito muži, kteří sdílejí se svou partnerkou roli rodiče, živatele a „hospodyně“, „pouze“ na nějaký čas sníží svou pracovní aktivitu, aby se mohli věnovat kromě práce i svému dítěti (model „sdíleného rodičovství“, sdílení genderových rolí).

Ve druhém případě pracuje jen žena a muž kromě toho, že se stará o dítě, participuje výrazně na domácích pracích (tj. stejně jako žena, nikoli méně než ona). Tento model je možné označit za model „participativní“.

V. Muži jako matky (máma-tát, mamínek)

Poslední a pravděpodobně i nejmenší skupinu tvoří případy, kdy se muži dítěti i domácnosti věnují dokonce více než jejich partnerky, tedy tak, jak to bývá obvyklé v „opačné situaci“, kdy je doma s dítětem žena („inverzní model“). Tento model bývá realizován obvykle v rodinách, kde je rozdíl mezi socio-profesním statusem partnerů největší, a to ve prospěch ženy. Podmínkou dodržování a fungování inverzního modelu je partnerská dohoda.

2. ZÁVĚR

Z uvedeného textu je zřejmé, že situace, kdy muž pečuje o malé dítě (je na „rodičovské“), může, ale také nemusí nutně navodit předpokládanou změnu ve smyslu sdíleného rodičovství a rovnosti mezi partnery v dělbě domácích prací a dělby povinností, neboť tato změna je navozována a udržována v chodu celou řadou souběžně intervenujících, kombinujících a doplňujících se faktorů.

Prokázalo se, že péče o dítě představuje pro některé muže další možné pole úspěchu, a to buď alternativu k úspěchu v práci, pokud zde nejsou muži příliš úspěšní či pokud o úspěch v této oblasti příliš neusilují. Může se také jednat o rozšíření domény úspěchu i do této oblasti (tj. do oblasti péče o druhé), a sice v případě, že se jedná o muže, kteří mají poměrně vysoký socio-profesní status, vysoké pracovní ambice i kariérové aspirace, kdy péče o dítě představuje „přestávku k oddechu“, než zase začnou pracovat na plno, realizovat své kariérové plány.

I když podle některých autorů (např. Hearn 1996) vyhýbání se pečovatelskému je stále v dnešní době chápáno jako znak „být mužem“ (je spojeno s tradiční maskulinitou), pečovatelské samo o sobě nemusí nutně vést ke změně mužské identity, nemusí vždy a nutně reprezentovat alternativní maskulinitu vůči maskulinitě tradiční, jak se často předpokládá. To dokládá jak existence skupiny otců na rodičovské dovolené, pro něž péče o dítě představuje potvrzení jejich úspěchu, resp. toho, že jsou (i) zde úspěšní, tak existence skupiny otců pečujících o své děti z donucení. Tradiční atributy maskulinity, jakými jsou například nezávislost a „orientace vně“, mimo sféru rodiny a domácnosti, se projevují v péči o děti tak, že muži dávají dětem více volnosti a berou je více mimo „dům“ či „byt“ do sféry veřejné – na výlety, pískoviště, návštěvy ke známým apod. (srov. Brandth, Evande 1998).

Skutečnost, že se mnozí otcové na rodičovské dovolené distancují od výkonu domácích prací (dělají nanejvýš jen to nejnnutnější) potvrzuje, že muži nejsou ochotni podílet se na těch činnostech, které vnímají jako „ženské“ a které v jejich pojetí nejsou dostatečně prestižní. Tímto přístupem dále reprodukuje nižší status ženských prací a svou vlastní dominanci v rodině (srov. Doválelová 2004).

I když bychom mohli naše pojednání o otcích na rodičovské dovolené uzavřít tvrzením, že muži obvykle pečují o své malé děti „jinak“ než matky, je důležité si uvědomit, že vnímání péče muže o dítě jako „jiné“ může ve své podstatě znamenat, že mateřská péče je chápána jako norma, jako standard, vůči němuž je péče o děti poměřovaná (srov. Brandth, Evande 1998).

Hana Maříková

Literatura:

- Badinter, E. 1999 (1992). XY. Identita muže. Bratislava: Aspekt.
Berger, P. L., Luckman, T. 1999 (1966). Sociální konstrukce reality. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury.
Björnberg, U., A. K. Kollind (ed.) 1996. Men's Family Relations. Stockholm: Almqvist&Wiksell International.
Brandth, B., Evande, E. 1998. „Masculinity and Childcare: The Reconstruction of Fathering.“ Sociological Review, Vol. 46., Issue 2.
Coltrane, Scott. 1996. Family man: Fatherhood, housework and gender equity. New York: Oxford University Press.
Corbin, J., Strauss, J. L. 1999. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky zakotvené teorie. Boskovic: Albert.
Doválelová, J. 2004. Maminka + tatínek = mamínek. Mediální obraz mužů na rodičovské dovolené. Bakalářská práce. FSV Praha.
Hearn, J. 1996. „Is Masculinity Dead? A Critique of the Concept of Masculinity/Masculinities.“ In: Understanding Masculinities, ed. by Mac an Ghail, M. Buckingham: Open University Press.
Hobson, B. (ed.) 2002. Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood. Cambridge University Press.
Hochschild, A., A. Machung. 1990. The Second Shift. Working Parents and the Revolution at Home. London: Piatkus.
Kimmel, M. S. (ed.) 1987. Changing Man. New Directions in Research on Men and Masculinity. London: Sage Publications.
Kimmel, M. S., M. Messner. (1989) 1998. Men's Lives. London: Allyn and Bacon (4. vydání).
Lamb, M. 1981. The Role of Father in Child Development. Wiley, New York.
Lamb, M. E. (ed.) 1986. The Father's Role. Applied Perspectives. New York: John Wiley and Sons.
Lamb M. (ed.) 1987. The father's role – Cross cultural perspectives. New Jersey: Hillsdale.
Lee, D. 1997. „Interviewing Men: Vulnerabilities and Dilemmas“. Women's Studies. In-

- ternational Forum. Vol. 20, No. 4: 553–564.
- Lupton D, Barclay L. 1997. *Constructing Fatherhood. Discourses and Experiences*. Sage publications.
- Maříková, H. 2004. „Kdo jsou otcové na rodičovské dovolené?“ *Gender, rovné příležitosti*, výzkum 1/2004.
- Maříková, H., Radimská, R. 2003. „Podpora využívání rodičovské dovolené muži.“ Praha: MPSV. <http://www.mpsv.cz/files/clanky/712/pruzkum.pdf>
- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: UJEP.
- Možný, I. 2002. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON.
- Pleck, J. H. 1985. *Working Wives/Working Husbands*. London: Sage Publications.
- Russel, G. 1986. „Primary Caretaking and Role-Sharing Fathers“. In Lamb, M. (ed.) *The Father's Role. Applied Perspectives*. New York: John Wiley and Sons.
- Russel, G. 1987. „Problems in Role-reversed Families“. In: Lewis Ch., O'Brien M. dir. *Reassessing Fatherhood: New Observations on Fathers and the Modern Family*. London, Sage. 161-179.
- Sainsbury, D. 1996. *Gender, equality and welfare state*. Cambridge University Press.
- Segal, L. 1994 (1991). *Slow Motion. Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago Press.
- Singly, Fr. de. 1999 (1993). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.

Poznámky:

1 Články vycházejí z výzkumného projektu „Podpora využívání rodičovské dovolené muži“, který byl realizován jako zakázka MPSV ČR (č. GK MPSV-01-93/03). Závěrečná zpráva projektu je uveřejněna na <http://www.mpsv.cz/scripts/clanek.asp?lg=1&id=712>.

K NĚKTERÝM VÝSLEDKŮM MEZINÁRODNÍHO VÝZKUMU NÁSILÍ NA ŽENÁCH V ČESKÉ REPUBLICE

Výsledky rozsáhlého reprezentativního Mezinárodního výzkumu násilí na ženách („International Violence Against Women Survey“, IVAWS) představují velmi podstatný příspěvek k sociologické debatě o násilí v rodině. Ačkoli tento výzkum není prvním pokusem zmíněnou sféru reflektovat, sebraná data tvoří obsažný a v našich podmínkách dosud nejrozsáhlejší soubor údajů pokrývající širokou škálu dílčích oblastí vztahujících se ke studované problematice. Výzkum tak poskytuje nezbytné a důležité východisko při zkoumání sociologických aspektů násilí v rodině: s jeho pomocí lze zkoumat nejen kvantitativní aspekty tohoto fenoménu (míry, podíly, frekvence atd. vztahující se k viktimizaci), ale také, a to s nemenším důrazem, aspekty kvalitativní (sociální a kulturní kontext jevů, postoje, hodnocení atd.). Účast České republiky na tomto mezinárodním výzkumu je zajištěna prostřednictvím přiděleného grantu GA ČR na rok 2003 až 2004.

Hlavní cíle výzkumu byly následující:

- ┆ Stanovit úroveň viktimizace žen v různých zemích a vytvořit základ pro pravidelné viktimizační výzkumy v oblasti násilí v rodině.
- ┆ Podpořit výzkum v oblasti násilí na ženách v různých státech světa, zejména v rozvojových zemích.
- ┆ Naznačit sociální a kulturní kontext násilí na ženách.
- ┆ Zvýšit povědomí o domácím násilí jakožto existujícím sociálním problému.
- ┆ Poskytnout bázi pro případná legislativní opatření na národní úrovni, zejména v oblasti ochrany obětí, a poskytnout doporučení pro prevenci domácího násilí.

Oblasti zjišťování:

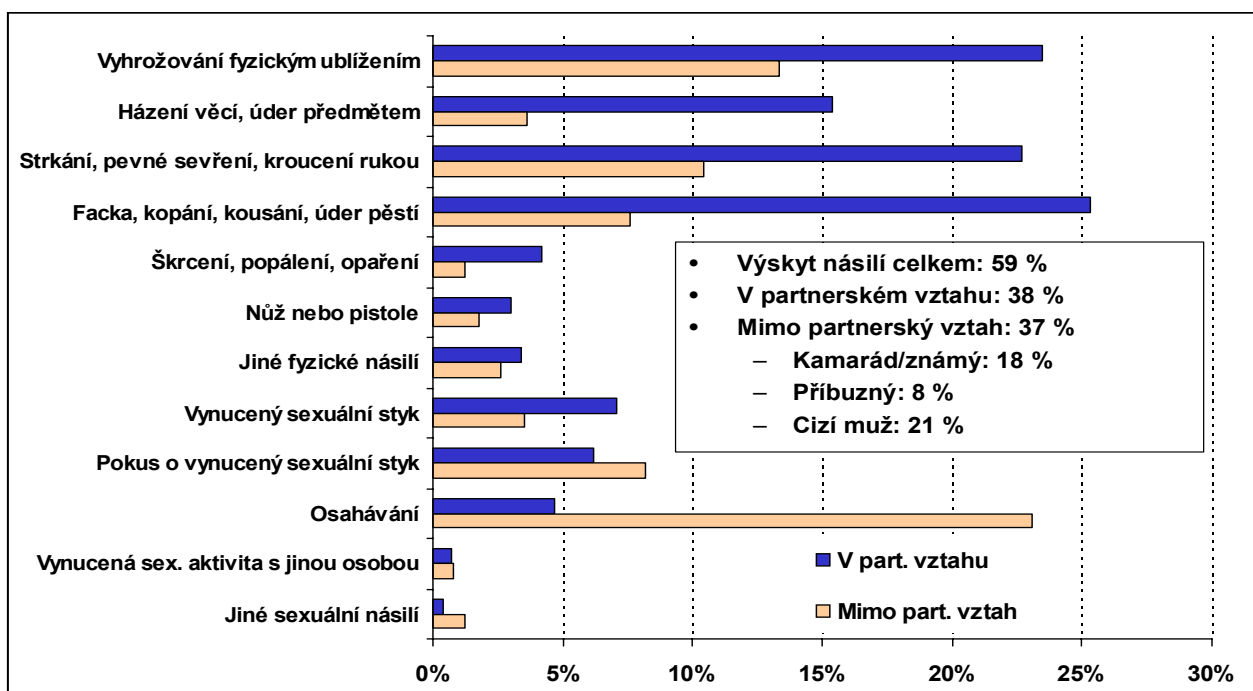
- ┆ Zjištění incidence násilí na ženách, typy násilných aktů včetně sexuálního násilí a jejich frekvence. Byla měřena viktimizace žen během posledního roku, 5 let a během celého života a bylo rozlišováno mezi:
 - násilím ze strany partnera (současný, bývalý manžel / partner / přítel).
 - násilím ze strany jiného muže než partnera (kamarád, známý, příbuzný, cizí muž apod.).
- ┆ Výskyt a frekvence psychických forem násilí na ženách (ponižování, vyhrožování, omezování kontaktů s vnějším světem).
- ┆ Ostatní charakteristiky pojičí se k násilí: fyzická zranění, nutnost lékařského ošetření, alkohol, drogy.
- ┆ Postoje a vnímání obětí násilí vztahující se k násilným incidentům.
- ┆ Práce policie, důvody vedoucí k neohlášení na policii, spokojenost, resp. nespokojenost s prací policie.
- ┆ Viktimizace a zkušenosti s násilím v dětství (do 16 let věku) ve výchozí rodině – jak u respondentky, tak u jejího partnera.

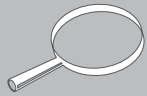
Je samozřejmostí, že byly sledovány rovněž základní demografické a statusové charakteristiky žen-respondentek (věk, úroveň dosaženého vzdělání, socioekonomické postavení, příjem apod.).

METODICKÉ PŘÍSTUPY

Vzhledem k mezinárodnímu zařazení projektu byla metodologie výzkumu společná pro všechny zúčastněné země. Celkový soubor respondentek v ČR tvořilo 1 980 žen starších 18 let. Sběr dat proběhl v květnu až červnu 2003 (uplatněn byl dvoustupňový náhodný výběr: náhodný výběr domácností a výběr respondentky pomocí „birthday rule“).

Graf 1: Podíly žen, které zažily jednotlivé typy násilí během celého života

VÝSKYT NÁSILNÝCH ÚTOKŮ V PARTNERSKÝCH VZTAZÍCH A MIMO NĚ

Obrázek 1 ukazuje podíly žen, které zažily jednotlivé typy násilí v partnerském vztahu a mimo partnerský vztah v průběhu svého života.

Výsledky výzkumu naznačují, že násilí na ženách není v České republice marginálním jevem, ale spíše „často sdílenou zkušeností“. Data poukázala na celkově vysoké míry viktimizace žen ze strany mužů, a to jak vlastních partnerů, tak ostatních mužů. Celkový podíl žen, které měly alespoň jednu zkušenost s násilím během svého života, je podle výsledků výzkumu 59 %, což představuje více než polovinu sledované populace žen. Zhruba 38 % žen v České republice zažilo během svého života alespoň některou z uvedených forem násilí za strany svého partnera (současného nebo bývalého manžela / přítele) a cca shodný podíl (37 %) od jiného muže, než partnera (cizího muže, kamaráda, známého, příbuzného). Mezi nejčastěji uváděné typy násilného chování patří facka, kopání, kousání, úder pěstí; vyhrožování fyzickým ublížením; osahávání a strkání, pevné sevření, kroucení rukou, tahání za vlasy. Těžké formy agrese jako škracení, popálení a použití nože nebo pistole pak uvedlo menší procento žen, avšak např. vynucený sex ze strany partnera zmínilo již přes 7 % respondentek. I když je nutné si uvědomit, že výše zmíněná čísla se týkají dlouhého období celého života (sledovali jsme rovněž pětileté a roční míry viktimizace), tyto údaje napomáhají vytvoření prvního a poměrně jasného obrazu o dané problematice a jejímu zhodnocení.

OBEČNÝ PROFIL INCIDENTU

Na odlišný charakter násilí uvnitř intimního partnerského vztahu a mimo něj zřetelně poukazuje porovnání typického „profilu násilného incidentu“ v obou případech z hlediska typů a závažnosti agrese. Z tohoto srovnání vyplynulo, že agrese směřovaná od manžela / partnera je výrazně tvrdší a nabývá vážnějších forem ve srovnání s násilím ze strany jiných mužů. Více než 60 % žen, které zmínily zkušenost s násilím od partnera, uvedlo jako součást incidentu facku, 56 % strkání / sevření..., 35 % házení věcí či úder předmětem a téměř čtvrtina úder pěstí. V rámci incidentu ze strany manžela či partnera se dále relativně často vyskytovaly i těžší formy napadení, jako je škracení či použití nebo výhrůžka použití nože nebo pistole. Násilí uvnitř partnerského vztahu současně zahrnuje relativně méně sexuální agrese, než je tomu v případě agrese „zvenčí“, ale stále je ve zmíněném profilu jasně patrná: osahávání, pokus o vynucený sex a vynucený sexuální styk uvedlo jako součást incidentu vždy zhruba 13 % žen.

Profil násilného incidentu ze strany jiného muže než partnera – tedy od cizích mužů, známých, kamarádů či příbuzných – je typický menší intenzitou závažných forem fyzické agrese a naopak obsahuje více agrese sexuální, než je tomu v případě násilí v rámci partnerského vztahu. Výjimku tvoří „vynucený sex“, který zažilo více žen ze strany vlastního partnera (13 %) než od cizího muže (9 %).

Tab. 2: Měla jste během incidentu pocit, že Váš život je v ohrožení?

	Incident mimo partnerský vztah		Incident v partnerském vztahu	
	abs.	% z těch, co zažily násilí (=721)	abs.	% z těch, co zažily násilí (=717)
Ano	229	31,8	291	40,6
Ne	408	56,6	329	45,9
Neví	76	10,5	88	12,3
Neodpověděla	8	1,1	9	1,3
Celkem zažilo násilí	721	100,0	717	100,0
Celkem dotázaných žen	1 980		1 980	

FYZICKÁ ZRANĚNÍ, SUBJEKTIVNÍ POCIT OHROŽENÍ

Skutečnosti, že charakter násilí uvnitř partnerského vztahu je v porovnání s agresí „zvenčí“ závažnější, odpovídají i závěry plynoucí z rozboru fyzických zranění žen následkem násilného incidentu a subjektivního pocitu ohrožení. Podle vlastních výpovědí utrpěla fyzická zranění necelá třetina respondentek, které mají zkušenost s agresí „zvenčí“, v případech násilí ze strany partnera však kladně odpověděla více než polovina žen. Nejvíce frekvencované byly lehčí formy zranění, tzn. modřiny, které uvedlo 85 %, resp. 91 % dotázaných žen, zhruba 31 %, resp. 27 %, však zmínilo (i) řezné rány. Zvýšený výskyt těžších forem agrese uvnitř partnerského vztahu se promítá do poměrně vysokého podílu žen, které ze strany partnera utrpěly zlomeniny a poranění hlavy.

Subjektivní pocit ohrožení může samozřejmě o reálném stavu ohrožení života vypovídat jen málo – zkresení vlivem silného emocionálního stresu je patrně vysoké. Nicméně, tento druh výpovědi podává důležitou a zajímavou charakteristiku dané situace zejména z toho důvodu, že sblíží sociologickou rovinu zkoumaného problému s rovinou psychologickou. Výsledky výzkumu ukázaly, že 32 % žen, které zažily násilí od jiného muže než partnera, a dokonce 41 % těch, kterým se incident stal ze strany vlastního partnera, uvedlo, že cítily, že během incidentu byl jejich život v ohrožení, a další desetina, resp. 12 %, si není jista. To vypovídá o velmi silném emocionálním zatížení, resp. subjektivně vnímané závažnosti násilných útoků ze strany mužů, přičemž ještě výrazněji se tento jev projevuje v případě agrese uvnitř partnerského vztahu.

SUBJEKTIVNÍ VNÍMÁNÍ INCIDENTU

I když se výzkum v hlavní části týkal zjišťování incidence a frekvence násilných útoků, poměrně podstatná část byla věnována také postojům žen-obětí a jejich subjektivnímu hodnocení násilných incidentů, které se jim staly. 16 % žen z těch, které zažily násilí mimo partnerský vztah, ale až 26 % z těch, které tuto zkušenost uvedly v souvislosti s partnerem, odpovědělo, že daný incident byl pro ně tehdy velmi

Tab. 1: Fyzická zranění

	Incident mimo partnerský vztah			Incident v partnerském vztahu		
	abs.	% z těch, co zažily zranění (=382)	% z těch, co utrpěly násilí (=721)	abs.	% z těch, co zažily zranění (=213)	% z těch, co utrpěly násilí (=717)
Modřiny	181	25,1	85,0	348	48,5	91,1
Řezné rány, škrábnutí, popáleniny	65	9,0	30,5	102	14,2	26,7
Zlomeniny	8	1,1	3,8	28	3,9	7,3
Poranění hlavy nebo mozku	7	1,0	3,3	25	3,5	6,5
Zlomený nos	5	0,7	2,3	15	2,1	3,9
Vnitřní zranění	1	0,1	0,5	5	0,7	1,3
Potrat	0	0,0	0,0	5	0,7	1,3
Poranění v genitální oblasti	18	2,5	8,5	15	2,1	3,9
Jiné	18	2,5	8,5	29	4,0	7,6
Neví	9	1,2	4,2	9	1,3	2,4
Neodpověděla	9	1,2	4,2	9	1,3	2,4
Celkem žen, které utrpěly zranění	213	29,5		382	53,3	
Celkem zažilo násilí	721			717		

Tab. 3. Jak vážná tato situace tehdy pro Vás byla?

	Incident mimo partnerský vztah		Incident v partnerském vztahu	
	abs.	% z těch, co zažily násilí (=721)	abs.	% z těch, co zažily násilí (=717)
Velmi vážná	115	15,9	184	25,7
Poměrně vážná	234	32,5	308	43,0
Ne příliš vážná	312	43,3	180	25,1
Neví	45	6,2	31	4,3
Neodpověděla	15	2,1	14	2,0
Celkem žen, které zažily násilí	721	100,0	717	100,0
Celkem dotázaných žen 1 980			1 980	

vážný. „Poměrně vážný“ pak byl pro dalších 33 % respondentek, které zažily agresi od jiného muže než partnera, ale již pro 43 % žen, jež přiznalo zkušenost s násilím od vlastního partnera. Data tak poukázala na fakt, že násilí v rámci intimního partnerského vztahu je i samotnými ženami vnímáno jako závažnější než v případě, odehráje-li se „vně“ rodiny.

Vedle subjektivně vnímané vážnosti situace byla zkoumána také skutečnost, jak ženy hodnotí incident ve smyslu porušení práva: byl podle nich daný incident trestným činem, porušením práva nebo „něčím, co se občas stává“? Postoje žen k této otázce jsou v případě trestného činu obdobné u násilí v partnerském vztahu i mimo něj. Ve druhé a zejména ve třetí položce („něco, co se stává“) je však vnímání žen stejně jako v předchozím případě týkajícím se vážnosti situace tolerantnější u těch, které byly obětí násilí ze strany cizího muže (viz tab. 4). Zejména v případě hodnocení incidentu v rámci partnerského vztahu je dále patrná vysoká nejistota žen v hodnocení toho, zda šlo o trestný čin či nikoli, projevující se ve zvýšených podílech odpovědí „nevím“. To naznačuje jakousi „nepřípravenost“, nezvyk či neochotu žen uvažovat o násilí – a zejména o násilí ze strany vlastního partnera – v termínech porušení práva, resp. právní závažnosti.

Tab. 4. Považovala jste tento incident za trestný čin, porušení práva, ale ne trestný čin, nebo spíše za něco, co se prostě stává?

	Incident mimo partnerský vztah		Incident v partnerském vztahu	
	abs.	% z těch, co zažily násilí (=721)	abs.	% z těch, co zažily násilí (=717)
Trestný čin	149	20,7	146	20,4
Porušení práva, ale ne trestný čin	196	27,2	228	31,8
Něco, co se prostě stává	301	41,7	246	34,3
Neví	55	7,6	78	10,9
Neodpověděla	20	2,8	19	2,6
Celkem žen, které zažily násilí	721	100,0	717	100,0
Celkem dotázaných žen 1 980			1 980	

Výsledky analýz obecně poukazují na relativně vysokou toleranci napařených žen v subjektivním hodnocení agresivních projevů chování a násilí ze strany mužů, a to jak vlastních partnerů, tak – a to ještě výrazněji – ostatních mužů. Existuje velká část žen, které násilný incident, jenž se jim přihodil vně partnerského vztahu, nepovažovaly za příliš vážný, a to ani když jeho součástí byly relativně tvrdé formy napá-

dení, jako např. úder pěstí, strkání, úder předmětem, pokus o vynucený sex. Vedle toho výzkum poukázal i na skutečnost, že ženy u nás z velké části nevnímají násilí – a to zejména násilí v rámci intimního partnerského vztahu – v právním kontextu porušení práva.

SPOLUPRÁCE S POLICIÍ

Zhruba pětina žen, které považovaly daný incident za trestný čin, je zajímavé porovnat s procentem žen, které jej oznámily na policii: učinilo tak totiž – podle očekávání – pouze velmi malé procento žen, zhruba desetina (v případě násilí od partnera ještě o něco méně, 8 %) a již jen mizivý podíl oznámení vedl k formálnímu soudnímu obvinění a soudnímu rozsudku (obvinění: 3-4 %, rozsudek : 1-2 %). Mezi důvody, proč ženy incident neohlásily, dominovaly zejména „vypořádala jsem se s tím sama“, „nechtěla jsem, aby to někdo věděl“, „nestálo to za to / nebylo to dost vážné / nikdy před tím se to nestalo“ a také „strach z útočnicka“ a „stud, pocit trapnosti“. Výsledky výzkumu obecně naznačují, že práce policie má v oblasti násilí na ženách poměrně velké rezervy. Podle zjištěných údajů převládá u žen spíše nedůvěra v práci policie, charakteristická zejména nízkým podílem žen, které vůbec násilný čin ohlásí. Vedle hlavních důvodů neohlášení na policii spojených zejména s rizikem sekundární viktimizace žen v průběhu vyšetřování, zejména nastane-li násilí uvnitř rodiny (stud, nechtění, aby o tom někdo věděl, zlehčování incidentu), figuruje jako jeden z často uváděných také nedůvěra v ochotu policie takové případy řešit („myslela jsem, že by policie stejně nic neudělala“), a to v obou druzích násilných útoků (jak vně, tak uvnitř partnerského vztahu). Pouze menšina žen, které zažily násilí, zmínila, že policie udělala i něco jiného než jen zapsala hlášení – doporučila služby odborníků, poskytla právní poradenství... Nedostatky v této oblasti jsou ještě více zřejmé, je-li útočníkem cizí muž. S tím koresponduje celkový spíše negativní postoj k práci policie, který lze charakterizovat jako „spíše nespokojený“, více nespokojené jsou přítom ženy, které byly obětí útoku ze strany vlastního partnera. Ženy, a to opět více ty, které napadl vlastní partner, nejčastěji zdůrazňovaly potřebu celkové větší podpory ze strany policie (brát jejich výpověď vážněji, více naslouchat, více pomoci), jako druhý největší problém vidí to, že policie pracuje příliš pomalu.

Výzkum také ukázal, že zkušenost s násilím je pro ženy takovým druhem zážitku, se kterým se podstatně častěji než profesionálům (policii, manželské poradně, psychologovi, lékaři atd.) svěří někomu z blízkého okruhu přátel či rodiny. Vedle toho však velká část žen (okolo 23 %) – a to je varující – nehovořila o daném incidentu vůbec s nikým.

Tento text představuje pouze malý výsek z bohatého datového materiálu, který zmíněný výzkum poskytuje. Šetření potvrdilo, že násilí na ženách, a to zejména násilí v partnerských vztazích, představuje v České republice vážný problém, současně však i výzvu k řešení. V této souvislosti je významné, že výzkum může poskytnout kvalitní a komplexní zdroj hodnocení a analýz nejen v rámci sociologického bádání, ale také ostatním oblastem, které se na násilí na ženách zaměřují – sféře psychologické, právní, sociální, „osvětové“ apod. Lze se jen těšit na výsledky mezinárodního srovnání, které mohou naše hodnocení situace ještě výrazně zpřesnit.

Simona Pikálová

GENDER & SOCIOLOGIE SOU AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR

Gender & sociologie

Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 2 2222 0924, fax: +420 2 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz, Internet: www.genderonline.cz

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM - bulletin týmu Gender & sociologie vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 2-3/2004 vyšlo v září 2004. Vydání připravily členky týmu: Marie Čermáková, Hana Hašková, Alena Klížková (redaktorka čísla), Marcela Linková, Hana Maříková, Eva Nechvátalová a Radka Dudová. Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender & sociologie, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz.

ISSN 1213-0028